

Kritičko mišljenje : priručnik kritičkog mišljenja, slušanja, čitanja i pisanja

Buchberger, Iva

Authored book / Autorska knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2012**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:319004>

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-04**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

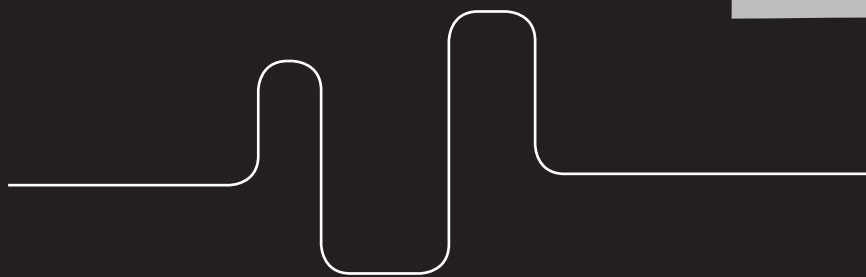
Iva Buchberger

kritičko

RAZ mišljenje

Priručnik kritičkog mišljenja, slušanja, čitanja i pisanja

Priručnik kritičkog mišljenja, slušanja, čitanja i pisanja

Iva Buchberger

kritičko

RAJ

mišljenje

Iva Buchberger

kritičko

mišljenje

Izdavač:

Udruga za razvoj visokoga školstva *Universitas*, Sveučilišna avenija 6, HR – 51000 Rijeka
T: ++ 385 51 26 57 13, F: ++ 385 51 26 57 99
universitas@universitas.hr , www.universitas.hr

Za izdavača:

prof. dr. sc. Jasminka Ledić, predsjednica Udruge

Autorica:

Iva Buchberger

Urednici:

dr. sc. Bojana Čulum, doc.
Marko Turk

Recenzenti:

dr. sc. Vlatka Domović, red. prof.
dr. sc. Majda Trobok, izv. prof.

Lektura:

Božena Bašić Mikulić

Grafičko oblikovanje:

Luka Buchberger

Tisak:

Sagita d.o.o., Opatija

Rijeka, listopad 2012.

1. izdanje

Naklada 300 primjeraka

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Sveučilišne knjižnice Rijeka pod brojem 121218069
ISBN 978-953-56300-1-2

Priručnik je izdan kao jedna od aktivnosti projekta *Mislim kritički! Projekt osposobljavanja studenata za kritičko mišljenje, slušanje, čitanje i pisanje*, kojeg provodi Udruga za razvoj visokoga školstva *Universitas* uz financijsku potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta RH. Mišljenja izražena u ovoj Publikaciji su mišljenja autorice i urednika te nužno ne izražavaju stajalište Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta RH.

Sadržaj

Riječ autorice **6**

1. Kritičko mišljenje **11**

1.1. Što je kritičko mišljenje? **11**

1.2. Reproductivno mišljenje nasuprot kritičkom mišljenju **14**

1.3. Kritičko mišljenje i filozofija **15**

2. Argument **21**

2.1. Što je argument? **21**

2.2. Argument ili objašnjenje? **35**

2.3. Vrste argumenata **39**

• Misaoni izazov (1) **41**

2.4. Valjanost argumenta **47**

• Misaoni izazov (2) **50**

2.5. Pravila prirodne dedukcije **57**

3. Pogreške u zaključivanju **67**

4. Metodološki okvir za analizu i kritiku **73**

4.1. Kritičko slušanje i čitanje **75**

4.1.1. Metodološki okvir za analizu i kritiku za radove rasprave **75**

• Misaoni izazov (3) **80**

4.1.2. Metodološki okvir za analizu i kritiku za pregledne radove **86**

4.1.3. Metodološki okvir za analizu i kritiku za radove o rezultatima istraživanja **93**

4.2. Kritičko pisanje **94**

4.2.1. Metodološki okvir za analizu i kritiku za pisanje rada rasprave **96**

4.2.2. Metodološki okvir za analizu i kritiku za pisanje osvrta na rad rasprave **158**

5. Umjesto zaključka: kritički pristup priručniku **171**

Rješenja **174**

Literatura **184**

Riječ autorice

Razvoj vještina kritičkog mišljenja sve se češće postavlja kao jedan od ciljeva u području odgoja i obrazovanja. Nažalost, zalaganje za razvoj kritičkog mišljenja još je uvijek prisutniji u teoriji, nego u praksi. U kontekstu nesklada teorije i prakse, priručnikom nastojim pružiti potporu razvoju kritičkog mišljenja, kojeg držim iznimno vrijednim.

Priručnik *Kritičko mišljenje: priručnik kritičkog mišljenja, slušanja, čitanja i pisanja* razmatra složen koncept kritičkog mišljenja te izravno, uz brojne primjere i zadatke, poučava vještinama kritičkog mišljenja. Stoga je osnovna namjera priručnika da čitatelje pouči tim vještinama. Priručnikom nastojim pružiti potporu kolegama i kolegicama u procesu razvoja njihova kritičkog mišljenja, za njihovu dobrobit, ali i za dobrobit čitave zajednice. Priručnik je posebno namijenjen srednjoškolskoj i studentskoj populaciji, no ne isključuje sve one pojedince koji žele razvijati i unaprjeđivati svoje mišljenje. Upravo iz tog razloga jezik, način izlaganja, korišteni primjeri i razmatrani radovi nastojali su se prilagoditi širem čitateljstvu. Pritom želim naglasiti da u proces razvoja vještina kritičkog mišljenja treba uložiti vrijeme, trud i strpljenje. Pozivam vas da sadržaju koji je pred vama pristupite sa strpljenjem te da sebi i razvoju vlastita kritičkog mišljenja posvetite vrijeme i u to uložite trud. Kritičko mišljenje je slojevito i izazovno, njime se propituje, njime pojedinci grade sebe i svoje stavove te ono zahtijeva visoke razine apstraktnog mišljenja. Prema tome, proces razvoja vještina kritičkog mišljenja nije brz ni lagan. U ovom vremenu 'instant' rješenja, površnosti i izvrnutih vrijednosti, svjesna sam da takva nastojanja riskiraju biti odbačena. Usprkos tome, vjerujem da postoji nemali broj pojedinaca koji su, svjesni vrijednosti kritičkoga mišljenja, spremni uložiti vrijeme i trud u njegov razvoj. Dugoročna dobrobit koju kritičko mišljenje pruža u različitim područjima je neminovna.

Priručnik je podijeljen na pet poglavlja, koji redom razmatraju sljedeće: Prvo poglavlje *Kritičko mišljenje* nastoji odrediti koncept kritičkog mišljenja, usporediti ga s oprečnim mišljenjem – reproduktivnim mišljenjem, te konačno utvrditi odnos filozofije i kritičkoga mišljenja. Drugo poglavlje *Argument* razmatra jedan od temeljnih pojmova kritičkog mišljenja – argument, na način da određuje što argument jest, uspoređuje i navodi razliku između argumenta i sličnog skupa tvrdnji – objašnjenja, razmatra valjanost kao važnu karakteristiku argumenta te donosi pravila prirodne dedukcije kao primjer formaliziranog prirodnog zaključivanja. Sljedeće poglavlje *Pogreške u zaključivanju*

vanju donosi pregled najčešćih pogrešaka u zaključivanju uz navođenje primjera s ciljem osvješćivanja pogrešaka u zaključivanju i njihova ispravljanja. Nadalje, poglavlje *Metodološki okvir za analizu i kritiku* podijeljeno na kritičko slušanje i čitanje te kritičko pisanje donosi pet metodoloških okvira za analizu i kritiku – metodološki okvir za analizu i kritiku za radove rasprave (MOZAK 1); metodološki okvir za analizu i kritiku za pregledne radove (MOZAK 2); metodološki okvir za analizu i kritiku za radove o rezultatima istraživanja (MOZAK 3); metodološki okvir za analizu i kritiku za pisanje rada rasprave (MOZAK 4); metodološki okvir za analizu i kritiku za pisanje osvrta na rad rasprave (MOZAK 5) – koji čitatelju služe kao vodiči razvoja kritičkoga mišljenja. Središnja poglavlja priručnika – *Argument, Pogreške u zaključivanju i Metodološki okvir za analizu i kritiku* uključuju brojne primjere i zadatke kojima se nastoji približiti razmatrano, a čija se rješenja nalaze na kraju priručnika. Konačno, u poglavlju *Umjesto zaključka: kritički pristup priručniku* upozorava se na kritički pristup koji valja imati i prema ovome priručniku.

Iskreno se nadam da će priručnik ispuniti svoju zadaću – skrenuti pozornost na važnost kritičkog mišljenja i pomoći pojedincima u razvoju njihovih vještina kritičkog mišljenja.

Na kraju upućujem zahvalu suradnicima na projektu, predsjednici Udruge Universitas, prof. dr. sc. Jasminki Ledić, koja je prepoznala važnost kritičkog mišljenja i pružila potporu ideji, urednicima dr. sc. Bojani Ćulum i Marku Turku, recenzenticama dr. sc. Majdi Trobok i dr. sc. Vlatki Domović na komentarima, raspravama, sugestijama, primjedbama i podršci. Osobitu zahvalnost upućujem mojoj obitelji i prijateljima, čiji je doprinos u procesu nastajanja ovoga priručnika bio neprocjenjiv.

U Rijeci, svibanj 2012.

Iva Buchberger

1.

Kritičko mišljenje

1.1. Što je kritičko mišljenje?

Kritika dolazi od grčke riječi *krino* što znači lučiti, birati, suditi. Kritika je analiza, prosuđivanje i vrednovanje nekoga predmeta¹, postupka, djela, itd. (Klaić, 2007). Pritom, analiza, prosuđivanje i vrednovanje ne moraju nužno imati za posljedicu negativan sud o predmetu u smislu *Ovaj predmet nije ispravan / lijep / pametan* (ili *Ovaj predmet je neispravan / ružan / glup*.) Nerijetko u svakodnevnoj uporabi riječ *kritika* ima upravo negativno značenje i odnosi se na isticanje negativnih elemenata nekog predmeta, što dovodi do neprihvatanja ili zaziranja od kritike.

Međutim, kritika² u kontekstu suvremenog odgoja i obrazovanja ima svoju pozitivnu konotaciju. Koncept nastave koji je njegovala tzv. *stara škola*³, u kojoj se od učenika zahtijevalo da mehanički pamte propisani sadržaj bez sustavnog promišljanja o njemu, suvremena škola nastoji prevazići. Često se u suvremenom odgoju i obrazovanju susrećemo sa zahtjevima da se kod učenika razvijaju vještine kritičkog mišljenja. Naime, kritičko mišljenje postaje *imperativom* suvremenog svijeta (Pešić, 2003). Najmanje su dva razloga za navedeno: (i) suvremeno *demokratsko* društvo pretpostavlja aktivne građane koji promišljaju, preispituju, vrednuju i donose odluke pa će u tom smislu samo građani s razvijenim vještinama kritičkog mišljenja moći odgovarati zahtjevima suvremenog demokratskog svijeta; (ii) odlike su suvremenog svijeta izniman tehnološki napredak, vrijeme brzih i stalnih promjena, izloženost pojedinca velikoj količini informacija i značajno povećanoj razini dostupnosti informacija koje nameću potrebu za aktivnim, promišljenim i preispitujućim, kritičkim pristupom.

Kritičko mišljenje, iako se često vezuje uz potrebe suvremenog svijeta, koncepte suvremenog odgoja i obrazovanja i slično, ima svoje utemeljenje u počecima razvoja društva. Sokrat (469-399 pr.n.e.) je razvio metodu poučavanja koja uključuje elemente kritičkog mišljenja. Prvi stupanj Sokratove metode poučavanja - ironija, uključuje dijalog putem kojeg 'učenik' biva suočen s vlastitim neznanjem na način da se pokazuje kako je njegovo dosadašnje znanje nerijetko utemeljeno na predrasudama i nepreispitanim tvrdnjama. Drugi stupanj - majeutika, uključuje dijalog u kojem 'učenik' pomoću 'učiteljevih' pitanja sam dolazi do spoznaje.⁴ Upravo su analiza tvrdnji, pronalaženje opravdanja za tvrdnje, uočavanje nedostataka pojedinih tvrdnji te aktivan odnos učenika prema spoznaji elementi kritičkog mišljenja koje se razabiru u Sokratovoj metodi poučavanja.

1 Ovdje riječ *predmet* stoji za onaj entitet na koji je usmjeren neki proces (u ovom slučaju proces analize, prosuđivanja i vrednovanja). Dakle, ne samo na 'materijalne predmete'. Analiziramo, prosuđujemo, vrednujemo osobu, stvar ili događaj – to su, dakle, predmeti. Uporaba riječi *predmet* u daljnjem je tekstu istovjetna.

2 Termini *kritika* i *kritičko mišljenje* koriste se kao sinonimi.

3 'Stara škola' u pedagogiji označava pristup odgoju i obrazovanju kojeg obilježava didaktički materijalizam, formalizam, pasivnost učenika, mehaničko pamćenje i reproduktivno iznošenje sadržaja, a najpoznatijim predstavnikom smatra se njemački filozof i pedagog Johann Friedrich Herbart (1776-1841). Staroj školi suprotstavljala se tzv. 'nova škola', koju obilježava novi pristup odgojno-obrazovnom procesu u kojem se, osim materijalnog zadatka nastave, nastoje razviti i funkcionalni i odgojni te se učenika smatra aktivnim subjektom nastave koji promišlja, vrednuje i iznosi vlastite stavove. Neki od predstavnika nove škole su John Dewey, Georg Kershensteiner, Edouard Claparede, Anton Makarenko i Wolfgang Brezinka.

4 Vidi više u: Zorić, V. (2008). Sokratova dijaloška metoda. *Život i škola*, 20, 56, 27-40.

Ocem modernog kritičkog mišljenja smatra se John Dewey (1859-1952), koji kritičko mišljenje naziva *refleksivnim mišljenjem* i definira ga u svojoj knjizi *Kako mislimo* (*How we think*, 1910) kao aktivan, ustrajan i temeljit proces razmatranja vjerovanja uz razmatranje onih postavki koje podupiru to vjerovanje.⁵ Drugim riječima, definira ga kao proces traženja i primjerenog ispitivanja osnova ili dokaza za određeno vjerovanje.⁶ Ono što je Dewey nazvao refleksivnim mišljenjem danas nazivamo kritičkim mišljenjem. Refleksivnom mišljenju Dewey suprotstavlja tzv. obično mišljenje, koje podrazumijeva proces prihvaćanja vjerovanja s malo ili gotovo niti jednim dokazom.⁷ Od najistaknutijih suvremenih autora čije je područje interesa kritičko mišljenje valja istaći Roberta Ennisa i Matthewa Lipmana. Robert Ennis, suvremeni američki filozof, jedan je od prvih teoretičara koji je razradio koncept kritičkog mišljenja. Prema njemu, kritičko mišljenje je vještina racionalnog prosuđivanja u što vjerovati ili što učiniti koja uključuje vrijednosti intelektualnog poštenja i otvorenosti, autonomije i samokritičnosti, vjernosti istini i osjetljivosti na kontekst. Prema Ennisu, kritičko mišljenje uključuje vještine razlikovanja činjenica i vrijednosti, razlikovanja eksplicitnih i implicitnih pretpostavki, razlikovanja argumentiranih i neargumentiranih tvrdnji, prepoznavanje grešaka u zaključivanju i određivanja snage argumenata.⁸ Matthew Lipman (1922-2010) jedan je od najpoznatijih suvremenih teoretičara kritičkog mišljenja kao odgojno-obrazovnog koncepta. Razvio je jedan specifičan odgojno-obrazovni koncept usko povezan s kritičkim mišljenjem – filozofiju za djecu.⁹ Područje odgoja i obrazovanja predstavlja iznimno plodno tlo za oprimjerenje kritike. Upravo u tom kontekstu kritiku valja promatrati i kao odgojno-obrazovni koncept čiji elementi – poput kritičkog slušanja, čitanja i pisanja – čine važan dio pozitivnog razvoja odgoja i obrazovanja koji odgovara potrebama pojedinca i društva.

Kritičko mišljenje je složen koncept koji se ne vezuje samo za područje odgoja i obrazovanja, već zahvaća i puno šire područje (Pešić, 2003). Kritički mislimo i u profesionalnom djelovanju, u svakodnevnoj komunikaciji s drugima i svakodnevnom rješavanju problema i donošenju odluka. Nadalje, postoje profesionalni kritičari koji su razvili područja tzv. glazbene, likovne, književne i filmske kritike. Budući da zahvaća različita područja i poprima različite oblike, ne postoji jednoznačno određenje kritičkog mišljenja. Međutim, za potrebe ovoga priručnika ponudit će se definicija kritičkog mišljenja uz napomenu i priznanje da koncept kritičkog mišljenja potrebuje detaljniju pojmovnu analizu koja premašuje svrhu ovoga rada.

Prije definiranja kritičkog mišljenja valja istaknuti i sugerirati sljedeće. Prvo, pristupite kritici oslobođeni njezine negativne konotacije kojom je obojena u svakodnevnicu jer kritika nije samo isticanje negativnih elemenata nekog predmeta, već naprosto *promišljeno vrednovanje* koje može biti pozitivno ili negativno. Drugo, pristupite kritici svjesni njene mnogostruke važnosti u različitim područjima čovjekova života. Kritika kao proces i rezultat analize, prosuđivanja i vrednovanja doprinosi razvoju autonomnog, samosvjesnog i cjelovitog pojedinca budući da procesi analize, prosuđivanja i vrednovanja postavljaju zahtjev i otvaraju mogućnost za refleksivnost i vlastitost koje su

5 Vidi više u: Ficher, A. (2001). *Critical Thinking*. Cambridge: Cambridge University Press.

6 Vidi više u: Miliša, Z., Čurko, B. (2010). Odgoj za kritičko mišljenje i medijska manipulacija. *Medianali - znanstveni časopis za medije, novinarstvo, masovno komuniciranje, odnose s javnostima i kulturu društva*, 4, 7, 57-72.

7 Ibid.

8 Vidi više u: Bošnjak, Z. (2009). Primjena konstruktivističkog poučavanja i kritičkog mišljenja u srednjoškolskoj nastavi sociologije: pilot istraživanje. *Revija za sociologiju*, 40, 257-277.

9 Vidi više u: Pritchard, M. (2009). *Philosophy for Children*. Preuzeto 1. svibnja 2011. s The Stanford Encyclopedia of Philosophy <http://plato.stanford.edu/archives/sum2009/entries/children/>

temeljne odrednice čovjeka. Nadalje, kritika predstavlja iznimnu važnost za suvremeno demokratsko društvo, kao što je ranije istaknuto. Konačno, kritika doprinosi razvoju učenja i poučavanja, koji kao rezultat donose dugotrajnije, dublje, uporabnije, a samim time i vrijednije, znanje.

Definicija kritičkog mišljenja:

Kritičko mišljenje je složeni proces i rezultat (i) analize i vrednovanja tvrdnji¹⁰, (ii) pronalaženja opravdanja za tvrdnje, (iii) usporedbe s drugim i/ili suprotnim tvrdnjama i generiranje prigovora tvrdnjama te konačno (iv) zauzimanja stava.

Uz navođenje definicije kritičkog mišljenja važno je odrediti koje intelektualne sposobnosti uključuje te koje intelektualne vrijednosti njeguje i razvija.

Kritičko mišljenje uključuje sljedeće intelektualne sposobnosti:

- Sposobnost analize pojmova, informacija i gledišta
- Sposobnost razlikovanja relevantnih i irelevantnih informacija unutar zadanog konteksta
- Sposobnost interpretacije informacija
- Sposobnost povezivanja prethodnog znanja i novih informacija te različitih informacija iz različitih područja
- Sposobnost sinteze informacija
- Sposobnost organizacije sadržaja u smislenu cjelinu
- Sposobnost razlikovanja opravdanih i neopravdanih tvrdnji
- Sposobnost sagledavanja predmeta rasprava iz različitih gledišta
- Sposobnost vrednovanja informacija i gledišta
- Sposobnost formiranja stavova i zastupanja ideja
- Sposobnost opravdanja stavova, gledišta
- Sposobnost preuzimanja aktivne uloge u procesu učenja
- Sposobnost zamišljanja mogućih situacija
- Sposobnost nadgledanja i procjenjivanja vlastitog razumijevanja informacija
- Sposobnost usmjeravanja vlastita mišljenja k ispravnosti¹¹

Kritičko mišljenje njeguje i razvija sljedeće intelektualne vrijednosti:¹²

- Jasnoću
- Relevantnost

10 U priručniku se termini *tvrdnja*, *teza*, *sud* i *propozicija* koriste kao sinonimi.

11 Sposobnost nadgledanja i procjenjivanja vlastitog razumijevanja informacija i sposobnost usmjeravanja vlastita mišljenja k ispravnosti spadaju u tzv. metakognitivne sposobnosti.

12 Neke od navedenih vrijednosti kritičkog mišljenja ističu i Scriven i Paul kao predstavnici Nacionalnog vijeća za izvrsnost kritičkog mišljenja (National Council for Excellence in Critical Thinking) u sklopu Zaklade za kritičko mišljenje (Foundation for Critical Thinking) preuzeto 28. travnja 2011. s <http://www.criticalthinking.org/page.cfm?PageID=766&CategoryID=51>. Vidi više o Nacionalnom vijeću za izvrsnost kritičkog mišljenja i Zakladi za kritičko mišljenje na <http://www.criticalthinking.org>. Isto tako, Gensler (2010) u navođenju karakteristika koje treba imati dobar argument navodi neke od gore spomenutih elemenata.

- Dubinu
- Preciznost
- Konzistentnost¹³
- Koherentnost¹⁴
- Logičnost
- Objektivnost

U razmatranju koncepta kritičkog mišljenja valja uočiti njegove tri dimenzije: (i) učenje ispravnog rasuđivanja; (ii) aktivno usvajanje sadržaja; (iii) refleksivni pristup životu. Prve dvije dimenzije objašnjene su u prijašnjim razmatranjima. Pod dimenzijom refleksivnog pristupa životu podrazumijeva se to da pojedinac razvijenih vještina kritičkog mišljenja obrazac analiziranja, propitivanja i vrednovanja koristi i u svakodnevnom životu. Drugim riječima, razvoj vještina kritičkog mišljenja omogućava to da će pojedinac koji posjeduje navedene vještine istu strukturu rezoniranja koristiti i u svakodnevnom životu jer će razvojem tih vještina naprosto naučiti *tako misliti*. U skladu s navedenim, izvjesno je da će pojedinac razvijenih vještina kritičkog mišljenja živjeti refleksivni život.

Poučavanje vještinama kritičkog mišljenja najefikasnije je i najprirodnije posredno kroz poučavanje određenog sadržaja u procesu obrazovanja. Poželjno je da poučavanje kritičkog mišljenja bude prisutno kroz cjelokupno obrazovanje. Prema tome, ono ne bi trebalo biti isključivo sadržajno zasebno područje. Međutim, u fazi nedovoljne razvijenosti i prisutnosti kritičkog mišljenja od iznimne je važnosti učiti kritičkom mišljenju izravno, aktivno i glasno.

1.2. Reproductivno mišljenje nasuprot kritičkom mišljenju

Oprečna vrsta mišljenja kritičkom mišljenju je reproductivno mišljenje. Reproductivno mišljenje je proces i rezultat bazičnog usvajanja i razumijevanja informacija koji se iscrpljuje u ponavljanju onoga što *se misli* ili onoga što *netko misli*. Reproductivno mišljenje nerijetko izbjegava pojedinčevu vlastitost i refleksivnost. Primjerice, čitajući određeni tekst pojedinac čije je mišljenje reproductivno ponavljać će ono pročitano bez dodatnog propitivanja, s bazičnim razumijevanjem, koristeći iste strukture rečenica kao one na koje nailazi u tekstu.¹⁵ Međutim, pojedinac čije je mišljenje kritičko, čitajući određeni tekst ne ponavlja ono pročitano bez propitivanja i s bazičnim razumijevanjem. Bazično razumijevanje informacija tek je početna pozicija za daljnje kognitivne procese, poput traženja opravdanja za tvrdnju koja se zastupa, traženja prigovora za izneseni stav o određenom pitanju, itd.

¹³ Skup propozicija je konzistentan ako propozicije koje čine taj skup mogu biti istovremeno istinite. (Blackburn, 2005., str. 75.)

¹⁴ Skup propozicija je koherentan ako su propozicije koje čine taj skup međusobno povezane, podupiru se i nisu kontradiktorne.
¹⁵ Valja napomenuti da ne treba težiti tomu da se reproductivno mišljenje u potpunosti i u svim područjima prevaziđe. Problem je, i to je ono što se ovim priručnikom nastoji razmotriti i prevazići, redukcija pojedinčeva mišljenja na *isključivo* reproductivno mišljenje i to u svim područjima.

Reproduktivno mišljenje

- bazično razumijevanje
- nepovezivanje informacija u smislenu cjelinu
- nedovođenje u pitanje iznesenog
- ponavljanje onoga što *se misli* ili što *netko misli*
- razvoj konvergentnosti koja podrazumijeva sagledavanje situacije iz jedne perspektive i uključuje traženje jednog točnog rješenja

Kritičko mišljenje

- bazično razumijevanje informacija nije cilj učenja, već početna pozicija
- povezivanje informacija i stvaranje cjeline
- dovodenje u pitanje iznesenog i 'filtriranje' informacija
- refleksivno i 'vlastito' mišljenje
- razvoj divergentnosti koja podrazumijeva sagledavanje situacije iz više različitih perspektiva i uključuje mogućnost više različitih rješenja na postavljena pitanja

Tablica 1. Usporedba reproduktivnog i kritičkog mišljenja

1.3. Kritičko mišljenje i filozofija

Istaknuti suvremeni analitički filozof Bertrand Russell (1872-1970) u svojem radu *Vrijednost filozofije* ističe kako su mnogi skloni promatrati filozofiju kao beskorisnu igru, isprazno cjepidlačenje ili njegovim riječima:

(...) mnogi su ljudi pod utjecajem znanosti i potreba praktičnog života, skloni dvojiti o tome je li filozofija imalo bolja od nevine ali nekorisne igre, cjepidlačkih distinkcija i kontroverzija u pitanjima glede kojih je spoznaja nemoguća. (Russell, 1982, str. 243.)

Ovdje se ne misli detaljno razmatrati pitanje važnosti filozofije jer to prelazi nastojanja ovoga priručnika. U nastavku, nastojat će se ukratko pokazati koja je važnost filozofije uz isticanje njene uske povezanosti s kritičkim mišljenjem. Uska povezanost filozofije i kritičkog mišljenja ukazuje na važnost filozofije u životu svakog pojedinca, a ne samo (profesionalnog) filozofa. Budući da je refleksivnost, koja je suštinska čovjeku, bitna odrednica kritičkog mišljenja i filozofije.

Još i danas postoje različita određenja filozofije – filozofija kao proces traganja za istinom, kao znanost, kao povijest filozofije, kao pojmovna analiza, kao proces stvaranja jedinstvene i sveobuhvatne slike svijeta, kao refleksija.¹⁶ Iako se o jednoznačnom određenju filozofije još raspravlja, ono što nije predmet rasprave jesu neke njene karakteristike. Filozofiju karakteriziraju procesi preispitivanja,

16 Povodom proslave Svjetskog dana filozofije na Odsjeku filozofije Sveučilišta u Rijeci, Boran Berčić održao je predavanje na temu *Što je filozofija?*, na kojem je izložio navedena određenja filozofije. Preuzeto 21. travnja 2012. s hrcak.srce.hr/file/65008. Predavanje možete pogledati na web stranici <http://avc.uniri.hr/hr/node/13>

vrednovanja, traženja smisla, ukidanja samorazumljivosti, razvijanja sposobnosti argumentiranja i stvaranja novih struktura. Brojni su filozofi isticali važnost i korist filozofije u kojima se prepoznaju navedene karakteristike, a mogu se sažeti u sljedećem:

- Filozofija vodi k slobodi mišljenja (Kalin, 1982)
- Filozofija zadovoljava ljudske duhovne potrebe (Russell, 1982)
- Filozofija pomaže u primjerenom stjecanju i korištenju znanja te ispravnom bavljenju državnim poslovima (Aristotel, 1996)
- Filozofija vodi k razjašnjavanju misli, kritičkoj analizi i ispitivanju predrasuda, mnijenja, svakodnevnih razmišljanja (Russell, 1982; Wittgenstein, 1987; Warburton, 1999; Nagel, 2002)

Potonje određenje je usko povezano s kritičkim mišljenjem. Warburton (1999) ističe kako filozofija omogućava dobar način učenja *kako jasnije misliti* o različitim pitanjima o svijetu te osposobljava vještinama koji se mogu prenijeti na sva područja života. Metoda spoznavanja u filozofiji je *mišljenje* (Reškovac, 2008), ali ne bilo kakvo mišljenje – već *kritičko mišljenje*. Drugim riječima, filozofija uči *kako (kritički) misliti* koristeći kao metodu spoznavanja kritičko mišljenje. Prema tome, kritičko mišljenje je filozofsko. Posljedično, razvoj vještina kritičkog mišljenja nerazdvojiv je od filozofije. Kritičko mišljenje teži izbjegavanju pukog verbalizma, formalizma i reproduktivnog znanja, a usmjerava se na procese analiziranja, istraživanja i preispitivanja. Sve je navedeno temeljna odlika filozofije. Prema tome, težiti ostvarenju karakteristika kritičkog mišljenja znači priznati i pridati važnost filozofiji i njenom pristupu svijetu.

Filozofska disciplina čiji je zadatak učenje pravilnog mišljenja je logika. Logika se, između ostalog, bavi metodama i principima koji se koriste da bi se (i) razlikovalo pravilno od nepravilnog zaključivanja; (ii) identificirale prirodne pogreške zaključivanja; (iii) pronašle, usvojile i koristile tehnike provjeravanja valjanih zaključaka. Razvoj pravilnog zaključivanja, kao temelja kritičkog mišljenja, nerazdvojiv je od logike. Dobro i kvalitetno obrazovanje¹⁷ podrazumijeva posjedovanje sposobnosti pravilnoga zaključivanja i istinitih uvjerenja. Budući da je logika filozofska disciplina koja razvija sposobnost pravilnog zaključivanja, ona predstavlja jedan od temelja dobrog i kvalitetnog obrazovanja. Iako jest slučaj da pojedinci spontano i neosvijesteno u svakodnevnom razmišljanju i komuniciranju koriste oblike valjane misli, logika pojedincu omogućava učenje boljeg mišljenja, uočavanje određenih logičkih pogrešaka i načina ispravljanja pogrešaka.

Značaj je logike u tome što razvija sposobnost mišljenja, razvija kvalitetu mišljenja i na taj način povećava mogućnost da zaključci temeljeni na tom mišljenju budu valjani. Logika je usustavila određena pravila i time omogućava pojedincima da, znajući ta pravila, postanu sigurni u valjanost svojega mišljenja. Učiti misliti predstavlja temelj i prožima sve pore čovjekovog života jer čovjek jest prije svega intelektualno, misleće biće. Na taj je način logika, kao temelj i nositelj sustava valjane misli, temelj i sastavnica svakog intelektualnog područja čovjekovog života. Ukoliko logika postane i u svakodnevnoj praksi temelj intelektualnih područja, svaki će pojedinac postati stvaralac koji, unoseći vlastitost i jedinstvenost, prestaje biti puki oponašatelj već gotovog i oblikovanog sadržaja. Nastojanja ostvarivanja ciljeva razvoja kritičkog mišljenja s pozivanjem na logiku izglednija su u kontekstu sve većeg prodora i protoka informacija gdje načelo 'Usvoji što više informacija!' više nema smisla.

¹⁷ Obrazovanje kao proces stjecanja znanja i vještina.

Dakle, logika predstavlja važan segment u životu mislećeg bića i okosnicu razvoja uspješnih pojedinaca koji će biti sposobni aktivno i stvaralački sudjelovati u privatnom i društvenom životu.

U dvama poglavljima koja slijede nastojat će se izložiti i razmotriti temeljna područja filozofije, odnosno preciznije logike, čije poznavanje čini osnovu za razvoj vještina kritičkog mišljenja. Ponuđenim sadržajima ne ulazi se preduboko u područje logike, iako neki dijelovi predstavljaju, kako su i nazvani, misaone izazove. Ponuđeno znanje od iznimne je koristi u procesu stjecanja vještina kritičkog mišljenja i ono bi trebalo biti dijelom života svakog pojedinca koji misli. Napisano je u prijašnjim recima: *Logika je potrebna da se vježba pravilno zaključivati, da se analiziraju najčešće prirodne pogreške zaključivanja te da se pronađu, usvoje i koriste tehnike provjeravanja valjanih zaključaka.* Upravo iz toga razloga nastoje se ponuditi ona znanja iz logike koja doprinose pravilnom zaključivanju i razvoju kritičkoga mišljenja.

2.

Argument

Svakodnevno smo i na razne načine okruženi tvrdnjama poput: *Doručak je najvažniji obrok. Glasujte za nezavisnog kandidata Isaka Borga. Crkva se ne bi trebala miješati u politiku. Osnovna škola treba biti obavezna. Žena bez djece nije realizirana žena. Roditelji imaju isključivo pravo donositi odluke za svoju djecu. Treba prakticirati siguran seks. Treba zabraniti rad nedjeljom. Djeca s razvojnim teškoćama trebaju biti uključena u redovne škole. Nije posao muškarca da obavlja kućanske poslove.*, itd. Ako pritom reflektiramo o tvrdnji i pitamo *Zašto?* – *Zašto je doručak najvažniji obrok? Zašto glasovati za nezavisnog kandidata Isaka Borga? Zašto se crkva ne bi trebala miješati u politiku? Zašto osnovna škola treba biti obavezna? Zašto žena bez djece nije realizirana žena?*, itd. – tražimo *razloge*, odnosno *opravdanje* za određenu tvrdnju.¹⁸ Reflektirajući i tražeći razloge, odnosno opravdanje za tvrdnju, gradimo argument.

2.1. Što je argument?

Argument¹⁹ je, skup tvrdnji²⁰ (Copi, 2011) kojeg čini:

- Konkluzija²¹ – tvrdnja koja se nastoji opravdati²²
- Premisa – tvrdnja kojom se konkluzija nastoji opravdati²³

Razmotrimo definiciju na sljedećem primjeru.

Primjer 1. Pušenje je loše zato što ugrožava zdravlje.

Navedeni primjer je argument – sadrži skup tvrdnji kojeg čini (i) konkluzija – tvrdnja koja se nastoji opravdati – *Pušenje je loše*; (ii) premisa – tvrdnja kojom se konkluzija nastoji opravdati – *Pušenje ugrožava zdravlje*.

Zapis argumenta izgleda ovako:

P: Pušenje ugrožava zdravlje.

K²⁴: Pušenje je loše.

Razmotrimo sljedeći primjer:

Primjer 2. Stresne situacije u trudnoći, osim što štete majci, štete i djetetu. Trudnice bi trebale izbjegavati ono što šteti njima i djetetu. Prema tome, trudnice bi trebale izbjegavati stresne situacije.

18 Vidi više u: Bowel, T., Kemp, G. (2010). *Critical Thinking: A Concise Guide*. London, New York: Routledge.

19 Argument se još naziva zaključkom.

20 Prema Blackburnu (2005) argument je, osim *skupa* tvrdnji, odnosno *rezultata procesa* pronalaženja opravdanja za određenu tvrdnju, i *proces* pronalaženja opravdanja za određenu tvrdnju.

21 Konkluzija se još naziva zaključni sud ili zaglavak.

22 Još se može reći – tvrdnja čija se istinitost nastoji dokazati ili za koju se nastoje iznaći razlozi.

23 Još se može reći – tvrdnja ili tvrdnje kojima se konkluzija nastoji dokazati ili koje čine razloge za konkluziju.

24 P označava premisu, K označava konkluziju.

U navedenom primjeru argumenta tvrdnje *Stresne situacije u trudnoći, osim što štete majci, štete i djetetu* i *Trudnice bi trebale izbjegavati ono što šteti njima i djetetu* su premise, a tvrdnja *Trudnice bi trebale izbjegavati stresne situacije* je konkluzija. Argument možemo zapisati na sljedeći način:

P1: Stresne situacije u trudnoći, osim što štete majci, štete i djetetu.

P2: Trudnice bi trebale izbjegavati ono što šteti njima i djetetu.

K: Trudnice bi trebale izbjegavati stresne situacije.

Nadalje, razmotrimo sljedeći primjer:

Primjer 3. Leptiri su životinje. Životinje nisu biljke. Dakle, leptiri nisu biljke.

U navedenom primjeru argumenta tvrdnje *Leptiri su životinje* i *Životinje nisu biljke* su premise, a *Leptiri nisu biljke* je konkluzija.

Zapis argumenta:

P1: Leptiri su životinje.

P2: Životinje nisu biljke.

K: Leptiri nisu biljke.

Argument kao skup tvrdnji ima *jednu* konkluziju i *jednu* (kao u primjeru 1) *ili više* (kao u primjeru 2 i 3) premisa.

Razmotrimo još i sljedeći primjer:

Primjer 4. Supružnici Karla i Gottlob raspravljaju o obavljanju kućanskih poslova. Oboje se slažu oko toga da bi Karla trebala obavljati kućanske poslove, ali se ne slažu oko toga da bi i Gottlob trebao obavljati kućanske poslove. Naime, Gottlob tvrdi da i on treba obavljati kućanske poslove, a Karla tvrdi suprotno – da on ne treba obavljati kućanske poslove. Da bi Karla i Gottlob ‘imali’ argument, oni moraju svoje tvrdnje i opravdati. Drugim riječima, trebaju navesti razloge za tvrdnje. Gottlob tvrdi sljedeće:

Ja (Gottlob) trebam obavljati kućanske poslove zato što, uz ostalo, obavljanjem kućanskih poslova brinem za svoju obitelj i iskazujem poštovanje prema njoj. Sva-ki ravnopravni član obitelji sposoban za rad treba brinuti za svoju obitelj i iskazivati poštovanje prema njoj u skladu sa svojim resursima (vremenskim, zdravstvenim, ...), a ja (Gottlob) sam ravnopravni član obitelji sposoban za rad.

Karla, s druge strane, tvrdi sljedeće:

Gottlob ne treba obavljati kućanske poslove jer je on muškarac, a uloga je i dužnost žene, ne muškarca, da obavlja kućanske poslove budući da je u prirodi žene da je usredotočena na obitelj i dom.

Argument je skup tvrdnji koji obuhvaća (i) tvrdnju koja se nastoji opravdati - u Gottlobovu slučaju to je tvrdnja *Ja (Gottlob) trebam obavljati kućanske poslove*; i (ii) razloge ili opravdanje za tvrdnju – u Gottlobovu slučaju to su tvrdnje (1) *Obavljanjem kućanskih poslova brinemo za svoju obitelj i iskazujemo poštovanje prema njoj*; (2) *Svaki ravnopravni član obitelji sposoban za rad treba brinuti za svoju obitelj i iskazivati poštovanje prema njoj u skladu sa svojim resursima (vremenskim, zdravstvenim, ...)*; (3) *Ja (Gottlob) sam ravnopravni član obitelji sposoban za rad*.

Zapis argumenta:

P1: Obavljanjem kućanskih poslova, uz ostalo, brinemo za svoju obitelj i iskazujemo poštovanje prema njoj.

P2: Svaki ravnopravni član obitelji sposoban za rad treba brinuti za svoju obitelj i iskazivati poštovanje prema njoj u skladu sa svojim resursima (vremenskim, zdravstvenim, ...).

P3: Gottlob je ravnopravni član obitelji sposoban za rad.

K: Gottlob treba obavljati kućanske poslove.

Isto tako, u Karlinu slučaju argument čini (i) tvrdnju koja se nastoji opravdati – *Gottlob ne treba obavljati kućanske poslove*; i (ii) razloge ili opravdanje za tvrdnju – a to su tvrdnje (1) *U prirodi je žene, a ne muškarca, da je usredotočena na obitelj i dom*; (2) *Uloga je i dužnost žene da obavlja kućanske poslove*; (3) *Gottlob je muškarac*.

Zapis argumenta:

P1: U prirodi je žene, a ne muškarca, da je usredotočena na obitelj i dom.

P2: Uloga je i dužnost žene da obavlja kućanske poslove.

P3: Gottlob je muškarac.

K: Gottlob ne treba obavljati kućanske poslove.

Kod traženja opravdanja određene tvrdnje ne postoji jednoznačno rješenje. Kao što je ranije navedeno, kritičko mišljenje je divergentno. Opravdanje određene tvrdnje može biti skup tvrdnji x i/ili skup tvrdnji y i/ili skup tvrdnji z. U potonjem slučaju tvrdnja je, budući da sadrži više od jednog opravdanja, uvjerljivija. U tom smislu, tim bolje ukoliko imate više od jednog opravdanja za svoju tvrdnju. Ilustrirajmo navedeno sljedećim primjerom:

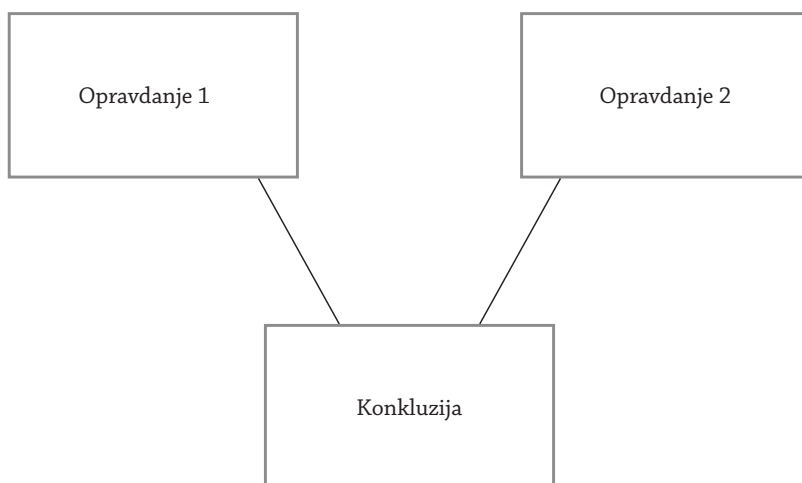
Primjer 5. Sergej u razgovoru sa svojom prijateljicom Hanom raspravlja o volontiranju i tvrdi sljedeće:

Svaki pojedinac sposoban za rad trebao bi volontirati u svojoj zajednici zato što volontiranje razvija empatiju, solidarnost i brigu za zajednicu, a povećana empatija, solidarnost i briga za drugoga doprinosi boljitku zajednice. Ono što doprinosi boljitku zajednice svaki pojedinac sposoban za rad treba činiti, pa time i volontirati. Uz to, volontiranjem u svojoj zajednici svaki pojedinac postaje bolji čovjek, a one aktivnosti u zajednici koje vode k tome da njeni članovi postanu bolji, naprosto treba činiti.

Iz navedenog primjera možemo uočiti kako Sergej ima sljedeća dva opravdanja za tvrdnju *Svaki pojedinac sposoban za rad trebao bi volontirati u svojoj zajednici*:

- Opravdanje 1: Volontiranje razvija empatiju, solidarnost i brigu za zajednicu. Povećana empatija, solidarnost i briga za drugoga doprinosi boljitku zajednice. Ono što doprinosi boljitku zajednice svaki pojedinac sposoban za rad treba činiti;
- Opravdanje 2: Volontiranjem u svojoj zajednici svaki pojedinac postaje bolji čovjek. Treba razvijati one aktivnosti u zajednici koje vode k tome da njeni članovi postanu bolji.

Grafički, Sergejevo rezoniranje izgleda ovako:

Slika 1. Grafički prikaz Sergejeva argumenta

Pritom, Sergej nema dva argumenta, već ima dva opravdanja za jednu te istu tvrdnju (konkluziju). Ono što određuje broj argumenata je broj konkluzija u određenoj 'jezičnoj cjelini'. Budući da Sergej opravdava jednu tvrdnju u jednoj 'jezičnoj cjelini', on ima dva opravdanja, ali jedan argument.

Argument je iznimno važan u području kritičkog mišljenja. Može se nazvati centralnim elementom kritičkog mišljenja zato što pred mislioca postavlja zahtjev za jasnim formuliranjem određene tvrdnje koja treba biti opravdana, a ne bez razmatranja 'preuzeta', što je odlika reproduktivnog mišljenja. Povrh toga, prije iznesena definicija kritičkog mišljenja uključuje elemente koji u temelju sadrže argument:

- Analiza i vrednovanje tvrdnje uključuje analizu konkluzije;
- Pronalaženje opravdanja za tvrdnju i generiranje prigovora tvrdnji predstavlja proces konstrukcije argumenta;
- Zauzimanje stava podrazumijeva zastupanje određene teze koja treba biti opravdana, što i jest argument.

Zadatak 1. Odredite koji od ponuđenih primjera predstavlja argument.

Zadaci priručnika sastavljeni su tako da ispituju vaše sposobnosti logičkoga zaključivanja koje predstavljaju značajnu kariku u razvoju kritičkoga mišljenja. Neki zadaci imaju jedno točno rješenje, dok drugi imaju više točnih rješenja. Rješenja ćete pronaći na kraju priručnika. Ako uočite da je vaš odgovor pogrešan, vratite se na zadatak i posvetite se njegovu rješavanju sve dok ga ne shvatite i riješite. Budite ustrajni i strpljivi, vaša će se ustrajnost i strpljivost isplatiti.

1. Djecu i njihova mišljenja treba više uzimati u obzir zato što su ona iskrenija od nas odraslih.
2. Ako nisam u Rijeci, nisam u Hrvatskoj. Nisam u Rijeci. Prema tome, nisam u Hrvatskoj.
3. Bartolov sin ima sina. Prema tome, Bartol je djed.
4. Bartol je djed.
5. Zašto treba zabraniti rad nedjeljom?
6. Svaki se pojedinac treba baviti nekom tjelesnom aktivnošću zato što ona povećava pojedinčevo duhovno i tjelesno zdravlje, a jasno je da treba raditi ono što povećava duhovno i tjelesno zdravlje.
7. Ako budem ustrajan i strpljiv u rješavanju zadataka, moja će se ustrajnost i strpljivost isplatiti.
8. Zatvori prozor!
9. Kasnit ću zato što sam zaspao.
10. Nije li pušenje loše zato što ugrožava zdravlje?

Prije daljnje razrade argumenta valja (ukratko) razmotriti dva temeljna elementa – *pojma* i *sud* koji tvore svaki argument. Prema tradicionalnom određenju pojma, pojam je misao o bitnim karakteristikama onoga što mislimo. Primjerice, pojam stabla je misao o bitnim karakteristikama stabla ili drugim riječima, misao o onim svojstvima stabla prema kojima je stablo stablo (Petrović, 1994). Prema novijim određenjima (npr. Blackburn, 2005), pojam je ono što razumijemo pod određenim terminom. Pojam je dakle ‘u glavi’ i treba ga razlikovati od *riječi* (skupa glasova jednog jezika kojemu je pridruženo neko značenje²⁵) ili *termina* (znanstveni ili stručni naziv ili ime za određeni pojam²⁶) za koje se može reći da su ‘označitelji pojma’.²⁷ U svrhu boljeg razumijevanja pojma, riječi i termina

25 Anić, V. (2000). *Rječnik hrvatskog jezika*. Zagreb: Novi liber, str. 1007.

26 Ibid., str. 1190.

27 Određenje pojma nije općeprihvaćeno niti neprijeporno. Kao što smo prije naveli *pojma* je složeni pojam i predmet je brojnih filozofskih rasprava. Prema Petroviću (1994) postoji nekoliko logičkih teorija pojma, a to su redom: (i) formalistička teorija pojma prema kojoj je pojam element suda; (ii) psihologistička teorija pojma prema kojoj je pojam opća predodžba – predodžba o onome što je zajedničko većem broju predmeta, (iii) nominalistička teorija pojma prema kojoj je pojam riječ; (iv) realistična teorija pojma prema kojoj je pojam odraz bitnih svojstava materijalnih stvari. Za daljnju raspravu o složenom pojmu *pojma* preporučujemo sljedeću literaturu: Devitt, M.; Sterelny, K. (2002). *Jezik i stvarnost*. Zagreb: KruZak.; Frege, G. (1995). *Osnove aritmetike i drugi spisi*. Zagreb: KruZak.; Quine, W. O. (1999). *Riječ i predmet*. Zagreb: KruZak.

valja reći da se isti pojam može iskazati različitim riječima ili terminima. Razmotrimo sljedeću tablicu koja će približiti rečeno:

Pojam	Riječ, termin
'Pas'	Pas
(misao o domaćoj životinji koja laje)	Dog
	Cane
	Chein
	Hund
	Собака

Sud (ili propozicija, tvrdnja) je smisleni iskaz kojim se nešto tvrdi ili poriče. U argumentu, konkluzija i premise su sudovi. Sud sadrži pojmove. Za razliku od pojmova, sud ima istinitosnu vrijednost. Dakle, sud može biti istinit ili neistinit. Pojam nije istinit ili neistinit. Sud treba razlikovati od *rečenice* na isti način na koji treba razlikovati pojam od riječi. Isti se sud, dakle, može iskazati različitim rečenicama. Razmotrimo sljedeću tablicu koja će približiti rečeno:

Sud	Rečenica
'Ja sam živa'	Ja sam živa.
	I am alive.
	Io sono viva.
	Je suis vivante.
	Ich bin am Leben.
	Я жива.

Kao što je prije navedeno, 'imati argument' znači imati sud (tvrdnju) i opravdanje (razloge) za taj sud. Opravdana tvrdnja je konkluzija, a razlozi su premise. Postavlja se pitanje kako u određenom tekstu razaznati argument i njegove elemente – premisu/e i konkluziju. Kao pomoć u identificiranju premisa u skupu tvrdnji služe *indikator premisa* koji 'najavljuju' premise, a kao pomoć u identificiranju konkluzija služe *indikator konkluzije* koji 'najavljuju' konkluziju. Riječi koje 'najavljuju' premise ili konkluziju zapravo su riječi koje se koriste u svakodnevnoj komunikaciji i čine svakodnevni jezik rasuđivanja.

Indikator premisa su primjerice riječi poput:

jer ..., stoga što ..., zato što ..., budući da ..., s obzirom na ..., s obzirom da ..., pošto ..., slijedi iz ..., može se zaključiti iz ..., razlozi su sljedeći ..., prvo....drugo ..., slijedi iz činjenice da...

Indikatori konkluzije su primjerice riječi poput:

dakle ..., slijedi da ..., stoga ..., što implicira da ..., što dokazuje da ..., iz svega navedenog se zaključuje da ..., opravdava gledište da ..., posljedično ..., zaključujem da ...

Zadatak 2. Identificirajte premise i konkluziju u sljedećim argumentima.

1. Budući da nijedan leptir nije ptica, a neke su životinje leptiri, slijedi da neke životinje nisu ptice. **Rješenje: P1: Nijedan leptir nije ptica. P2: Neke životinje su leptiri. K: Neke životinje nisu ptice.**
2. Aljoša ne leti zato što je čovjek, a ljudi ne lete.
3. Ispravno je ono što Bog hoće. Bog hoće da budemo milostivi. Dakle, ispravno je da budemo milostivi.
4. Ako sam sam, onda sam sretan. Budući da sam sam, mogu zaključiti da sam sretan.
5. Prijatelji su jako važni u životu pojedinca. Ono što je jako važno u životu pojedinca treba njegovati. Prema tome, prijateljstvo treba njegovati.
6. Budući da postoji samo ono što mogu zahvatiti svojim osjetilima, a Boga ne mogu zahvatiti svojim osjetilima, Bog ne postoji.
7. Majid Majidi je redatelj ili fizičar. Majid Majidi nije fizičar. Prema tome, Majid Majidi je redatelj.
8. Melem od lavande na prirodan način ublažava tegobe glavobolje. Kupujem ono što na prirodan način ublažava tegobe glavobolje. Dakle, kupujem melem od lavande.
9. Jabuka je zdrava s obzirom na to da je voće, a voće je zdravo.
10. Ako je *Swordfishtrombones* prvi album Toma Waitsa, onda je *Rain Dogs* drugi album Toma Waitsa. Budući da *Rain Dogs* nije drugi album Toma Waitsa slijedi da *Swordfishtrombones* nije prvi album Toma Waitsa.

Ne može se isključivo i samo na temelju određene riječi (indikatora premisa ili indikatora konkluzije), zaključiti da se radi o premisi ili konkluziji. Naime, indikatori predstavljaju *naznaku mogućeg* argumenta koja zahtijeva daljnje razmatranje. Može biti primjera u kojima (i) se za određeni skup tvrdnji koji sadrži tzv. indikatore premisa ili indikatore konkluzije uopće ne može govoriti o argumentu²⁸ ili

²⁸ Za daljnje objašnjenje vidi u daljnjem tekstu, posebice u potpoglavlju *Argument ili objašnjenje?*

(ii) određeni skup tvrdnji jest argument, ali ne sadrži indikatore premisa i/ili indikatore konkluzije. Ukoliko se rasuđivanje (ili raspravljanje ili iznošenje argumenata) ne može bez analize razaznati u određenom tekstu, postoje metode koje pomažu u razjašnjavanju takovog rasuđivanja. Jedna od takovih metoda je *uvođenje indikatora premisa i indikatora konkluzije*.²⁹

Primjena metode uvođenje indikatora premisa i indikatora konkluzije može se ilustrirati na sljedećem tekstu:

Nedvojbeno je istina da ljudi u različitim društvima imaju različite običaje i različite pojmove o tome što je ispravno, a što je pogrešno. Ne postoji u svijetu slaganje o tome koji su postupci ispravni, a koji pogrešni, mada se gledišta o tome prilično preklapaju. Ako razmotrimo koliko su se moralna gledišta mijenjala od mjesta do mjesta i od stoljeća do stoljeća, bilo bi privlačno pomisliti kako ne postoji nikakva apsolutna moralna činjenica, već kako je moralnost uvijek relativna u odnosu na društvo u kojem ste odgojeni. (Warburton, 1999, str. 62.)

Navedeni tekst ne sadrži indikatore premisa ili indikatore konkluzije, stoga se u svrhu što boljeg razumijevanja teksta može iskoristiti metoda uvođenja indikatora premisa i indikatora konkluzije. Postupak uključuje sljedeće korake:

1. Pročitati tekst s razumijevanjem.
2. Interpretirati, parafrazirati tekst uvođenjem indikatora premisa i indikatora konkluzije slijedeći smisao teksta i prirodno zaključivanje. Koristite se pomoćnim pitanjima:
 - Što je pitanje rasprave? Što autor zaključuje? Odgovor na pitanje rasprave (ili autorov zaključak) je konkluzija argumenta. Prije rečenice za koju smatrate da označava autorov zaključak dodajte riječi poput *dakle, stoga, zaključujem da...*
 - Na koji način autor nastoji dokazati ono što zaključuje? Koji su razlozi njegova zaključka? Zašto *x* (autorov zaključak)? Prije rečenica za koje smatrate da označavaju razloge za autorov zaključak dodajte riječi poput *jer, budući da ...*
3. Identificirati konkluziju (ono što se tvrdi) i premisu/e (razloge, opravdanje).
4. Konstruirati argument – odrediti premise i konkluziju. U konstrukciji argumenta ne moraju se koristiti doslovne strukture rečenica iz teksta – važno je interpretirati, objasniti, sumirati tekst.

Rad na tekstu:

1. Nedvojbeno je istina da ljudi u različitim društvima imaju različite običaje i različite pojmove o tome što je ispravno, a što je pogrešno. Ne postoji u svijetu slaganje o tome koji su postupci ispravni, a koji pogrešni, mada se gledišta o tome prilično preklapaju. Ako razmotrimo koliko su se moralna gledišta mijenjala od mjesta do mjesta i od stoljeća do stoljeća, bilo bi privlačno pomisliti kako **ne postoji nikakva apsolutna moralna činjenica, već kako je moralnost uvijek relativna u odnosu na društvo u kojem ste odgojeni**. (Warburton, 1999, str. 62.)

²⁹ *Uvođenje indikatora premisa i konkluzije* je metoda razjašnjavanja nejasnog rasuđivanja nalik na *dakle test* (*The 'therefore' test*) koji predlaže Alec Fisher u svojoj knjizi *Critical Thinking: An Introduction* (2001).

2. Nakon čitanja teksta s razumijevanjem postavlja se pitanje: Što je pitanje rasprave?

- U ovom tekstu raspravlja se o pitanju relativnosti moralnosti.
- Što autor zaključuje?
- Autor zaključuje da je moralnost relativna ili da moralnost nije apsolutna. Budući da je prikladnije koristiti jasnije formulacije možemo zaključiti da je konkluzija sljedeća:

Konkluzija: Moralnost je relativna.

Nedvojbeno je istina da ljudi u različitim društvima imaju različite običaje i različite pojmove o tome što je ispravno, a što je pogrešno. Ne postoji u svijetu slaganje o tome koji su postupci ispravni, a koji pogrešni, mada se gledišta o tome prilično preklapaju. Ako razmotrimo koliko su se moralna gledišta mijenjala od mjesta do mjesta i od stoljeća do stoljeća, bilo bi privlačno pomisliti kako ne postoji nikakva apsolutna moralna činjenica, već kako je moralnost uvijek relativna u odnosu na društvo u kojem ste odgojeni. (Warburton, 1999, str. 62.)

- Na koji način autor nastoji dokazati ono što zaključuje? Koji su razlozi njegova zaključka? Zašto je moralnost relativna?
- Moralnost je relativna *zato što* (indikator premise) ljudi u različitim društvima imaju različite običaje i pojmove o tome što je ispravno, ne postoji univerzalno slaganje o tome što je moralno ispravno, a što pogrešno, te su moralna gledišta vremenski i prostorno promjenjiva.

Premise:

Ljudi u različitim društvima imaju različite običaje i pojmove o tome što je ispravno.

Ne postoji univerzalno slaganje o tome što je moralno ispravno, a što pogrešno.

Moralna gledišta su vremenski i prostorno promjenjiva.

Nakon identificiranja konkluzije i premise, argument se može konstruirati na sljedeći način:

Argument:

P1: Ljudi u različitim društvima imaju različite običaje i pojmove o tome što je ispravno.

P2: Ne postoji univerzalno slaganje o tome što je moralno ispravno, a što pogrešno.

P3: Moralna gledišta su vremenski i prostorno promjenjiva.

K: Moralnost je relativna.

Postoje argumenti u kojima se jedna ili više premise eksplicitno ne tvrde ili konkluzija nije eksplicitno formulirana. Ta vrsta argumenta naziva se *entimem*. Razmotrimo sljedeće primjere:

Primjer 1. Protivnik sam pobačaja zato što ne prihvaćam ubojstvo.

Primjer 2. Ono što je dobro za pojedinca, to ga ne čini nesretnim. Ljubav ponekad pojedinca čini nesretnim.

Primjer 3. Muzika oslobađa jer samo iznimne tvorevine oslobađaju.

U primjeru 1 jasno je da je konkluzija argumenta *Protivnik sam pobačaja*, a premisa (na što upućuje i riječ *zato što*) *Ne prihvaćam ubojstvo*. Ono što se isto tako primjećuje jest da je navedeni primjer entimem, budući da je argument koji sadrži i jednu implicitnu premisu – *Pobačaj je ubojstvo*. Nadalje, primjer 2 također je entimem budući da je konkluzija argumenta implicitna, odnosno nije eksplicitno formulirana. Konkluzija glasi: *Ljubav ponekad nije dobra za pojedinca*, tvrdnje *Ono što je dobro za pojedinca to ga ne čini nesretnim*. i *Ljubav ponekad pojedinca čini nesretnim*. su premise argumenta. Konačno, u primjeru 3 nastoji se dokazati tvrdnja da *muzika oslobađa* na način da se eksplicitno navodi jedan razlog – *Iznimne tvorevine oslobađaju*, dok se drugi razlog (odnosno premisa) ne navodi eksplicitno – *Muzika je iznimna tvorevina*. Dakle, primjer 3 također je primjer entimema.

Za one koji žele znati više

Razlikujemo deskriptivne (činjenične) i normativne (propisne) tvrdnje. Deskriptivne tvrdnje opisuju stanje stvari, opisuju kakvo nešto *jest*. Normativne tvrdnje propisuju kakvo nešto *treba* biti. U filozofiji je ta razlika poznata kao razlika između *jest* (eng. *Is*) i *treba* (eng. *Ought*). David Hume (1711-1776), škotski filozof, navodi razliku između deskriptivnih i normativnih tvrdnji smatrajući kako ‘ne možemo tvrditi da nešto *treba* biti na osnovi onoga što *jest*’. Taj je princip poznat pod nazivom Humeov zakon (ili Humeove rašlje³⁰). George Edward Moore (1873-1958), engleski filozof, u svojoj knjizi *Principia Ethica* (1903) kritizira utilitarizam prema kojem je *dobro ugoda* (ili *korist, sreća, itd.*). Prema Mooreu, ako kažemo: *X je X*, onda je suvišno postaviti pitanje je li *X* zaista *X*, ali ako kažemo *dobro je ugoda* (ili *korist, sreća, itd.*) onda je razložno pitati je li dobro zaista ugoda (ili korist, sreća, itd.) Taj Mooreov argument poznat je pod nazivom ‘argument otvorenog pitanja’. U tom smislu jasno je da se činjenična kategorija (poput ugone, koristi, sreće) ne može identificirati s propisnom kategorijom (poput dobra). Prema Mooreu (2009), dobro se ne može identificirati s niti jednom činjeničnom (ili prirodnom) karakteristikom – činimo li to, učinili smo ‘naturalističku pogrešku’.

Imajući u vidu sve navedeno, u konstrukciji argumenata valja voditi računa o tome jesu li nam tvrdnje deskriptivne ili normativne jer postoji pravilo da ako je konkluzija normativna, onda barem jedna od premisa mora biti normativna (ili Humeovim riječima: ‘ne možemo tvrditi da nešto *treba* biti na osnovi onoga što *jest*’). Primjerice, sljedeći argument nije valjan, budući da su sve premise deskriptivne (u ovom slučaju jedna premisa), a konkluzija normativna:

Prirodno je imati djecu. (deskriptivna tvrdnja)

Dakle, treba imati djecu. (normativna tvrdnja)

30 Humeove rašlje je termin koji se odnosi, osim na distinkciju *jest/treba* i na (i) podjelu predmeta ljudskog uma na odnose ideja i činjenice (Hume, 1988); (ii) determinističku dilemu (ako je sve determinirano, onda nismo slobodni, ako nije sve determinirano, onda je slučajno i opet nismo slobodni);

Navedeni argument bi bio valjan ukoliko bi barem jedna premisa bila normativna, primjerice:

Prirodno je imati djecu. (deskriptivna tvrdnja)

Treba težiti onome što je prirodno. (normativna tvrdnja)

Dakle, treba imati djecu. (normativna tvrdnja)

Analizirajmo sljedeći tekst:

Treba li se, međutim, državi u potpunosti prepustiti financiranje visokog obrazovanja zbog ostvarivanja pravednosti, kao narednog kriterija za ocjenu javnih politika? (...) velika većina studenata potječe iz bogatijih slojeva društva pa se onda pokazuje da se proračunskim novcem plaća obrazovanje bogatijeg sloja društva. Stoga se priključujem policy stavu Instituta za razvoj obrazovanja da školarine ne rješavaju problem. (Petak, 2009, str. 199.)

I na ovom primjeru slijedite navedene korake:

1. Pročitati tekst s razumijevanjem.
2. Interpretirati, parafrazirati tekst uvođenjem indikatora premisa i indikatora konkluzije slijedeći smisao teksta i prirodno zaključivanje, koristeći se pomoćnim pitanjima.
3. Identificirati konkluziju i premisu/e.
4. Konstruirati argument.

Treba li se, međutim, državi u potpunosti prepustiti financiranje visokog obrazovanja zbog ostvarivanja pravednosti, kao narednog kriterija za ocjenu javnih politika? (...) velika većina studenata potječe iz bogatijih slojeva društva pa se onda pokazuje da se proračunskim novcem plaća obrazovanje bogatijeg sloja društva. Stoga se priključujem policy stavu Instituta za razvoj obrazovanja da školarine ne rješavaju problem. (Petak, 2009, str. 199.)

Što je pitanje rasprave?

- U tekstu je jasno postavljeno pitanje rasprave, što olakšava identificiranje konkluzije, odnosno autorov zaključak koji nije eksplicitno izražen, već ga treba iščitati iz teksta. Pitanje rasprave je: *Treba li se državi u potpunosti prepustiti financiranje visokog obrazovanja zbog ostvarivanja pravednosti?*
- Kao što je navedeno pri analizi prethodnog primjera, odgovor na postavljeno pitanje rasprave je konkluzija argumenta. Možemo zaključiti da je konkluzija argumenta, na što nas upućuje i indikator konkluzije 'stoga' – doslovno što piše u tekstu: *Školarine ne rješavaju problem*. No, dobro je konkluziju oblikovati na način da je sažeta, jasna i informativna te da odgovara na postavljeno pitanje rasprave – npr. *Državi se ne treba u potpunosti prepustiti financiranje visokog obrazovanja zbog ostvarivanja pravednosti*.
- Nakon identificiranja konkluzije postavite pitanje na koji način autor nastoji dokazati to što zaključuje. *Zašto državi ne treba prepustiti financiranje visokog obrazovanja zbog ostvarivanja pravednosti?*

Treba li se, međutim, državi u potpunosti prepustiti financiranje visokog obrazovanja zbog ostvarivanja pravednosti, kao narednog kriterija za ocjenu javnih politika? (..) **velika većina studenata potječe iz bogatijih slojeva društva** pa se onda pokazuje da se **proračunskim novcem plaća obrazovanje bogatijeg sloja društva**. Stoga se priključujem policy stavu Instituta za razvoj obrazovanja da školarine ne rješavaju problem. (Petak, 2009, str. 199.)

- Koristite indikatore premisa. **Budući da velika većina studenata potječe iz bogatijih slojeva društva pa se proračunskim novcem plaća obrazovanje bogatijeg sloja društva, možemo zaključiti da ...** Dakle, propozicije *Velika većina studenata potječe iz bogatijih slojeva društva* i *Proračunskim novcem plaća se obrazovanje bogatijeg sloja društva* su premise argumenta. No, valja primijetiti da navedene pretpostavke nisu dovoljne da se zaključi da državi ne treba prepustiti financiranje visokog obrazovanja zbog ostvarivanja pravednosti. Autor dodatno pretpostavlja još i to da pravednost, između ostalog, uključuje financijsku pomoć i podršku države siromašnim građanima u svrhu postizanja jednake dostupnosti obrazovanja.

Nakon identificiranja konkluzije i premisa argument se može konstruirati na sljedeći način:

Argument:

P1: Velika većina studenata potječe iz bogatijih slojeva društva.

P2: Proračunskim novcem plaća se obrazovanje bogatijeg sloja društva.

P': Pravednost uključuje financijsku pomoć i podršku države siromašnim građanima u svrhu postizanja jednake dostupnosti obrazovanja.³¹

K: Državi ne treba u potpunosti prepustiti financiranje visokog obrazovanja zbog ostvarivanja pravednosti.

Isto tako u našem svakodnevnom zaključivanju i iznošenju argumenata nerijetko koristimo entimeme, argumente u kojima se jedna ili više premisa eksplicitno ne tvrde ili konkluzija nije eksplicitno formulirana.

Razmotrimo sljedeći primjer:

Primjer 4. Ernst i Herbert sjede u kafiću, pričaju i piju pivo. Na stolu je kikiriki u ljusci – Ernst ga jede, Herbert ne. Ernst kaže Herbertu, s ciljem da ga uvjeri da ovaj treba jesti kikiriki: *Kikiriki trebaš jesti kada piješ pivo jer se njihovi okusi izvrsno slažu*. Herbert na to odgovara: *Mislim da ja ne trebam jesti kikiriki zato što sam na njega alergičan*.

³¹ P' označava implicitnu pretpostavku.

Usredotočimo se na Herbertov argument: *Ne trebam jesti kikiriki zato što sam na njega alergičan*. Identificirajmo konkluziju i premise. Što Herbert želi reći? Što Herbert tvrdi? Herbert tvrdi da ne treba jesti kikiriki. Tvrdnja *Ne trebam jesti kikiriki* je konkluzija. Na koji način Herbert tu tvrdnju opravdava? *Zato što* je indikator premise, dakle premisa je *Alergičan sam na kikiriki*. Navedena premisa je razlog za tvrdnju da ne trebam jesti kikiriki. Da biste iz suda *Alergičan sam na kikiriki* izveli sud *Ne trebam jesti kikiriki*, očito je da pritom podrazumijevate da ako sam na neko jelo alergičan, onda to jelo ne trebam jesti. Tvrdnja koju podrazumijevate i koja u argumentu nije eksplicitno izrečena naziva se *implicitna pretpostavka ili premisa*, ako se tvrdnja odnosi na premise.³²

Zapis Herbertovog argumenta izgleda ovako:

P1: Alergičan sam na kikiriki.

P': Ako sam na neko jelo alergičan, onda to jelo ne trebam jesti.

K: Kikiriki ne trebam jesti.

Ponekad se argumenti iznose u obliku pitanja, iako to dakako nisu argumenti u tehničkom smislu jer tvrdnje ne iskazuju eksplicitno. Argumenti iznošeni u obliku pitanja su tzv. retorička pitanja. Katkada se, dakle, upućivanjem pitanja nešto tvrdi ili poriče posredno pa je u tom smislu važno pri analizi i kritičkom razmatranju teksta iščitavati ono što autor nije eksplicitno izrekao, ono što pretpostavlja i ono što misli, a što se iz teksta daje iščitati. Analizirajmo sljedeći primjer:

Primjer 5. Kako možete kupiti ili prodati nebo, toplinu zemlje? Ta ideja nam je strana. Ako mi ne posjedujemo svježinu zraka i bistrinu vode, kako vi to možete kupiti? Svaki dio te zemlje svet je za moj narod. Svaka sjajna borova iglica, svaka pješčana obala, svaka magla u tamnoj šumi, svaki kukac sveti su u pamćenju i iskustvu mog naroda. Sokovi koji kolaju kroz drveće nose sjećanje na crvenog čovjeka. (indijanski poglavica Seattle, 1854)

Nakon čitanja cjelovitog teksta s razumijevanjem, valja se upitati što *xy*, u ovome slučaju indijanski poglavica Seattle, tvrdi i kako to opravdava. Indijanski poglavica Seattle u pismu upućenom američkom predsjedniku Georgeu Washingtonu, kada je ovaj poželio kupiti njegovu zemlju, tvrdi: *Vi ne možete kupiti ili prodati svježinu zraka i bistrinu vode, ili nebo, toplinu zemlje*. Postavlja se pitanje na koji način Seattle tu tvrdnju opravdava? Formalizacija³³ njegova argumenta izgleda ovako:

P1: Ako mi ne posjedujemo svježinu zraka i bistrinu vode, onda vi to ne možete kupiti.

P2: Mi ne posjedujemo svježinu zraka i bistrinu vode.

K: Vi ne možete kupiti ili prodati svježinu zraka i bistrinu vode, ili nebo, toplinu zemlje.

³² Kao što je prije navedeno, niti konkluzija ne mora biti eksplicitno formulirana u argumentu.

³³ Pod formalizacijom ne mislimo na proces prevodenja argumenata s prirodnog jezika na jezik simboličke logike, već termin koristimo u puno širem, svakodnevnom značenju – formalizacija kao proces usmjerenosti na formu.

P1 i P2 su premise – opravdanje, K je konkluzija – tvrdnja koja se opravdava. Iako Seattle nije eksplicitno izrekao navedene riječi, iz primjerice iskaza: *Kako možete kupiti ili prodati nebo, toplinu zemlje? Ta ideja nam je strana.* dade se iščitati Seattleova tvrdnja *Ne možete kupiti ili prodati nebo, toplinu zemlje.*

Retorička pitanja također su dio jezika svakodnevnog rasuđivanja. Pitanja poput *Nije li u ovom restoranu najukusnija hrana?* (koji sadrži tvrdnju *U ovom restoranu je najukusnija hrana*), *Je li odgovorno kasniti na posao svaki dan?* (koji sadrži tvrdnju *Nije odgovorno kasniti na posao svaki dan*), *Nisi li sada bio malo bezobrazan?* (koji sadrži tvrdnju *Sada si bio malo bezobrazan*), itd. nerijetko se koriste u svakodnevnom komuniciranju. Prema tome, važno je prilikom analize argumenata voditi računa i onome što u tekstu nije eksplicitno rečeno, ono što se podrazumijeva ili ono što je već uključeno u eksplicitne tvrdnje budući da je takav način komuniciranja vrlo čest u rasuđivanju.

Zadatak 3. Konstruirajte argumente na sljedećim primjerima.

1. Većina građana nema znanja, vještine i stručnost da prosude prikladnost i značaj političkih programa i političkih kandidata koji bi te programe provodili. Budući da većina građana nema spomenuta znanja i vještine, oni prosuđuju na osnovi nevažnih karakteristika, poput lijepog izgleda političara, elokvencije, danih obećanja, itd. Predstavnička demokracija podrazumijeva to da u prosudbi političkih programa i političkih kandidata te donošenju političkih odluka mogu sudjelovati svi građani. Prema tome, predstavnička demokracija nije prihvatljiv politički sustav.
2. Svaki čovjek ima vlasništvo nad sobom i svojim proizvodima, posjedovanje samog sebe odnosi se i na posjedovanje vlastitih funkcija, pa tako i reproduktivnih. Dakle, roditelji imaju vlasništvo nad svojom djecom.
3. Navikni se na pomisao da za nas smrt ništa ne znači jer sve što je dobro i loše nalazi se u osjećanju, a smrt predstavlja kraj našeg osjećanja. (Epikur u: Laertije, 1979, str. 370.)
4. Oduzimanje slobode kao oblik kažnjavanja za one pojedince koji su počinili neko kazneno djelo je opravdana zato što se na taj način društvo štiti od ljudi koji su skloni činiti kaznena djela.
5. Ako Bog naređuje ili voli ono što netko čini zato što je to moralno dobro, onda to čini na neki način moralnost neovisnu od Boga. (...) S tog gledišta, Bog nije izvor morala. (Warburton, 1999, str. 45.)
6. Prema nacrtu Zakona o sveučilištu, financiranje iz proračunskih sredstava uređuje se programskim ugovorima koje će država sklapati s javnim sveučilištima za trogodišnja razdoblja (čl. 23-26). Premda se radi o ugovorima iznimno velike vrijednosti kojima Vlada raspolaže sredstvima poreznih obveznika, rektor i Vlada o njima pregovaraju bez javne kontrole. Na strani države, nisu predviđeni mehanizmi koji bi mogli spriječiti da izvršna vlast iz političkih razloga pogoduje pojedinim sveučilištima ili znanstvenim područjima. Na strani sveučilišta, ne postoje pravila koja bi omogućila člano-

vima sveučilišne zajednice da sudjeluju u artikuliranju stavova sveučilišta o tome kako se ono treba razvijati. Senat, kao jedino predstavničko tijelo sveučilišne zajednice, na sadržaj programskog ugovora nema nikakav utjecaj. Na nacrt pregovaračkog ugovora suglasnost, međutim, daje sveučilišno vijeće, na čiji sastav utječe izvršna vlast. Nema, dakle, mehanizma koji bi jamčio da će programski ugovor biti izraz općeg interesa, a ne osobnog dogovora izvršne vlasti i rektora. (Akademska solidarnost, 2011)

7. Bezrazložna smrt je ubojstvo. Meso koje tako maštovito pržiš nije sočno, ukusno ili lijepo, ono je bezrazložna smrt. (The Smiths, *Meat Is Murder*)
8. Ne smatram se ocem oslobođenja atomske energije. Moja uloga je bila neizravna. (...) Vjerovao sam samo da je to teorijski moguće. To je postalo praktično kroz slučajno otkriće lančane reakcije, a to nije nešto što sam mogao predvidjeti. (Einstein, 1945)
9. Osjećam da sam veći prijatelj Britanaca sada, nego ikada prije. Jedan od razloga je taj što su oni danas u nevolji. Moje prijateljstvo, dakle, zahtijeva da bih ih trebao spasiti od njihovih grešaka. Kako ja gledam na trenutnu situaciju, oni su na rubu ponora. Dakle, postaje moja dužnost upozoriti ih na njihovu opasnost, unatoč tome što bih ih to moglo naljutiti do te mjere da odsjeku prijateljsku ruku koja je ispružena da im pomogne. (Gandhi, 1942)
10. Vladimir: Hoćeš li rotkvicu? Estragon: To je sve što imaš? Vladimir: Imam rotkvice i repice. Estragon: Mrkve više nemaš? Vladimir: Ne. Uostalom ti pretjeruješ s tim svojim mrkvama. Estragon: Onda mi daj rotkvicu. (*Vladimir prekapa po džepovima, no nalazi same repice. Napokon izvuče jednu rotkvu i pruži je Estragonu, koji je ugleda sa svih strana i njuši.*) Crna je! Vladimir: To je rotkva. Estragon: Ja volim samo crvene, znaš i sam! Vladimir: Dakle, ovu nećeš? Estragon: Ja volim samo crvene. (Beckett, 1997, str. 53)

2.2. Argument ili objašnjenje?

U svakodnevnoj komunikaciji često susrećemo skupove tvrdnji koji su nalik argumentima. Razmotrimo sljedeće:

Primjer 1. Ludwig se danas osjeća sretnim zato što je jučer gledao zanimljivu predstavu u kazalištu.

Ukoliko tvrdimo da se Ludwig danas osjeća sretnim zato što je jučer gledao zanimljivu predstavu u kazalištu, izrekli smo nešto nalik argumentu. Izrekli smo – objašnjenje. Objašnjavanje, odnosno iznošenje objašnjenja je nerijetko vrlo slično procesu rasuđivanja, odnosno iznošenju argumenata. Objašnjenje i argument imaju istu strukturu – i objašnjenje i argument možemo odrediti kao skup tvrdnji kojeg čini (i) jedna ili više tvrdnji koje predstavljaju *razloge* za (ii) tvrdnju kojoj se nastoje pronaći

razlozi. U navedenom primjeru, tvrdnja *Ludwig je jučer gledao zanimljivu predstavu u kazalištu* predstavlja *razlog* za tvrdnju *Ludwig se danas osjeća sretnim*. Postavlja se pitanje kako onda razlikovati argument i objašnjenje.

Da bismo razlikovali argument i objašnjenje, trebamo razmotriti *kontekst* iznošenja tvrdnji. Naime, argument uključuje kontekst *uvjeravanja*, objašnjenje ne.³⁴ Drugim riječima, ono što razlikuje argument i objašnjenje je njihov *cilj*. Iznositi objašnjenje podrazumijeva obrazloženje zašto x, a istinitost x-a se pritom ne dovodi u pitanje i nije problematična. Iznositi argument, u protivnom, podrazumijeva *dokazivanje* x-a (konkluzije, onoga što se tvrdi), *iznošenje razloga* za x, *opravdanje* x-a, a istinitost x-a se dovodi u pitanje i otvara raspravu te uključuje *uvjeravanje* sugovornika, čitatelja u ono što se tvrdi.

Razmotrimo gore spomenuti primjer objašnjenja. Kada smo iznijeli tvrdnju da se *Ludwig danas osjeća sretnim*, njenu istinitost nismo doveli u pitanje, samo smo tvrdnjom *Ludwig je jučer gledao zanimljivu predstavu u kazalištu* nastojali *objasniti zašto* je Ludwig sretan. S druge strane, prije spomenuti primjer o Ernstu i Herbertu (vidi str. 32.) primjer je argumenta. Zašto je navedeni primjer argument, a ne objašnjenje? Naime, istinitost teze *Ernst treba jesti kikiriki kada pije pivo* dovodi se u pitanje, a primjer uključuje *kontekst uvjeravanja* – Herbert nastoji uvjeriti Ernsta da ovaj treba jesti kikiriki kada pije pivo, a Ernst nastoji uvjeriti Herberta u suprotno.

Analizirajmo sljedeća dva primjera i uočimo razliku:

Primjer 2. Jednog poslijepodneva Branimir sreće srednjoškolskog prijatelja Davida i nakon što je ovaj saznao da je Branimir upisao fakultet, upita ga: *Branimire, zašto si upisao fakultet? Pa ti si uvijek govorio da fakultet nije za tebe i da te daljnje obrazovanje ne zanima*. Branimir odgovara: *Upisao sam se na fakultet zato što obrazovanje nikada ne može biti loša odluka*.

Primjer 3. Jednog poslijepodneva Branimir sreće srednjoškolskog prijatelja Davida te oni započnu razgovor o upisivanju na fakultet. David će Branimiru: *Zašto uopće upisivati fakultet kada, čini se, diploma u ovoj zemlji malo vrijedi?* Branimir odgovara: *Dobro je upisati se na fakultet zato što obrazovanje nikada ne može biti loša odluka*.

U navedenim primjerima valja uočiti sljedeće. Iako su primjeri vrlo slični i moglo bi se zaključiti da oba uključuju argumente, to nije slučaj. *Upisao sam se na fakultet zato što obrazovanje nikada ne može biti loša odluka*. – primjer je objašnjenja. *Dobro je upisati se na fakultet zato što obrazovanje nikada ne može biti loša odluka*. – primjer je argumenta. Zašto? Valja promotriti kontekst iznošenja tvrdnji. U primjeru 1, ne dovodi se u pitanje tvrdnja *Branimir se upisao na fakultet* pa se razlogom koji se navodi *Obrazovanje nikada ne može biti loša odluka* navedena tvrdnja samo objašnjava. S druge strane, u primjeru 2, dovodi se u pitanje tvrdnja *Dobro je upisati se na fakultet* pa se razlogom *Obrazovanje nikada ne može biti loša odluka* tvrdnja nastoji opravdati s ciljem uvjeravanja sugovornika u njenu istinitost.

34 U prijašnjem potpoglavlju odredili smo argument kao opravdanje tvrdnje. No, kako smo naveli, i objašnjenje se može također odrediti kao opravdanje tvrdnje. Sukladno tomu, opravdanje tvrdnje nije dovoljno određenje argumenta pa bi preciznije određenje argumenta, da bismo ga mogli razlikovati od objašnjenja, bilo – *opravdanje tvrdnje u kontekstu uvjeravanja*.

Nadalje, ilustrirajmo razliku argumenta i objašnjenja i sljedećim primjerom:

Primjer 4. Ako je netko osoba onda posjeduje racionalnost, sposobnost zaključivanja, sposobnost komunikacije i svjesnost. Fetus ne posjeduje navedene karakteristike, pa prema tome fetus nije osoba.

Iz potonjeg je primjera jasno da se za tvrdnju *Fetus nije osoba* nastoje iznaći razlozi, ali je isto tako jasno da je istinitost tvrdnje *Fetus nije osoba* problematična i otvara raspravu pa se uz nastojanje pronalaska razloga za navedenu tvrdnju i istinitost te tvrdnje nastoji dokazati. Prema tome, navedeni primjer je primjer argumenta.

Argument	Objašnjenje
<ul style="list-style-type: none">• ista struktura kao i kod objašnjenja – može sadržavati indikatore premisa i konkluzije• istinitost onoga što se tvrdi <i>dovodi se u pitanje</i>• ono što se tvrdi čini raspravu• sugovornika, čitatelja se želi <i>uvjeriti</i> u x	<ul style="list-style-type: none">• ista struktura kao i kod argumenta – može sadržavati indikatore premisa i konkluzije• istinitost onoga što se tvrdi <i>ne dovodi se u pitanje</i>• ono što se tvrdi ne čini raspravu• sugovorniku, čitatelju se <i>objašnjava</i> zašto x

Tablica 2. Usporedba argumenta i objašnjenja

Razlika između argumenta i objašnjenja ponekad nije toliko jasna. Hoćemo li nešto smatrati argumentom ili objašnjenjem, kao što je navedeno, zavisi o kontekstu. Razmotrimo primjerice sljedeći primjer:

Primjer 5. Svemogućí dobri Bog podario nam je slobodu volje. Istina je da sloboda volje ponekad dovodi do zla koje postoji u svijetu. No, uloga slobode volje je ta što nam omogućava moralnu dobrotu jer, da bismo se mogli zvati moralno dobrima, moramo imati mogućnost slobodna izbora.

Navedeni tekst možemo odrediti i kao objašnjenje i kao argument ukoliko o njemu nemamo dodatnih informacija, ukoliko nam kontekst nije poznat. Ako, primjerice, navedeni tekst izgovara vjeroučitelj svojim učenicima na satu vjeronauka, zaključit ćemo da se tu radi o objašnjenju jer se u tom slučaju ništa od onoga što se tvrdi ne dovodi u pitanje budući da je riječ o dogmi – niti postojanje svemogućeg dobrog Boga, niti kompatibilnost svemogućeg dobrog Boga s postojanjem zla u svijetu, niti uloga slobode volje, itd. U slučaju sata vjeronauka vjeroučitelj uči učenike, odnosno objašnjava učenicima ‘ono što je slučaj’. S druge strane ukoliko ovaj tekst izgovara učenica na satu filozofije usred rasprave o postojanju Boga zaključit ćemo da se tu radi o argumentu kojim želi uvjeriti sugovornike (suučenike) u primjerice kompatibilnost postojanja svemogućeg dobrog Boga s postojanjem zla u svijetu i slobode volje.

U određenju objašnjenja i argumenta potrebno je, dakle, ustvrditi kontekst iznošenja tvrdnji te iščitati nastojanje autora, govornika. Drugim riječima potrebno je pitati što autor, govornik tvrdnjom želi postići: (i) uvjeriti čitatelja, sugovornika u ono što tvrdi na način da iznosi dokaz za iznesenu tvrdnju, ili (ii) ne dovodeći u pitanje istinitost tvrdnje, samo objašnjava zašto vrijedi ono što tvrdi. Prvo se odnosi na argument, drugo na objašnjenje.

Zadatak 4. Odredite jesu li navedeni primjeri argumenti ili objašnjenja.

1. Ptice lete zato što imaju krila.
2. Oštro se protivimo privatizaciji svih institucija i poduzeća koja upravljaju prirodnim resursima jer se tim resursima treba održivo upravljati radi dugoročnog javnog interesa, a privatna poduzeća po prirodi stvari njima upravljaju radi uvećanja kratkoročnih profita. (Tomašević, et al., *Što to činite s vodama?*, 2011)
3. A ako patnje djece samo popunjavaju onu količinu patnje koja je bila potrebna da se otkupi istina, onda unaprijed tvrdim da sva istina ne vrijedi toga. (...) previsoku su cijenu odredili toj harmoniji, nije za naš džep tolika ulaznina. (...) Nije da Boga ja ne priznajem, Aljoša, nego mu samo najponiznije vraćam ulaznicu. (Dostojevski, *Braća Karamazovi*, 2004, str. 271.)
4. Sokrat je umro zato što je popio otrovan sok kukute.
5. Jednom su na svijetu živjele tri sestrice – počeo je Puh u velikoj žurbi – i zvale su se Zdravka, Živka i Zdenka; jer su živjele na dnu zdenca, žive i zdrave. (Carroll, *Alica u Zemlji čudesa i iza zrcala*, 2004, str. 80.)
6. Osjećam da je život podijeljen na užasno i bijedno. To su dvije kategorije. Užasno bi bili krajnji slučajevi: slijepi ljudi, osakaćeni. Ne znam kako oni prolaze kroz život. To smatram nevjerovatnim. Bijedni su svi ostali. Tako da kada prolaziš kroz život, trebao bi biti zahvalan što si bijedan. (iz filma *Annie Hall*, Allen, 1977)
7. Članstvo u Europskoj uniji je dobro za našu domovinu i za sve nas. Europska unija je velika prilika za napredak Hrvatske. Bit će jamstvo mira, sigurnosti i bolje budućnosti za nas i našu djecu. (Josipović, referendumska video poruka o članstvu u Europskoj uniji, preuzeto s <http://www.youtube.com/watch?v=UXWiGNOeeh4> 25. siječnja 2012.)
8. Tko, dakle, ne voli usamljenost, ne voli ni slobodu: jer slobodni smo samo kad smo sami. (Schopenhauer, *O mudrosti života*, 2011., str. 133.)
9. Mila je zebra. Ona misli da je svaki doručak zelen, a ja mislim da je šaren. (...) Ja doručkujem ujutro. Mila doručkuje onda kada mama kaže da treba pospremiti igračke. Jer onaj tko vodi Milu na doručak, ne može pospremiti igračke. (Lovrenčić, *Kako je dobro sa svim tim životinjama*, 2009, str. 5.)

10. Znam da je samoubojstvo jedan od smrtnih grijeha. Ali biti nesretnim je veliki grijeh, također. Kada si nesretan, ozljeđuješ druge ljude. Nije li to grijeh? Ozljeđivanje obitelji, prijatelja, sebe... Bog je milosrdan i velik i ne želi vidjeti da njegova stvorenja pate. On je toliko velik da nas ne želi prisiliti da živimo. Upravo je to razlog zbog kojeg je Bog obdario čovjeka tim rješenjem. (iz filma *Okus trešanja*, Kiarostami, 1997)
11. U glavnoj stvari umjetnicima dajem više prava nego svim filozofima dosad: oni nisu izgubili trag po kojim hoda život, voljeli su stvari 'ovoga svijeta', voljeli su svoja osjetila. (Nietzsche, *Volja za moći*, 2006, str. 395.)
12. Primjećivao sam da su ljudi pod svojom maskom zapravo nesusretljivi, hladni, okrutno indiferentni spram svega što momentalno ne spada u sferu njihovog neposrednog interesa, da su ograničeni, dosadni, nametljivi, da se ogovaraju zbog nevjerovatne zaslijepljenosti, da ne ispunjavaju obaveze, da ne plaćaju dugove, da se majmunski slijepo, ograničeno, praznovjerno, tašto, slavohlepno guraju za životnim probicima (uglavnom probicima crijeva i tjelesne udobnosti) i, u takvim potištenim, zapravo vidovitim raspoloženjima, ja bih se odbio od tog ljudskog žamora jer mi je u štali s tim preživcima i dvopakarima postajalo od vremena na vrijeme suviše zagušljivo. (Krežba, *Na rubu pameti*, 2004, str. 19.)
13. Nijedna stvar na svijetu nije bolje raspodijeljena nego zdrav razum jer svatko smatra da ga ima u tolikoj mjeri te čak i oni, koje je najteže zadovoljiti u svemu drugom, nemaju običaj da ga žele više negoli ga imaju. (Descartes, *Rasprava o metodi*, 1951, str. 11.)
14. Nosim crno izvana jer je crno kako se osjećam iznutra. (The Smiths, *Unloveable*)
15. Ljubavna pjesma mora biti rođena u kraljevstvu iracionalnoga, apsurdnoga, smušenoga, melankoličnoga, opsesivnoga, suludoga jer ljubavna pjesma je buka ljubavi same, a ljubav je, naravno, oblik ludila. (Cave, *King Ink*, 2004, str. 11.)

2.3.Vrste argumenata

Razlikujemo dvije vrste argumenata: (i) deduktivan argument; (ii) induktivan argument. Deduktivan argument je argument kojemu je cilj da konkluzija *nužno* slijedi iz premisa. Induktivan argument je argument kojemu je cilj da konkluzija slijedi iz premisa s određenom *vjerojatnošću*.³⁵ Ilustrirajmo razliku deduktivnog i induktivnog argumenta na sljedećim primjerima.

³⁵ Valja napomenuti da se nerijetko u literaturi spominje drugačije određenje deduktivnog, odnosno induktivnog argumenta (vidi primjerice u Petrović, 1965). No, pogrešno je određenje deduktivnog argumenta kao argumenta u kojem zaključivanje ide od općeg na posebno, a induktivnog kao argumenta u kojem zaključivanje ide od posebnog na opće. Razlog navedenog je primjerice to što u području deduktivnog zaključivanja postoji zaključivanje od 'posebnog na opće', a to je zaključivanje prema pravilima *egzistencijalne i univerzalne generalizacije*. Vidi više o navedenim pravilima u: Copi, I. M., Cohen, C. (2008). *Introduction to Logic*. New Jersey: Prentice Hall.; Cauman, L. S. (2004). *Uvod u logiku prvog reda*. Zagreb: Jesenski i Turk.

Deduktivni argument

Primjer 1. Budući da je mrkva zdrava, a zdravo trebamo jesti, možemo zaključiti da mrkvu trebamo jesti.

Primjer 2. Svi psi su sisavci. Svi njemački boxeri su psi. Dakle, svi njemački boxeri su sisavci.

Primjer 3. Ako Rudolf pije čaj od kadulje, ne boli ga grlo. Rudolf pije čaj od kadulje. Dakle, Rudolfa ne boli grlo.

Induktivni argument

Primjer 4. Tadija, Toma i Maša vole filozofiju. Tadija, Toma i Maša su studenti. Dakle, svi studenti vole filozofiju.³⁶

Primjer 5. Većina Portugalaca ima tamnu kosu. Eduardo je Portugalac. Dakle, Eduardo ima tamnu kosu.

Primjer 6. U ponedjeljak je izašlo Sunce. U utorak je izašlo Sunce. U srijedu je izašlo Sunce. U četvrtak je izašlo Sunce. U petak je izašlo Sunce. U subotu je izašlo Sunce. Dakle, u nedjelju će izaći Sunce.

Primjer 7. Sat i oko imaju svojstvo sofisticiranosti i prilagođenosti funkciji koju izvode. Sat ima stvoritelja.

Dakle, oko ima stvoritelja - Boga.³⁷

U primjeru 1 iz suda da je mrkva zdrava i da zdravo trebamo jesti nužno i sa sigurnošću zaključujemo da onda mrkvu trebamo jesti. U tom slučaju, ako je istina da je mrkva zdrava i da zdravo trebamo jesti, onda je sigurno istina i da mrkvu trebamo jesti. U primjeru 4 iz sudova da Tadija, Toma i Maša vole filozofiju i da su studenti, ne možemo nužno i sa sigurnošću zaključiti da onda svi studenti vole filozofiju, već samo s određenom vjerojatnošću. U tom slučaju, ako je istina da Tadija, Toma i Maša vole filozofiju i da su studenti, onda nije *nužno* ili *sigurno* istina i da svi studenti vole filozofiju, već je u određenom stupnju *vjerojatno* da svi studenti vole filozofiju.

Zadatak 5. Odredite koji je od ponuđenih argumenta deduktivni argument, a koji induktivni argument.

1. Jakovu, Lani, Dori i Luciji najdraži nastavni predmet je likovna kultura. Jakov, Lana, Dora i Lucija su učenici petog razreda. Dakle, svim učenicima petog razreda najdraži nastavni predmet je likovna kultura.
2. Sve životinje su živa bića. Neke životinje su mesojedi. Dakle, neka živa bića su mesojedi.
3. Studirao sam 2009. godine, studirao sam 2010. godine, studirao sam 2011. godine, studiram 2012. godine. Dakle, studirat ću 2013. godine.
4. S obzirom da je fizika znanost, a sve znanosti imaju svoj predmet istraživanja, valja zaključiti da fizika ima svoj predmet istraživanja.

³⁶ Ovu vrstu induktivnog argumenta Kovač (2009) naziva poopćavajući induktivan zaključak.

³⁷ Ova vrsta induktivnog argumenta je argument po analogiji.

5. Zelena boja je lijepa. Crvena boja je lijepa. Žuta boja je lijepa. Plava boja je lijepa. Ne postoji niti jedna druga boja osim zelene, crvene, žute i plave. Dakle, sve boje su lijepe.

Za one koji žele znati više

Induktivno zaključivanje, za razliku od deduktivnog zaključivanja, već prije može biti pogrešne uporabe, nosi u sebi određene manjkavosti. Naime, induktivni argument koji počiva na vjerojatnosti nije posve pouzdan. Brojni su filozofi raspravljali o problemu indukcije navodeći kako, za razliku od deduktivnog, induktivno zaključivanje nije 'čuvar istine'. Ako su premise induktivnog argumenta istinite, konkluzija ne mora biti istinita. Primjerice, ako je Sunce izašlo u ponedjeljak, utorak, srijedu, četvrtak, petak i subotu (drugim riječima, istiniti su sudovi kojima se to tvrdi), to ne znači da će Sunce sigurno izaći i u nedjelju. Bertrand Russell u svojem djelu *Problemi filozofije* (*The Problems of Philosophy*, 1912) razmatra problem indukcije i navodi primjer pileta koji se budi svako jutro s mišlju da će ga seljak nahraniti kao i svaki prethodni dan. Jedno jutro pile se diže s istom mišlju, ali umjesto da ga seljak nahrani, on ga ubije.³⁸ Pile je koristilo induktivni argument i očito je da je na dan svojeg ubojstva pogrešno zaključilo. Russell se pita: Jesmo li i mi ljudi, budući da veliki dio našeg zaključivanja temeljimo na induktivnom zaključivanju, glupi kao i to pile? Brojni su filozofi, razmatrajući problem indukcije, u svojim radovima nudili različita rješenja, no mi u tu raspravu nećemo ulaziti. Važno je da ste upoznati s problemom i da promišljate o tome. Indukcija predstavlja temelj našeg svakidašnjeg rezoniranja te zauzima značajno mjesto u znanosti, pa je njena uporaba opravdana bez obzira na spomenute manjkavosti.

Misaoni izazov (1)

Razmotrimo deduktivno zaključivanje – zaključivanje kod kojeg se nastoji da konkluzija nužno slijedi iz premisa. Povijesno gledajući, klasična ili Aristotelova logika bavila se *kategoričkim silogizmima*. Kategorički silogizam je vrsta *deduktivnog* argumenta koji sadrži tri kategoričke propozicije koje sadrže točno tri termina koji se pojavljuju u točno dvije propozicije.³⁹ (Copi, et al., 2011.) Prije navođenja primjera kategoričkih silogizama, valja navesti moguće oblike kategoričkih propozicija. Kategoričke propozicije su propozicije sljedećih oblika:

Svi S su P. – kategorička propozicija ovog oblika je opće-potvrдна kategorička propozicija (A)

Primjer 1. Sve gljive su jestive. (A)

Primjer 2. Svi violinisti su umjetnici. (A)

Neki S su P. – kategorička propozicija ovog oblika je posebno-potvrдна kategorička propozicija (I)

³⁸ Vidi više: Russell, B. *On induction* preuzeto 6. srpnja 2011. s <http://www.personal.kent.edu/~rmuhamma/Philosophy/RBwritings/ProbPhiloBook/chap-VI.htm>

³⁹ Navedena definicija analizirat će se na primjeru u daljnjem tekstu.

Primjer 3. Neki ljudi su filozofi. (I)

Primjer 4. Neki čajevi su gorki. (I)

Nijedan S nije P. – kategorička propozicija ovog oblika je opće-niječna kategorička propozicija (E)

Primjer 5. Nijedan pas nije biljka. (E)

Primjer 6. Nijedan čovjek ne leti. (E)

Neki S nije P. – kategorička propozicija ovog oblika je posebno-niječna kategorička propozicija (O⁴⁰)

Primjer 7. Neki ljudi nisu poštteni. (O)

Primjer 8. Neki studenti ne znaju kritički pristupati tekstovima. (O)

Zadatak 6. Odredite vrstu kategoričke propozicije:

1. Svi pjesnici su osjećajni. **Rješenje: – opće-potvrдна kategorička propozicija (A)**
2. Neki gitaristi ne znaju pjevati.
3. Neke životinje su opasne.
4. Svi kuhari znaju kuhati.
5. Nijedan majmun ne leti.
6. Neka hrana nije ukusna.
7. Nijedan nokat nije slomljen.
8. Neki filmovi su zanimljivi.
9. Sve knjige su poučne.
10. Neke pjesme su dosadne.

Navodimo nekoliko primjera kategoričkih silogizama:

Primjer 1. Svi glazbenici su umjetnici. Svi violinisti su glazbenici. Dakle, svi violinisti su umjetnici.

Primjer 2. Svi filozofi su znanstvenici. Neki ljudi su filozofi. Dakle, neki ljudi su znanstvenici.

Primjer 3. Nijedan lažljivac nije pošten. Neki ljudi su lažljivci. Dakle, neki ljudi nisu poštteni.

Primjer 4. Sva umjetnička djela su vrijedna. Nijedna reprodukcija nije vrijedna. Dakle, nijedna reprodukcija nije umjetničko djelo.

Primjer 5. Neke kritike su dobronamjerne. Nijedan zlobni komentar nije dobronamjeran. Dakle, neki zlobni komentari nisu kritike.

⁴⁰ Oznake A, I, E, O za vrstu kategoričkih propozicija dolaze od latinskih riječi *affirmo* (potvrđujem) i *nego* (negiram). Za opće-potvrđnu kategoričku propoziciju uzima se oznaka A – prvi samoglasnik riječi *affirmo*, a za posebno-potvrđnu kategoričku propoziciju oznaka I – drugi samoglasnik riječi *affirmo*. Za opće-niječnu kategoričku propoziciju uzima se oznaka E – prvi samoglasnik riječi *nego*, a za posebno-niječnu kategoričku propoziciju O – drugi samoglasnik riječi *nego*.

Analizirajmo ranije navedenu definiciju kategoričkog silogizma na primjeru 1:

- kategorički silogizam je vrsta *deduktivnog* argumenta – dakle, ovom je argumentu cilj da konkluzija nužno slijedi iz premisa;
- sadrži tri kategoričke propozicije - (i) *Svi glazbenici su umjetnici*; (ii) *Svi violinisti su glazbenici*; (iii) *Svi violinisti su umjetnici*;
- kategoričke propozicije sadrže točno tri termina – *glazbenici*, *violinisti*, *umjetnici*
- termini se pojavljuju u točno dvije propozicije – termin *umjetnici* pojavljuje se u propoziciji (i) i (iii); termin *violinisti* u propoziciji (ii) i (iii); termin *glazbenici* u propoziciji (i) i (ii).

Razmotrite vrstu zadataka koji od vas zahtijevaju da zaključite što slijedi iz ponuđenih premisa, a da pritom ponuđene premise i pronađena konkluzija tvore kategorički silogizam. Takva vrsta zadataka pojavljuje se i u brojnim testovima pri zapošljavanju, što je još jedna potvrda važnosti razvoja logičkih vještina. Pri rješavanju takvih zadataka možete samo zamišljati postavljene situacije i zaključiti što slijedi iz ponuđenih tvrdnji ili, budući da su ponekad primjeri složeni, možete grafički prikazati tvrdnje, odnosno ponuđene premise, pa si na taj način olakšati zaključivanje. Analizirajmo sljedeći primjer:

Primjer 6. P1: Nijedan muzičar nije dosadan. P2: Svi violinisti su muzičari.

Što možete zaključiti na temelju ponuđenih premisa, a da ponuđene premise i pronađena konkluzija tvore kategorički silogizam? Što (nužno) slijedi iz tvrdnji da nijedan muzičar nije dosadan te da su svi violinisti muzičari? Iz ponuđenih premisa slijedi⁴¹ konkluzija: *Nijedan violinist nije dosadan*. Cjeloviti argument možemo zapisati na sljedeći način:

Zapis argumenta:

P1: Nijedan muzičar nije dosadan.

P2: Svi violinisti su muzičari.

K: Nijedan violinist nije dosadan.

Kao što smo ranije naveli, da biste si olakšali zaključivanje, ponuđene premise možete grafički prikazati⁴² i to na sljedeći način:

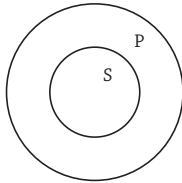
1. Odredite skupove predmeta koji se pojavljuju u premisama. U našem primjeru to je (i) skup muzičara kojeg smo označili s M; (ii) skup dosadnih predmeta kojeg smo označili s D; (iii) skup violinista kojeg smo označili s V.

⁴¹ Konkluzija *Nijedan violinist nije dosadan* nije jedino moguće rješenje. Iz ponuđenih premisa može slijediti i primjerice (i) *Nitko dosadan nije violinist* (što je ekvivalentan sud sudu *Nijedan violinist nije dosadan*); (ii) *Nijedan muzičar nije dosadan ili pada kiša*, itd. Takvih je primjera, odnosno mogućih rješenja, beskonačno mnogo što upućuje na divergentnost logičkoga, odnosno kritičkoga mišljenja. No, budući da je vaš zadatak bio pronaći konkluziju koja će s ponuđenim premisama tvoriti kategorički silogizam, propozicija *Nijedan muzičar nije dosadan ili pada kiša* nije ispravno rješenje.

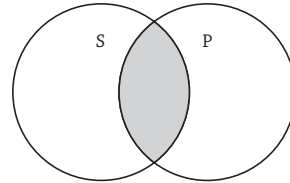
⁴² Savjetujemo vam da pri grafičkom prikazivanju premisa krenete s općim kategoričkim propozicijama.

2. Krugovima, koji predstavljaju skupove, prikažite premise⁴³.

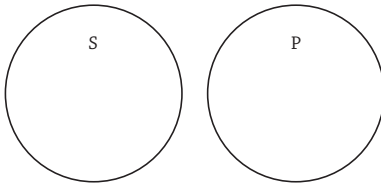
Primjerice, kategoričke propozicije mogu se grafički prikazati krugovima na sljedeći način:⁴⁴

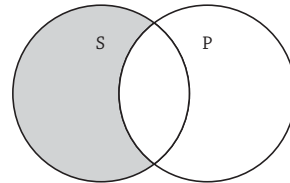
(a) Svi S su P

(b) Neki S su P

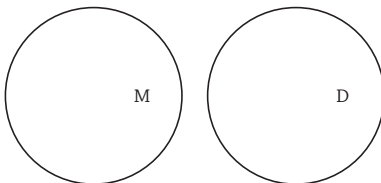
(c) Nijedan S nije P

(d) Neki S nisu P

Sukladno ponuđenom grafičkom prikazu kategoričkih propozicija, premise iz primjera 6 možemo prikazati na sljedeći način:

Nijedan muzičar nije dosadan:

Legenda:

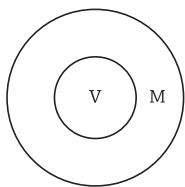
M - skup muzičara

D - skup dosadnih predmeta

43 Prilikom grafičkog prikaza premise, obično se koristi jedinstveni grafički prikaz, odnosno obje se premise grafički prikazuju na istoj slici. U ovom ćemo slučaju zasebno prikazati prvu premisu i drugu premisu (vidi grafičke prikaze u daljnjem tekstu) u svrhu vašeg boljeg razumijevanja načina grafičkog prikazivanja sudova. No, dovoljno je, dakle, grafički prikazati sve premise na jednom grafičkom prikazu kako bismo odredili što iz prikazanih premise slijedi.

44 U logici se ova vrsta grafičkog prikazivanja naziva - Venn-Eulerovi dijagrami, prema švicarskom matematičaru i fizičaru Leonhardu Euleru (1707-1783) i britanskom logičaru i filozofu Johnu Vennu (1834-1923). (Neki autori spomenute dijagrame nazivaju samo - Eulerovi dijagrami)

Svi violinisti su muzičari:

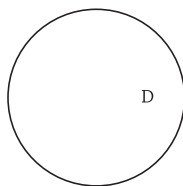
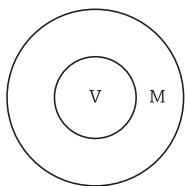

Legenda:

M - skup muzičara

V - skup violinista

Grafički prikaz premisa: *Nijedan muzičar nije dosadan, Svi violinisti su muzičari:*

Legenda:

M - skup muzičara

V - skup violinista

D - skup dosadnih predmeta

Nakon što ste grafički prikazali premise, iz toga grafičkog prikaza iščitavate konkluziju. Drugim riječima, ako nešto slijedi iz ponuđenih premisa, onda je to grafički prikazano već samim prikazom premisa i ne može se ponuditi takav grafički prikaz iz kojega se neće moći iščitati konkluzija. Dakle, na gornjem grafičkom prikazu premisa daje se iščitati sud da nijedan violinist nije dosadan i ne možemo grafički prikazati premise *Nijedan muzičar nije dosadan, Svi violinisti su muzičari* na način da se iz toga grafičkog prikaza konkluzija ne može iščitati. Prema tome možemo zaključiti da iz premisa *Nijedan muzičar nije dosadan* i *Svi violinisti su muzičari* slijedi konkluzija *Nijedan violinist nije dosadan*.

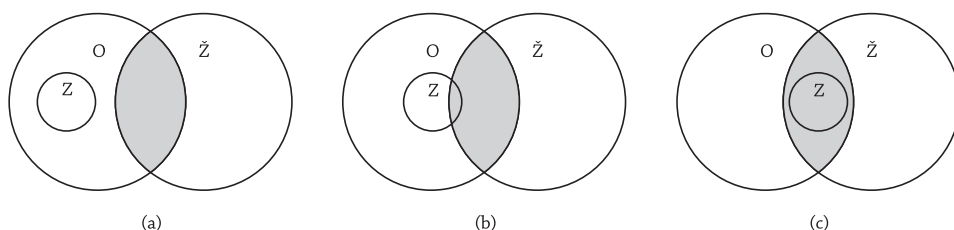
Nadalje, razmotrimo sljedeći primjer:

Primjer 7. P1: Neke životinje su opasne. P2: Sve zmije su opasne.

Što možete zaključiti na temelju ponuđenih premisa, a da ponuđene premise i pronađena konkluzija tvore kategorički silogizam? Što (nužno) slijedi iz tvrdnji da su neke životinje opasne i da su sve zmije opasne? Iz ponuđenih premisa nužno ne slijedi niti jedna konkluzija⁴⁵ koja bi s ponuđenim premisama tvorila kategorički silogizam. Da biste si olakšali zaključivanje, možete si dakle pomoći grafičkim prikazom premisa. Pri grafičkom prikazivanju premisa iz primjera 7 nailazimo na mogućnost grafičkog prikazivanja premisa na više načina. Ponuđene premise mogu se grafički prikazati na način (a) iz kojeg iščitavamo tvrdnju *Nijedna zmija nije životinja* ili na način (b) iz kojeg iščitavamo tvrdnju *Neke zmije su životinje* ili na način (c) iz kojeg iščitavamo tvrdnju *Sve zmije su životinje*. Prema tome, možemo zaključiti da iz ponuđenih premisa nužno ne slijedi niti jedna konkluzija koja bi s njima tvorila kategorički silogizam. Ponavljamo, ako

45 Ukoliko isključimo mogućnost ponavljanja premisa i ponavljanja premisa uz dodatak nekog disjunktka. U ovom primjeru iz ponuđenih premisa *Neke životinje su opasne* i *Sve zmije su opasne* možemo zaključiti (i) *Dakle, neke životinje su opasne*; (ii) *Dakle, sve zmije su opasne*; (iii) *Dakle, neke životinje su opasne ili pada kiša*; (iv) *Dakle, neke životinje su opasne ili volim šumu*; (v) *Dakle, neke životinje su opasne i sve zmije su opasne*, itd.

pri grafičkom prikazivanju premisa, premise možemo prikazati na više načina iz kojih se ne može iščitati uvijek ista tvrdnja (različita od ponuđenih premisa), možemo zaključiti da iz ponuđenih premisa nužno ne slijedi niti jedna konkluzija koja bi s njima tvorila kategorički silogizam.

Legenda:

O - skup opasnih predmeta

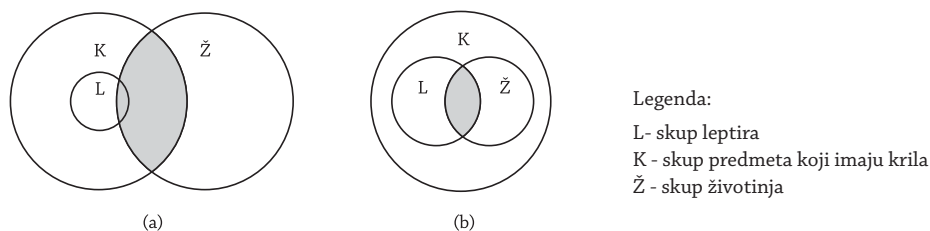
Z - skup zmija

Ž - skup životinja

Razmotrimo još sljedeći primjer prije vašeg samostalnog rješavanja zadatka:

Primjer 8. P1: Svi leptiri imaju krila. P2: Neke životinje su leptiri.

Što možete zaključiti na temelju ponuđenih premisa, a da ponuđene premise i pronađena konkluzija tvore kategorički silogizam? Što (nužno) slijedi iz tvrdnji da svi leptiri imaju krila i da su neke životinje leptiri? Iz ponuđenih premisa slijedi konkluzija: *Neke životinje imaju krila*. Ako si pri zaključivanju pomognemo grafičkim prikazom premisa, doznajemo da ponuđene premise možemo prikazati na više načina:

Legenda:

L - skup leptira

K - skup predmeta koji imaju krila

Ž - skup životinja

Na temelju toga mogli bismo zaključiti da iz ponuđenih premisa ne slijedi niti jedna konkluzija koja bi s njima tvorila kategorički silogizam, no budući da je premisa *Neke životinje imaju krila* čitljiva iz svih prikaza - grafički prikaz (a), grafički prikaz (b), zaključujemo da je upravo potonja tvrdnja - konkluzija koja nužno slijedi iz premisa i koja s njima tvori kategorički silogizam. Za vas prijeporan može biti grafički prikaz (b) iz kojeg iščitavamo tvrdnju *Sve životinje imaju krila*. No, primijetite da se iz toga grafičkog prikaza daje iščitati i tvrdnja *Neke životinje imaju krila* jer ako sve životinje imaju krila, slijedi i da neke životinje imaju krila. Drugim riječima, tvrdnja *Sve životinje imaju krila* u sebi sadržava tvrdnju *Neke životinje imaju krila*, pa je prema tome tvrdnja *Neke životinje imaju krila* konkluzija koju tražimo jer se daje iščitati iz svih grafičkih prikaza ponuđenih premisa.

Cjeloviti argument možemo zapisati na sljedeći način:

Zapis argumenta:

P1: Svi leptiri imaju krila.

P2: Neke životinje su leptiri.

K: Neke životinje imaju krila.

Zadatak 7. Odredite što slijedi iz ponuđenih premisa, a da ponuđene premise i pronađena konkluzija tvore kategorički silogizam. Koristite grafičke prikaze na koje smo vas uputili kako biste si olakšali zaključivanje. U nekim primjerima iz navedenih premisa ne slijedi niti jedna konkluzija koja bi s ponuđenim premisama tvorila kategorički silogizam.

1. Svi pjesnici su osjećajni. Neki ljudi su pjesnici. Dakle, ... **Rješenje: neki ljudi su osjećajni.**
2. Neki gitaristi ne znaju pjevati. Svi gitaristi su muzičari. Dakle, ...
3. Neke životinje su heterotrofni organizmi. Sve gljive su heterotrofni organizmi. Dakle, ...
4. Svi kuhari znaju kuhati. Neki ljudi su kuhari. Dakle, ...
5. Nijedan majmun ne leti. Sve čimpanze su majmuni. Dakle, ...
6. Neka hrana nije ukusna. Sve voće je hrana. Dakle, ...
7. Nijedan nokat nije slomljen. Neke ruke su slomljene. Dakle, ...
8. Neki filmovi su zanimljivi. Svi filmovi su umjetnička djela. Dakle, ...
9. Sve knjige su poučne. Sve poučno je korisno. Dakle, ...
10. Neke pjesme su dosadne. Neke pjesme su uzvišene. Dakle, ...
11. Ne stoji da nijedna žaba nije zelena životinja. Sve zelene životinje su jestive. Dakle, ...
12. Sve čašice za rakiju su čaše. Ne stoji da su sve čašice za rakiju razbijene. Dakle, ...
13. Ne stoji da nijedna žena nije majka. Nije istina da sve majke vole svoju djecu. Dakle, ...
14. Nije istina da neka stabla nisu lijepa. Sve bukve su stabla. Dakle, ...
15. Nije istina da nije istina da su neki satovi plavi. Svi satovi su predmeti. Dakle, ...

2.4.Valjanost argumenata

U procesu konstruiranja argumenata, u procesu zaključivanja, težimo tome da nam argumenti budu *valjani*, odnosno da 'ispravno zaključujemo'. Pritom, pojam valjanosti vezujemo uz deduktivne argumente, argumente kojima je cilj da konkluzija nužno slijedi iz premisa. Dakle, deduktivan argument je *valjan* ili nije *valjan*. Pojam valjanosti se ne odnosi na induktivne argumente. Induktivni argumenti mogu biti *jaki* ili *slabi*. Jaki induktivan argument je onaj induktivan argument kojemu konkluzija s većom vjerojatnošću slijedi iz premisa. Slabi induktivan argument je onaj induktivan argument kojemu konkluzija s manjom vjerojatnošću slijedi iz premisa. Dodavanjem premisa induktivan je argument moguće oslabiti ili ojačati, dok to nije moguće kod deduktivnog argumenta.

Što je valjan argument? Valjan argument (eng. *Valid*) je svaki onaj (deduktivan) argument kod kojeg vrijedi sljedeće: ako su sve premise istinite i konkluzija mora biti istinita. Pritom nije nužno da za valjani argument premise i konkluzija budu *de facto* istinite, već *pod pretpostavkom* da su premise istinite i konkluzija nužno mora biti istinita.

Uvjet valjanosti: ako su sve premise istinite i konkluzija mora biti istinita.

Prema tome, možemo imati primjer valjanog argumenta kod kojeg su premise i konkluzija lažne ili su premise lažne, ali je konkluzija istinita. Istinitost premisa, dakle, ne utječe na valjanost argumenta. Za valjan argument vrijedi da ako pretpostavimo da su premise istinite i konkluzija mora biti istinita.

	Istinita konkluzija	Lažna konkluzija
Istinita premisa (istinite premise)	Moguć valjan argument Primjer: Svi psi su sisavci. Svi sisavci su životinje. Dakle, svi psi su životinje.	Nije moguć valjan argument
Lažna premisa (lažne premise)	Moguć valjan argument Primjer: Sve su mačke vodozemci. Sve su žabe mačke. Dakle, sve su žabe vodozemci.	Moguć valjan argument Primjer: Sve ribe su sisavci. Svi sisavci su biljke. Dakle, sve ribe su biljke.

Tablica 3. Prikaz mogućih valjanih argumenata u odnosu na istinitost i lažnost premise/a i konkluzije.

Za one koji žele znati više

Neki autori (primjerice Baggini, Fosl, Wiley-Blackwell) uvode različitu definiciju deduktivnog argumenta prema kojoj je deduktivan argument svaki argument u kojem konkluzija nužno slijedi iz premisa. Dakle, prema toj definiciji ne postoji deduktivan argument koji nije valjan, jer kada argument nije valjan konkluzija ne slijedi iz premisa, a kamo li nužno. Ipak, neki se autori (primjerice Copi) ne slažu s tim određenjem deduktivnog argumenta i navode kako deduktivan argument može biti valjan ili ne. Slijedeći to određenje, definicija deduktivnog argumenta u ovome priručniku glasi: *Deduktivan argument je argument kojemu je cilj da konkluzija nužno slijedi iz premisa.*

Osim pojma valjanosti još je jedan važan pojam koji valja pripisati deduktivnom argumentu – *pouzdanost*.

Pouzdan argument (eng. *Sound*) je svaki onaj valjan argument kojemu su sve premise istinite.⁴⁶ Pojam valjanog i pouzdanog argumenta je važan u području kritičkog mišljenja zato što braneci određenu poziciju ili opravdavajući određenu tvrdnju, nastojimo graditi valjane i pouzdane argumente.⁴⁷ Drugim riječima, braneci određenu poziciju nastojimo *ispravno zaključivati* temeljeći naše zaključivanje na valjanim argumentima. Uz to nastojimo da ono što tvrdimo bude *istinito* gradeći pouzdane argumente.

Pouzdan argument (eng. *Sound*) je svaki onaj valjan argument kojemu su sve premise istinite.

Prema tome, valjanost argumenta je nužan, no ne i dovoljan uvjet 'stabilnosti' pozicije koja se zastupa. Gradeći određenu poziciju osim što treba težiti valjanom zaključivanju, treba zadovoljiti i uvjet istinitosti.

Uvjeti 'stabilnosti' pozicije koja se zastupa:

- Ispravnost zaključivanja – zaključivanje temeljeno na *valjanim* deduktivnim (i/ili *jakim* induktivnim) argumentima
- Istinitost – zaključivanje temeljeno na *pouzdanim* deduktivnim (i/ili *uvjerljivim* induktivnim) argumentima

Ukoliko navedeni uvjeti stabilnosti određene pozicije koju zastupate nisu zadovoljeni, vaša pozicija može biti 'pobijena' ili opovrgnuta.

Za one koji žele znati više

U filozofiji se koriste termini prigovora, protuargumenta i protuprimjera za situacije 'pobijanja' ili opovrgavanja određene (opravdane) tvrdnje, stava, pozicije. Prigovor je najširi termin budući da označava sve situacije opovrgavanja tvrdnje, pa uključuje i protuprimjere i protuargumente. Protuargument podrazumijeva navođenje prigovora, kako i sama riječ upućuje, u obliku argumenta. Drugim riječima, protuargument je svaki prigovor izražen kao skup tvrdnji (premise/a i konkluzije). Primjerice, prigovor tvrdnji *Bog je savršeno dobar stvoritelj i gospodar svijeta* može biti sljedeći argument: *Ako je Bog savršeno dobar stvoritelj i gospodar svijeta, onda on ne bi dopustio postojanje zla na svijetu. Zlo na svijetu postoji. Prema tome, Bog nije savršeno dobar stvoritelj i gospodar svijeta*. Dakle, navedeni argument je *protuargument* tvrdnji jer je prigovor iznesen u obliku argumenta s premisama (i) 'Ako je Bog savršeno dobar stvoritelj i gospodar svijeta, onda on ne bi dopustio postojanje zla u svijetu' (ii) 'Zlo na svijetu postoji' i konkluzijom 'Bog nije savršeno dobar stvoritelj i gospodar svijeta'. Nadalje, protuprimjer je prigovor iznesen u obliku navođenja primjera. Sukladno tome, prigovor tvrdnji *Svi koji imaju krila su ptice* iznesen u obliku navođenja primjera da postoji biće s krilima koje nije ptica – šišmiš – je protuprimjer. Prema tome, nije uputno reći da je ukazivanje na postojanje šišmiša protuargument tvrdnji da su svi koji imaju krila ptice, već protuprimjer. Konačno, termin protuprimjer je i logički termin koji vezujemo uz određivanje valjanosti deduktivnih argumenata, kojeg smo spominjali ranije – ako je protuprimjer moguć, argument nije valjan i obrnuto, ako protuprimjer nije moguć, argument je valjan.

46 Jaki induktivni argument kojemu su sve premise istinite naziva se *uvjerljiv* argument (eng. *cogent*).

47 Ukoliko poziciju gradimo na induktivnim argumentima, onda nastojimo da ti argumenti budu jaki i uvjerljivi.

Ukratko, u procesu iznošenja i opravdavanja određene pozicije razuman će pojedinac (i) nastojati ispravno zaključivati, dakle, konstruirati valjane (ili jake) argumente; (ii) nastojati iznositi istinite tvrdnje. Oba su navedena uvjeta sadržana u nastojanju konstruiranja pouzdanih argumenata budući da su, kako je ranije navedeno, pouzdani argumenti valjani argumenti s istinitim propozicijama (premisama i konkluzijom). Na ovom je mjestu još važno napomenuti da pojam istinitosti nije primjenjiv na argumente, već na tvrdnje. Prema tome, argumenti mogu biti valjani (i pouzdani) ili ne, a tvrdnje istinite ili neistinite.

Zadatak 8. Odredite koje su tvrdnje istinite, a koje neistinite.

1. Argument je valjan akko⁴⁸ su sve premise argumenta istinite.
2. Svaki argument je valjan.
3. Neki induktivni argumenti su valjani.
4. Ne postoji valjan argument kod kojeg su premise istinite, a konkluzija lažna.
5. Nije istina da ne postoji valjan argument kod kojeg su premise lažne, a konkluzija istinita.
6. Neki deduktivni argumenti su istiniti.
7. Argument je valjan akko konkluzija argumenta nije neistinita kada je svaka premise argumenta istinita.
8. Svaki argument ima samo jednu premisu.
9. Svaki argument ima samo jednu konkluziju.
10. Termin 'zaključak' ima dva značenja: (i) argument; (ii) konkluzija.
11. Svakom je entimemu barem jedna premise implicitna.
12. Valjan argument koji ima sve istinite premise i lažnu konkluziju ne postoji.
13. Zato što, budući da, jer, posljedično, slijedi da primjeri su indikatora premise.
14. Svaki pouzdan argument je valjan.
15. Nije istina da je valjanom argumentu konkluzija istinita samo ako su i sve njegove premise istinite.

Misaoni izazov (2)

Na koji se način određuje valjanost argumenta? U logici postoje razne metode određivanja valjanosti argumenata.⁴⁹ U ovom priručniku predstaviti će se 'zdravorazumska metoda' – *pronalaženje protuprimjera*⁵⁰. Metoda se sastoji od sljedećeg: ukoliko se argumentu ne može naći *protuprimjer*, argument je valjan; u protivnom, nije valjan.

⁴⁸ Akko je skraćenica koja se koristi u filozofiji i matematici za 'ako i samo ako'

⁴⁹ Neke od metoda određivanja valjanosti argumenata (kategoričkih silogizama – vidi str. 50.) su: Vennovi dijagrami, Venn-Eulerovi dijagrami, test zvjezdica (*the star test*). Vidi više u: Gensler, H. J. (2010). *Introduction to Logic*. New York, London: Routledge.

⁵⁰ Više o protuprimjeru, protuargumentu i prigovoru čitajte u daljnjem dijelu teksta Za one koji žele znati više, str. 49., te u poglavlju Metodološki okvir za analizu i kritiku – element protuargument, str. 79.

Protuprimjer se odnosi na primjer, odnosno određenu *moguću*⁵¹ situaciju za koju vrijedi da su premise istinite, a konkluzija lažna. Pronalaskom primjera u kojem su premise istinite, a konkluzija lažna, uvjet valjanosti (ako su sve premise istinite i konkluzija mora biti istinita) biva nezadovoljen pa u skladu s tim valja reći da argument nije valjan. Za određivanje valjanosti argumenata treba *zamišljati* moguće situacije. O tome govore i Epstein i Kernberg (2010) navodeći kako za dobro rasuđivanje treba koristiti imaginaciju.

Određivanje valjanosti argumenta:

1. Nema protuprimjera = argument je valjan (Nije moguća situacija u kojoj su sve premise istinite, a konkluzija je lažna.)
2. Ima protuprimjera = argument nije valjan (Moguća je situacija u kojoj su sve premise istinite, a konkluzija lažna.)

Približimo navedeno sljedećim primjerom:

Primjer 1: Saša nije muškarac. Dakle, Saša je žena.

Za određivanje valjanosti argumenta trebamo koristiti vašu imaginaciju – zamišljati moguće situacije. Ako je argument valjan, onda nije moguća situacija u kojoj je premisa istinita, a konkluzija lažna. Možemo li zamisliti situaciju u kojoj će premisa biti istinita, a konkluzija lažna? Ako pretpostavimo da je premisa *Saša nije muškarac* istinita, konkluzija ne mora nužno biti istinita jer može postojati moguća situacija – navodimo protuprimjer – u kojoj Saša nije muškarac i Saša nije žena (dakle, konkluzija *Saša je žena* je lažna), već je Saša – kornjača, Igorov kućni ljubimac. Iz svega navedenog slijedi da argument iz primjera 1 nije valjan.

Nadalje, razmotrite sljedeći primjer. Je li navedeni argument valjan?

Primjer 2. Svi sisavci imaju pluća. Svi konji su sisavci. Dakle, svi konji imaju pluća.

Je li navedeni argument valjan? Ako je argument valjan, onda nije moguća situacija u kojoj su premise istinite, a konkluzija lažna. Dakle, ako je navedeni argument valjan, onda nije moguća situacija u kojoj je istina da svi sisavci imaju pluća i da su svi konji sisavci, a laž da svi konji imaju pluća. U određivanju valjanosti argumenta pitamo se je li moguća takva situacija, odnosno možemo li zamisliti takvu situaciju. Ako možemo zamisliti situaciju u kojoj su premise istinite, a konkluzija lažna, pronašli smo protuprimjer navedenom argumentu i možemo zaključiti da navedeni argument nije valjan. Budući da ne možemo zamisliti situaciju u kojoj svi sisavci imaju pluća i svi su konji sisavci, a da pritom postoji barem jedan konj koji nema pluća⁵², možemo zaključiti da je argument iz primjera 1 valjan.

51 *Mogućnost* se ovdje odnosi na *logičku mogućnost*, koja podrazumijeva zamišljanje svih onih situacija koje nisu kontradiktorne. Primjerice, logički je moguće da ljudi lete, da sve životinje imaju dlaku, da na svijetu vlada mir, da na svijetu ne postoji niti jedan neboder, itd., iako to možda nije praktički ili fizički moguće. S druge strane, logički nije moguće da ako pada kiša, onda ne pada kiša, da pada snijeg i ne pada snijeg, itd. Sukladno tomu, svaki primjer u procesu pronalaska protuprimjera koji uključuje situaciju koja je možda praktički ili fizički nemoguća, ali nije kontradiktorna, jest dobar kandidat za protuprimjer određenom argumentu.

52 Ovdje je konkluzija negirana, odnosno pretpostavilo se da je konkluzija lažna.

Razmotrite još i sljedeći primjer. Je li navedeni argument valjan?

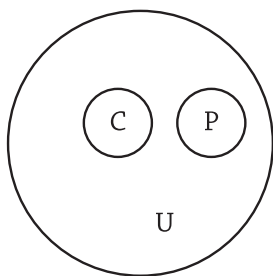
Primjer 3. Svi studenti prve godine preddiplomskog studija moraju skupiti u jednoj akademskoj godini najmanje 3 ECTS boda iz područja kritičkoga mišljenja. Filip nije student prve godine preddiplomskog studija. Dakle, Filip ne mora skupiti u jednoj akademskoj godini najmanje 3 ECTS boda iz područja kritičkoga mišljenja.

Ako je argument valjan, onda nije moguća situacija u kojoj se premise istinite, a konkluzija lažna. Navedeni argument nije valjan zato što ako pretpostavimo da su premise istinite, konkluzija ne mora nužno biti istinita jer može postojati moguća situacija u kojoj je istina da svi studenti prve godine preddiplomskog studija moraju skupiti u jednoj akademskoj godini najmanje 3 ECTS boda iz područja kritičkoga mišljenja, da Filip nije student prve godine preddiplomskog studija, ali nije istina da Filip ne mora skupiti u jednoj akademskoj godini najmanje 3 ECTS boda iz područja kritičkoga mišljenja jer vrijedi i da studenti druge godine preddiplomskog studija moraju skupiti u jednoj akademskoj godini najmanje 3 ECTS boda iz područja kritičkoga mišljenja, a Filip je student druge godine preddiplomskog studija. Primjer koji bi sadržavao premisu *Svi i samo studenti prve godine preddiplomskog studija moraju skupiti u jednoj akademskoj godini najmanje 3 ECTS boda iz područja kritičkoga mišljenja*, uz ostale navedene propozicije bio bi valjan jer tada ne bi mogla postojati situacija u kojoj bi premise bile istinite, a konkluzija lažna.

Nadalje, razmotrite sljedeći primjer. Je li navedeni argument valjan?

Primjer 4. Sve cikle su ukusne. Sve povrće je ukusno. Dakle, sve cikle su povrće.

Je li navedeni argument valjan? Ako je argument valjan, onda nije moguća situacija u kojoj su premise istinite, a konkluzija lažna. Navedeni argument nije valjan zato što ako pretpostavimo da su premise istinite, konkluzija ne mora nužno biti istinita jer može postojati moguća situacija – navodimo protuprimjer – u kojoj niti jedna cikla nije povrće, ili, drugim riječima, može postojati moguća situacija u kojoj su C (skup cikli) i P (skup povrća) disjunktni skupovi, odnosno skupovi koji nemaju zajedničke elemente. Dakle, možemo zamisliti situaciju u kojoj su sve cikle ukusne i sve je povrće ukusno, no nisu sve cikle povrće jer niti jedna cikla nije povrće. Navedenu moguću situaciju (u kojoj bi premise bile istinite, a konkluzija lažna) možemo grafički prikazati na sljedeći način (to je ujedno i grafički prikaz protuprimjera):

Legenda:

C- skup cikli

P - skup povrća

U - skup ukusnih predmeta

U određivanju valjanosti argumenta koji sadrži kategoričke propozicije možete si pomoći grafičkim prikazom premisa, na isti način kako smo grafički prikazivali premise određujući što slijedi iz ponuđenih premisa. Za određivanje valjanosti argumenta koji sadrži kategoričke propozicije postupak je sljedeći:

1. Grafički prikažite prvu premisu.⁵³
2. Grafički prikažite drugu premisu nastojeći učiniti tako da se iz toga grafičkog prikaza dade iščitati negacija konkluzije (ili drugim riječima, dade iščitati to da je konkluzija lažna).
3. Ako uspijete grafički prikazati premise na način da je ujedno iz toga grafičkog prikaza čitljiva i negacija konkluzije (kao što smo mi uspjeli na potonjem grafičkom prikazu), onda možete zaključiti da argument kojeg razmatrate nije valjan zato što postoji situacija u kojoj su sve premise istinite, a konkluzija lažna.

Ono što vas u primjeru 2 može zbunjivati jest istinitost konkluzije – sve cikle jesu povrće. Konkluzija *Sve cikle su povrće* je istinita propozicija, no *istinitost* propozicija ne određuje *valjanost* argumenta. Kada se razmatra valjanost argumenta, onda se razmatra *ispravnost zaključivanja* onoga što argument iznosi i pritom se ne ispituje istinitost onoga što se tvrdi, odnosno pritom se ne ispituje odgovara li ono što se tvrdi zbilji.⁵⁴ Prema tome, u određivanju valjanosti ne zanima nas istinitost propozicija, već nas zanima može li postojati situacija u kojoj ako *pretpostavimo* istinitost premisa, konkluzija ne mora nužno biti istinita. Ukoliko je takva situacija moguća, argument kojeg razmatramo nije valjan. U primjeru 2 moguća je situacija u kojoj su sve cikle ukusne i sve je povrće ukusno, ali naprosto cikla nije povrće. Treba razlikovati *pojam valjanosti* i *pojam istine*. Valjanost se odnosi na ispravnost zaključivanja. Dakle, u primjerima gdje se od vas očekuje da odredite valjanost određenog argumenta, ne trebate ispitivati istinitost premisa i samo na temelju (ne)istinitosti premisa zaključiti da argument (ni)je valjan. Približimo rečeno sljedećim primjerom:

Primjer 5. Sve knjige su filmovi. Svi filmovi jedu mrkve. Dakle, sve knjige jedu mrkve.

Navedeni je argument valjan, odnosno primjer je ispravno zaključivanja jer ako pretpostavimo da su sve knjige filmovi i da svi filmovi jedu mrkve, ispravno je zaključiti i nužno slijedi da, prema tome što smo pretpostavili, sve knjige jedu mrkve. Odnosno, ne postoji moguća situacija u kojoj bi sve knjige bile filmovi, svi filmovi jeli mrkve, a da pritom sve knjige ne jedu mrkve. U određivanju valjanosti argumenata treba se distancirati od onoga što odgovara 'našem realnom svijetu', a fokusirati se na zamišljanje mogućih, ponekad i apsurdnih, situacija. Iako je navedeni argument valjan, budući da sadrži neistinite tvrdnje, on nije pouzdan.

53 Savjetujemo vam da pri grafičkom prikazivanju premisa krenete s općim kategoričkim propozicijama.

54 U filozofiji postoji nekoliko teorija istine – (i) korespondencijska teorija istine; (ii) koherencijska teorija istine; (iii) pragmatična teorija istine. Te teorije istinu shvaćaju na različite načine. Mi ćemo u priručniku, svjesni konceptualne rasprave o istini i ne ulazeći u istu, prihvatiti korespondencijsku teoriju istine prema kojoj je istina ono što odgovara zbilji. Razlog je taj što je takvo shvaćanje blisko zdravorazumskom shvaćanju istine. Filozofi koji ne prihvaćaju tu koncepciju istine ističu kako je temeljni nedostatak te koncepcije taj što se korespondencijom podrazumijeva postojanje vanjskog svijeta i mogućnosti naše spoznaje istog.

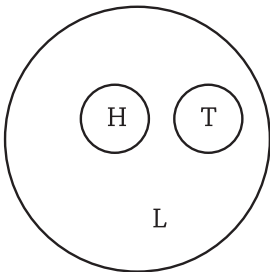
Za one koji žele znati više

U filozofiji, preciznije u epistemologiji, postoji nekoliko teorija istine – (i) korespondencijska teorija istine, prema kojoj je istina ono što odgovara stvarnom stanju stvari; (ii) koherencijska teorija istine, prema kojoj je istina ono što nije proturječno i što je poduprto sveukupnim skupom vjerovanja; (iii) pragmatična teorija istine, prema kojoj je istina ono u što je korisno vjerovati. U priručniku će se, uzimajući u obzir konceptualnu raspravu o istini i ne ulazeći u nju, prihvatiti korespondencijsku teoriju istine, prema kojoj je istina ono što odgovara zbilji. Razlog je taj što je takvo shvaćanje blisko zdravorazumskom shvaćanju istine. Filozofi koji ne prihvaćaju tu koncepciju istine ističu kako je temeljni nedostatak te koncepcije taj što se korespondencijom podrazumijeva postojanje vanjskog svijeta i mogućnosti naše spoznaje istog, a što je pitanje rasprave.

Analizirajmo sljedeće primjere:

Primjer 6. Sve pjesme PJ Harvey su lijepe. Sve pjesme Toma Waitsa su lijepe. Dakle, sve pjesme PJ Harvey su pjesme Toma Waitsa.

Je li navedeni argument valjan? Ako je, onda nije moguća situacija u kojoj su premise istinite, a konkluzija lažna. U primjeru 2 moguća je situacija u kojoj su premise istinite, a konkluzija lažna iz istih razloga kao kod primjera 1 – možemo zamisliti situaciju u kojoj i pjesme PJ Harvey i pjesme Toma Waitsa pripadaju skupu lijepih pjesama, no niti jedna pjesma PJ Harvey nije pjesma Toma Waitsa. Grafički to možemo prikazati na sljedeći način:

Legenda:

L - skup lijepih predmeta

H - skup pjesama PJ Harvey

T - skup pjesama Toma Waitsa

Možda vam je u ovom slučaju bilo lakše 'zamisliti situaciju' jer ponuđeni protuprimjer odgovara 'zbilji', dok u primjeru 1 ne odgovara. No, ponavljamo, valja razlikovati pojmove valjanosti i istinitosti.

Primjer 7. Svi ljudi imaju krila. Svi koji imaju krila su ptice. Dakle, svi ljudi su ptice.

Je li navedeni argument valjan? Ako jest, onda nije moguća situacija u kojoj su premise istinite, a konkluzija lažna. Navedeni argument je valjan jer nije moguća situacija u kojoj svi ljudi imaju krila i svi koji imaju krila su ptice, a da pritom nisu svi ljudi ptice.

Primjer 8. Ako slušam Chopina, lakše podnosim svijet. Lakše podnosim svijet. Dakle, slušam Chopina.

Je li navedeni argument valjan? Ako je, onda nije moguća situacija u kojoj su premise istinite, a konkluzija lažna. Navedeni argument nije valjan jer je moguća situacija u kojoj je istina da lakše podnosim svijet ako slušam Chopina i u kojoj je istina da lakše podnosim svijet, ali da ne slušam Chopina, jer je razlog mog lakšeg podnošenja svijeta nešto sasvim drugo – primjerice planinarene. Dakle, uspješno generiranje protuprimjera argumentu – navođenje moguće situacije u kojoj su premise istinite, a konkluzija lažna: *Istina je da ako slušam Chopina, lakše podnosim svijet. Istina je da lakše podnosim svijet. No, nije istina da slušam Chopina i zato lakše podnosim svijet, već je istina da planinarim pa zato lakše podnosim svijet* – vodi k tome da za argument kojeg razmatramo možemo reći da nije valjan.

Primjer 9. Ako slušam Chopina, lakše podnosim svijet. Slušam Chopina. Dakle, lakše podnosim svijet.

Je li navedeni argument valjan? Ako je, onda nije moguća situacija u kojoj su premise istinite, a konkluzija lažna. Navedeni argument je valjan jer nije moguća situacija u kojoj je istina da ako slušam Chopina, lakše podnosim svijet i pritom je istina da slušam Chopina, a nije istina da lakše podnosim svijet. U ovom slučaju ne vrijedi protuprimjer nekog drugog razloga za lakše podnošenje svijeta jer u ovom slučaju neki drugi razlog lakšeg podnošenja svijeta nije potreban budući da je istinit razlog za lakše podnošenje svijeta - slušanje Chopina. Dakle, iz navedenih premisa nužno slijedi konkluzija da lakše podnosim svijet.

Primjer 10. Oblačno je ili ne pijemo čaj. Pijemo čaj. Ako nije oblačno, onda nije jesen. Dakle, jesen je.

Je li navedeni argument valjan? Ako je, onda nije moguća situacija u kojoj su premise istinite, a konkluzija lažna. Navedeni argument nije valjan jer je moguća situacija u kojoj su sve premise istinite, a konkluzija je lažna. Kako to u ovom složenijem primjeru provjeriti? Prvo krećemo od jednostavnog suda – *Pijemo čaj*. Ako pretpostavimo da je taj sud istinit, onda je istina da je oblačno. Preciznije, istina je da je oblačno jer je istina da je oblačno ili ne pijemo čaj, a budući da mi pijemo čaj, vrijedi da je oblačno. Konačno, iz suda *Ako nije oblačno, onda nije jesen* i iz izvedenog suda *Oblačno je* nužno ne slijedi da je jesen. Prema tome, može vrijediti i da nije jesen. Dakle, moguća je situacija da su sve premise istinite: *Ako nije oblačno, onda nije jesen. Oblačno je ili ne pijemo čaj. Pijemo čaj.*, a da konkluzija nije istinita – *Nije jesen*.

Pijemo čaj – istina.

Oblačno je ili ne pijemo čaj – istina. (Ako je istina da pijemo čaj – prethodna premisa, onda je istina da je oblačno jer vrijedi da je oblačno ili ne pijemo čaj)

Ako nije oblačno, onda nije jesen. – istina

Ako je sve navedeno istina, nije nužno istina da je jesen. Dakle, konkluzija može biti lažna.

Uvjet valjanosti u ovome slučaju nije zadovoljen pa možemo zaključiti da argument nije valjan.

Za one koji žele znati više: *Deskriptivne i normativne tvrdnje*

Deskriptivne tvrdnje koje čine određenu poziciju, budući da se njima nastoji opisati činjenično stanje stvari, mogu zadovoljiti relaciju istinitosti, odnosno mogu odgovarati ili ne odgovarati zbilji. Primjerice, tvrdnja *Pauci imaju četiri para nogu* je deskriptivna tvrdnja i njome se opisuje činjenično stanje stvari – u ovom konkretnom slučaju, ono što se tvrdi odgovara zbilji pa je tvrdnja istinita. S druge strane postoje tzv. normativne tvrdnje, kojima se tvrdi ili poriče kakvo bi nešto *trebalo* biti, što bi se *trebalo* činiti, itd. Njima se ne nastoji opisati činjenično stanje stvari pa one ne zadovoljavaju relaciju istinitosti, odnosno *ne* odgovaraju ili ne odgovaraju zbilji. Primjerice, tvrdnja *Čovjek treba biti tjelesno aktivan* je normativna tvrdnja i njome se tvrdi kakvo bi nešto *trebalo* biti – u ovom konkretnom slučaju odgovaranje ili neodgovaranje zbilji se ne dovodi u pitanje, pa ova tvrdnja nije ni istinita ni neistinita. Nadalje, etika, estetika, ekologija itd., koje u većini sadrže normativne tvrdnje, ne mogu biti istinite ili neistinite. U tom kontekstu, ukoliko vaša pozicija sadrži normativne tvrdnje, ne zahtijeva se da one zadovolje uvjet istinitosti budući da normativne tvrdnje *ne* odgovaraju ili ne odgovaraju zbilji. Ipak, postoje autori koji će se protiviti tome određenju normativnosti pa će primjerice tvrditi da postoje *moralne činjenice* (primjerice da je određeno djelovanje moralno dobro ili loše – pa u tom smislu *Ubojstvo je moralno loše može biti moralna činjenica*) koje, dakle, omogućuju da se etičkim tvrdnjama odredi istinitost. Navedeno može vrijediti i za primjerice, estetske tvrdnje.

O moralnim činjenicama vidi više u:

- Campbell, R. (2008). *Moral Epistemology*. Preuzeto 24. srpnja 2011. s <http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/moral-epistemology/>
- Sayre-McCord, G. (2009). *Moral Realism*. Preuzeto 24. srpnja 2011. s <http://plato.stanford.edu/archives/sum2011/entries/moral-realism/>
- Sinnott-Armstrong, W. (2009). *Moral Skepticism*. Preuzeto 24. srpnja 2011. s <http://plato.stanford.edu/archives/sum2009/entries/skepticism-moral/>

Zadatak 9. Odredite jesu li navedeni argumenti valjani. Objasnite zašto je određeni argument valjan ili nije.

1. Sve trešnje su biljke. Sve biljke su živa bića. Dakle, sve trešnje su živa bića.
2. Juraj nema kćer. Dakle, Juraj ima sina.
3. Neke trešnje su biljke. Sve biljke su živa bića. Dakle, sve trešnje su živa bića.
4. Ako jedem raznoliko, zdrava sam. Jedem raznoliko. Dakle, zdrava sam.
5. Nijedna ptica nije sisavac. Neke životinje su ptice. Dakle, neke životinje su sisavci.
6. Ići ću u Španjolsku ili ću ostati kući. Neću ostati kući. Dakle, ići ću u Španjolsku.
7. Ako živim u šumi, sretna sam. Ne živim u šumi. Dakle, nisam sretna.
8. Neki ljudi imaju smisla za humor. Svi ljudi su živa bića. Dakle, neka živa bića imaju smisla za humor.
9. Ili je tako da nije dobro gledati televiziju ili nije istina da je dobro slušati muziku. Nije dobro gledati televiziju. Dakle, dobro je slušati muziku.

10. Ako nije oblačno, onda nije jesen. Nije oblačno ili ne pijemo čaj. Pijemo čaj.
Dakle, nije jesen.

Zadatak 10. Odredite jesu li navedeni argumenti samo valjani ili su ujedno i pouzdani⁵⁵.

1. Sve mačke su sisavci. Neke mačke imaju crnu dlaku. Dakle, neki sisavci imaju crnu dlaku.
2. Sva svemirska tijela su jestiva. Neke gljive nisu jestive. Dakle, neke gljive nisu svemirska tijela.
3. Sve flaute su instrumenti. Svi instrumenti su predmeti. Sve flaute su predmeti.
4. Nijedan pas nije riba. Svi kantari su ribe. Dakle, kantar nije pas.
5. Svi gradovi su prenapučeni. Sva sela su gradovi. Dakle, sva sela su prenapučena.

2.5. Pravila prirodne dedukcije

Ispravno rasuđivanje temelj je kvalitetnog kritičkog mišljenja. Logika, kao filozofska disciplina koja uči metodama ispravnog zaključivanja, može u mnogočemu pomoći u području kritičkog mišljenja budući da sistematizira i formalizira pravila zaključivanja koja se mogu slijediti te detektira pogreške u zaključivanju koje se pritom mogu ispravljati.

Prirodna dedukcija je dio logike u kojem su određeni ispravni načini zaključivanja sistematizirani i formalizirani u skup pravila. Ona predstavlja vrstu deduktivnog dokazivanja u kojemu je logičko zaključivanje izraženo pomoću pravila bliskim prirodnom zaključivanju pa otuda naziv *prirodna dedukcija*. Prirodna dedukcija, dakle, predstavlja formalizaciju prirodnog zaključivanja kojemu je cilj da konkluzija nužno slijedi iz premisa.

Slijede neka pravila prirodne dedukcije s ciljem usmjeravanja vašeg prirodnog zaključivanja k ispravnosti. Navedena pravila možete koristiti u konstruiranju argumenata i protuargumenata.

Modus ponendo ponens (MPP)

Ako p ⁵⁶, onda q .

p .

Dakle, q .

⁵⁵ Svaki je pouzdani argument ujedno i valjan, no nije svaki valjan argument ujedno i pouzdan.

⁵⁶ Umjesto p (ili q) može stajati bilo koja propozicija – jednostavna (primjerice, *Sva stabla posjeduju iznimnu energiju*) ili složena (primjerice, *Ako se penjem na Učku, onda je nedjelja*). Svjesno smo reducirali korištenje simboličkog jezika logike na njegovo uvodno korištenje (primjerice, uvođenje simbola p za bilo koju propoziciju) kako bismo sadržaj priručnika približili onima koji se ne bave filozofijom, odnosno logikom.

Primjer 1. Ako sam na koncertu, slušam muziku. Na koncertu sam. Dakle, slušam muziku.⁵⁷

Primjer 2. Ako piješ vodu, onda si žedan. Piješ vodu. Dakle, žedan si.

Modus tollendo tollens (MTT)

Ako p, onda q.

Ne-q.

Dakle, ne-p.

Primjer 3. Ako sam na koncertu, slušam muziku. Ne slušam muziku. Dakle, nisam na koncertu.

Primjer 4. Ako je ječam ukusan, jest ću ga danas za ručak. Neću danas jesti ječam za ručak. Dakle, ječam nije ukusan.

Uvođenje konjunkcije

P.

Q.

Dakle, p i q.

Primjer 5. Matej je sretan. Matej je zdrav. Dakle, Matej je sretan i zdrav.

Primjer 6. Konj je životinja. Lipa je životinja ili biljka. Dakle, konj je životinja i lipa je životinja ili biljka⁵⁸.

Eliminacija konjunkcije

P i q.

Dakle, p.

Ili

P i q.

Dakle, q.

Primjer 7. Akira svira violinu i gitaru. Dakle, Akira svira violinu.

Primjer 8. Med je zdrav i ukusan. Dakle, med je ukusan.

Dvostruka negacija

Ne ne-q.

Dakle, q.

ili

⁵⁷ U ovom primjeru za p stoji propozicija *Idem na koncert*, a za q *Slušam muziku*.

⁵⁸ Konjunkt može biti i složeni sud, kao što je slučaj u ovome primjeru.

Q.

Dakle, ne ne-q.

Primjer 9. Nije da Ferhad nije u školi. Dakle, Ferhad je u školi.

Primjer 10. Cikla je crvena. Dakle, nije da cikla nije crvena.

Uvođenje disjunkcije

P.

Dakle, p ili q.

Primjer 11. Chinawoman je 2011. godine održala koncert u Zagrebu. Dakle, Chinawoman je 2011. godine održala koncert u Zagrebu ili je Indija prenapučena.

Primjer 12. Redatelj filma 'Annie Hall' je Woody Allen. Dakle, redatelj filma 'Annie Hall' je Woody Allen ili je redatelj filma 'Čudnije od raja' Jim Jarmusch.

Disjunktivni silogizam

P ili q.

Ne-p.

Dakle, q.

Primjer 13. Volim slušati Chopina ili letim svaki dan. Ne letim svaki dan. Dakle, volim slušati Chopina.

Primjer 14. 'Gdje ti je kuća, prijatelju?' je iranski film ili kokoši nesu jaja. Kokoši ne nesu jaja. Dakle, 'Gdje ti je kuća, prijatelju?' je iranski film.

Reductio ad absurdum

Ako pretpostavivši neku premisu – p, dođemo do kontradikcije⁵⁹, možemo pretpostaviti suprotno – dakle, ne-p.

Primjer 15. Pretpostavimo da kršćanski Bog postoji. Dakle, naša je početna premisa (P1): *Kršćanski Bog postoji*. Dalje, zaključujemo da, ako kršćanski Bog postoji, onda je Bog, prema određenju kršćanskoga Boga - svemoguć, sveznajući i savršeno dobar. Isto tako vrijedi da zlo postoji u svijetu. Dakle, *Zlo postoji u svijetu* je još jedna pretpostavka, odnosno premisa našeg argumenta. Nadalje, isto tako vrijedi da je, prema kršćanskom određenju Boga, *Bog stvorio sve* pa dalje zaključujemo da *Ako je Bog stvorio sve, onda je Bog stvorio i zlo*. Nadalje slijedi da *Ako je Bog stvorio zlo, onda Bog nije savršeno dobar*. Primijetite da naš skup tvrdnji sadrži dvije tvrdnje koje su kontradiktorne - *Bog je*

⁵⁹ Kontradikcija je vrsta propozicije koja je logički nemoguća. Navodimo primjere kontradikcije: (i) Oleg voli čitati i ne voli čitati; (ii) Ako Bonnie Prince Billy ide u kino, onda Bonnie Prince Billy ne ide u kino; itd.

*savršeno dobar i Bog nije savršeno dobar. Prema pravilu *reductio ad absurdum*, ako pretpostavivši neku premisu dođemo do kontradikcije, možemo pretpostaviti suprotno. Dakle, početnu premisu (P1) – *Kršćanski Bog postoji* možemo odbaciti i u skladu sa svim navedenim možemo zaključiti, suprotno početnoj premisi, da kršćanski Bog ne postoji.*

Zadatak 11. Odredite koje se pravilo prirodne dedukcije može iščitati iz ponuđenih argumenata.

1. Pas laje. Pas reži. Dakle, pas laje i reži. – iz ponuđenog argumenta možemo iščitati pravilo *uvođenje konjunkcije*
2. Kiša pada ili sja sunce. Kiša ne pada. Dakle, sja sunce.
3. Ako Antun spava, idemo u kino. Antun spava. Dakle, idemo u kino.
4. Ako Antun spava, idemo u kino. Ne idemo u kino. Dakle, Antun ne spava.
5. Skuhao sam izvrstan ručak. Prema tome, skuhao sam izvrstan ručak ili sam porezao prst na nož.

Zadatak 12. Odredite pravilo prirodne dedukcije koje možete primijeniti na ponuđenim premisama, uzimajući sve premise u obzir, da biste došli do konkluzije koju pritom i navedite. Ne postoji jedno ispravno rješenje, a isto tako u nekim primjerima niti jedna konkluzija ne slijedi iz navedenih premisa. Prema tome, niti jedno pravilo prirodne dedukcije ne možemo primijeniti na nekim primjerima, ako sve premise uzmemo u obzir.

1. Otto voli logiku. Otto voli matematiku. – **Rješenje: koristeći pravilo uvođenja konjunkcije možemo doći do konkluzije Otto voli logiku i matematiku.**
2. Srce je ljudski organ koji pumpa krv.
3. Martin Heidegger napisao je knjigu 'Bitak i vrijeme' ili knjigu 'Bitak i ništa'. Martin Heidegger nije napisao knjigu 'Bitak i ništa'.
4. Ako slušaš klasičnu muziku, mozak ti bolje radi. Mozak ti bolje radi.
5. Nije da se ljudi ne smiju.
6. Ako slušaš klasičnu muziku, mozak ti bolje radi. Slušaš klasičnu muziku.
7. Mare je učiteljica i doktorica.
8. *Halber Mensch* je treći studijski album benda Einstürzende Neubauten.
9. Ako brišeš prašinu, soba ti je čista. Soba ti nije čista.
10. Friedrich Chopin, poljski skladatelj i pijanist, nije napisao niti jednu operu ili Robert Schumann nije predstavnik njemačkog romantizma. Robert Schumann je predstavnik njemačkog romantizma.

Logika se ne odnosi samo na teorijsko razmatranje i formalno zaključivanje koje povezujemo sa znanošću i sl. Logika je usko povezana s našim svakodnevnim životima. Na koji način pravila prirodne dedukcije, i općenito pravila koja nam nudi logika, možemo primjenjivati u svakodnevnom životu? Na koji nam način pravila prirodne dedukcije, ali i općenito logika, mogu pomoći u kritičkom mišljenju? Razmotrimo sljedeći primjer.

Primjer 16. Netko je uzeo knjigu iz knjižnice fakulteta ostavljenu na stolu. Knjižničarka razmišlja: Knjigu je uzela studentica Leda, koja je bila u knjižnici, ako je taj dan imala ispit. Ako knjigu nije uzela studentica Leda, onda ju je uzela druga knjižničarka i sakrila, ne bi li napravila zbrku u knjižnici. Druga knjižničarka je knjigu uzela i sakrila ako i samo ako je studentica Leda nije primijetila. Studentica Leda ju je primijetila ako nije imala ispit. Pitanje glasi: Tko je uzeo knjigu iz knjižnice fakulteta ostavljenu na stolu?⁶⁰

Navedena situacija je životna. U sličnim se situacijama, koje zahtijevaju zaključivanje, svakodnevno susrećemo u životu. Očito je da želimo ispravno zaključivati. Logika nam pomaže u tome. U ovom konkretnom slučaju možemo doći do traženog zaključka koristeći pravilo prirodne dedukcije – *reductio ad absurdum*:

Pretpostavimo da je primjerice studentica Leda uzela knjigu iz knjižnice fakulteta ostavljenu na stolu. Prema pravilu *reductio ad absurdum*, ukoliko dođemo do kontradikcije, možemo odbaciti početnu pretpostavku (Studentica Leda je uzela knjigu iz knjižnice fakulteta ostavljenu na stolu) i zaključiti suprotno. Ako vrijedi da je knjigu uzela Leda, onda vrijedi da je ona imala ispit jer se navodi kako je knjigu uzela Leda, ali samo ako je taj dan imala ispit. Isto tako ako je knjigu uzela Leda, onda je nije uzela druga knjižničarka. Nadalje, možemo zaključiti da studentica Leda nije primijetila drugu knjižničarku jer je imala ispit. Ali iz toga slijedi da je onda druga knjižničarka uzela knjigu jer vrijedi da ju je uzela druga knjižničarka ako i samo ako je Leda nije primijetila. Primijetite, došli smo do kontradikcije:

- (a) Druga knjižničarka je uzela knjigu iz knjižnice fakulteta ostavljenu na stolu.
- (b) Druga knjižničarka nije uzela knjigu iz knjižnice fakulteta ostavljenu na stolu.

Dakle, prema pravilu *reductio ad absurdum*, možemo negirati početnu pretpostavku *Studentica Leda uzela je knjigu iz knjižnice fakulteta ostavljenu na stolu* pa iz toga slijedi tvrdnja *Studentica Leda nije uzela knjigu iz knjižnice fakulteta ostavljenu na stolu*. Sukladno tome, iz potonje tvrdnje i tvrdnje *Ako knjigu nije uzela studentica Leda, onda ju je uzela druga knjižničarka i sakrila, ne bi li napravila zbrku u knjižnici* možemo zaključiti da je knjigu uzela druga knjižničarka ne bi li napravila zbrku u knjižnici.

Možda ćete reći da vi ovako ne zaključujete, da je ovakvo zaključivanje preformalno i kruto (navedeni primjer i jest svojevrsna formalizacija našeg prirodnog zaključivanja), no ovakvu ili sličnu vrstu zaključivanja koristimo svakodnevno i to na nesvjesnoj razini – neki više, neki manje uspješno. Budući da nam je cilj biti što uspješniji u tom za ljude neminovnom procesu, a logika nam pomaže steći veću uspješnost u zaključivanju, jasno je zašto je logika važna i zašto bismo je trebali učiti. Svakodnevno, prilikom donošenja različitih odluka u životu, zaključujemo. Uspješno donošenje odluka u pravilu ovisi o našoj sposobnosti ispravnog zaključivanja. Karakteristike poput postupnosti,

⁶⁰ Zadatak je postavljen po uzoru na zadatke postavljene u knjizi Kovač, S., Žarnić, B. (2008). *Logička pitanja i postupci: problemski uvod u elementarnu logiku*. Zagreb: KruZak.

promišljenosti i razložnosti uvelike koriste u traženju rješenja za svakodnevne probleme s kojima se suočavamo. Razmotrimo sada sljedeća dva primjera koji se dotiču problema racionalnog djelovanja, odnosno stvaranja namjere za racionalno djelovanje⁶¹:

Primjer 17. Ivan želi proći ispit iz logike. Ivan vjeruje da je najbolji način (najmoralniji, najjednostavniji, najbezbolniji, najefikasniji ...) da prođe ispit iz logike da ide redovito na predavanja, da aktivno sudjeluje na predavanjima, da redovito vježba kod kuće ono što su radili na predavanjima, da ode na konzultacije ukoliko je to potrebno, da ponovi prije ispita što je redovito učio cijelo vrijeme i potom izađe na ispit. Što bi Ivan trebao učiniti?

Pretpostavka je da Ivan želi proći ispit iz logike na najbolji način.

P1: Ako budem išao redovito na predavanja, aktivno sudjelovao na predavanjima, redovito vježbao kod kuće ono što smo radili na predavanjima, išao na konzultacije ukoliko to bude potrebno, ponovio prije ispita što sam redovito učio cijelo vrijeme i potom izašao na ispit, proći ću ispit iz logike na najbolji mogući način.

P2: ?

K: Proći ću ispit iz logike.

Što Ivan mora učiniti da bi prošao ispit iz logike? Ivan će, ako je racionalan, ispravno zaključiti (prema *modus ponendo ponensu*) da će redovito ići na predavanja, aktivno sudjelovati na predavanjima, redovito vježbati kod kuće ono što su radili na predavanjima, ići na konzultacije ukoliko je to potrebno, ponoviti prije ispita što je redovito učio cijelo vrijeme, izaći na ispit i pritom ostvariti svoju želju – proći ispit iz logike.

Cjeloviti Ivanov argument izgleda ovako:

P1: Ako budem išao redovito na predavanja, aktivno sudjelovao na predavanjima, redovito vježbao kod kuće ono što smo radili na predavanjima, išao na konzultacije ukoliko to bude potrebno, ponovio prije ispita što sam redovito učio cijelo vrijeme i potom izašao na ispit, proći ću ispit iz logike na najbolji mogući način.

P2: Redovito ću ići na predavanja, aktivno sudjelovati na predavanjima, redovito vježbati kod kuće ono što su radili na predavanjima, ići na konzultacije ukoliko je to potrebno, ponoviti prije ispita što je redovito učio cijelo vrijeme i izaći na ispit.

K: Dakle, proći ću ispit iz logike.

61 Problem racionalnog djelovanja, odnosno stvaranja namjere za racionalno djelovanje koji se još naziva i praktična racionalnost, puno je složeniji od načina na koji je prikazan i razmatran u ovome priručniku. U priručniku se uvodno dotiče navedeni problem bez njegovog detaljnijeg i dubljeg razmatranja jer bi se u protivnom prevazišla namjera ovoga priručnika i prilično bi se zakoračilo u područje filozofije uma.

Primjer 18. Alvy razmišlja:

Ako redovito idem na jutarnje trčanje, onda bolje spavam, zdraviji sam, zadovoljniji sam, imam više samopouzdanja, manje sam depresivan i manje pod stresom. Želim bolje spavati, biti zdraviji, zadovoljniji, imati više samopouzdanja, biti manje depresivan i manje pod stresom i to je moja dugoročna želja. Ako idem na jutarnje trčanje, onda se ustajem rano ujutro. Ne želim se ustajati rano ujutro, ali ta želja je trenutna i deset minuta nakon ustajanja mislim da je dobro dizati se rano ujutro. Mogao bih ići na večernje ili popodnevno trčanje i tako bih izbjegao rano ustajanje, ali želim ići na jutarnje trčanje jer je jutro posebno lijepo i intenzivno, nije gužva, može se meditirati i šteta je propustiti taj dio dana. Vjerujem da prvenstvo nad trenutnim željama imaju dugoročne želje. Ako prvenstvo imaju dugoročne želje, trebam ostvariti želju da bolje spavam, budem zdraviji, zadovoljniji, imam više samopouzdanja, budem manje depresivan i manje pod stresom, a ne želju da ne ustajem rano ujutro.

Navodimo tri moguća ishoda situacije:

- (1) Alvy zaključuje da bi redovito trebao ići na jutarnje trčanje i odlučuje da će to i činiti. Jutro poslije Alvy ustaje, odlazi na jutarnje trčanje i tako čini i naredne dane.
- (2) Alvy zaključuje da ne bi trebao ići na jutarnje trčanje i odlučuje da to neće činiti jer ne želi rano ustajati.
- (3) Alvy zaključuje da bi redovito trebao ići na jutarnje trčanje i odlučuje da će to i činiti. Jutro poslije Alvy ne ustaje, ne odlazi na jutarnje trčanje i tako 'čini' i naredne dane.

U kojoj je situaciji Alvy ispravno zaključio? Alvy je ispravno zaključio u situaciji (1) i (3), zaključivši kako bi trebao ići na jutarnje trčanje. No, usprkos ispravnom⁶², racionalnom zaključivanju, u situaciji (3) Alvy nije racionalno *postupio*. Što bi bilo racionalno da Alvy čini pod pretpostavkom da Alvy vjeruje da je poželjno ostvarivati želje i činiti ono što dovodi do ostvarivanja želja? Iz navedenih postavki bilo bi racionalno da Alvy redovito ide na jutarnje trčanje. Dakle, usprkos Alvyevom ispravom zaključivanju u situaciji (1) i (3), Alvy je u situaciji (1) racionalniji budući da je i teorijski i praktično racionalan.

Jasno artikulirana želja i formirano vjerovanje o tome koji je najbolji način ostvarivanja želje dovodi do toga da stvorimo namjeru za djelovanje i time učinimo ono što je u našoj moći da želju i ostvarimo.⁶³ Kako je i prije navedeno, znanjem iz logike razvijamo karakteristike postupnosti,

62 U ovom razmatranju zanemaruje se pitanje moralne ispravnosti (dakako da ona ne smije biti zanemarena u životu!), budući da je predmet zanimanja isključivo logička ispravnost zaključivanja i postupanje u skladu s njom. Primjerice, ubojica može biti racionalan pa je u tom slučaju ispravan u pogledu zaključivanja i postupanja u skladu s njim, no dakako nije moralno ispravan. U raspravu moralne ispravnosti neće se ulaziti. Međutim, valja istaknuti njenu važnost u smislu njenog utjecaja na formiranje vjerovanja, izvođenje zaključaka i postupanje u skladu s njima.

63 Jasno je da su ljudi i životne situacije puno kompleksnije, zahtjevnije i bogatije – (i) postoji situacija sukoba želja u kojoj jedna od želja uvijek ostaje neostvarena (istovremeno istim intenzitetom želimo dvije stvari koje se međusobno isključuju, primjerice: *Želim volontirati u Tanzaniji godinu dana; Želim zadržati posao u Rijeci*); (ii) postoje drugi faktori koji utječu na ostvarivanje naših želja, a koji ne ovise o nama (poput primjerice bolesti, nedostatka financijskih sredstava, itd.); (iii) čovjek nije samo racionalno, već i emocionalno biće, itd. No, mnoge bi se životne situacije, sukobi i problemi riješili ukoliko bismo ispravno zaključivali i bili racionalni jer mnoge životne situacije, sukobi i problemi mogu ovisiti samo o našem ispravnom zaključivanju i djelovanju kada su svi drugi uvjeti za rješenje ispunjeni (poput primjerice zdravlja, financijskih sredstava, vremena itd., ovisno o situaciji).

promišljenosti i razložnosti i time stvaramo preuvjete za možebitno bolje donošenje odluka u životu. Vjerojatno nećemo ispisivati naše želje i vjerovanja na papir, konstruirati argumente, razmišljati o tome koje pravilo prirodne dedukcije primijeniti ne bismo li došli do konkluzije koja nužno slijedi iz napisanih postavki.⁶⁴ No, vježbanjem logike i kritičkim promišljanjem naprosto učimo ispravno misliti i zaključivati pa tu naučenu vještinu spontano koristimo u svim situacijama mišljenja i zaključivanja pa i u području svakodnevnog života. Iz svega navedenog proizlazi važnost logike i način na koji ona prožima naš svakodnevni život što vas može motivirati na stjecanje znanja iz logike i razvoj kritičkoga mišljenja.

64 Iako bi možda to u nekim životnim situacijama bilo i korisno.

3.

Pogreške u zaključivanju

Zaključivanje kao proces donošenja zaključaka na temelju određenih postavki može biti ispravno i neispravno, odnosno dobro i loše. Kod neispravnog (ili lošeg) zaključivanja javljaju se određene pogreške. Logika se, između ostalog, bavi i pogreškama u zaključivanju određujući te pogreške kao logičke. Osnovno je nastojanje identificiranja, određivanja i razmatranja logičkih pogrešaka, njihovo krajnje izbjegavanje u procesu zaključivanja. Drugim riječima, postizanje ispravnog zaključivanja. Jasno je da valja težiti kritičkom mišljenju čiji će temelj biti ispravno zaključivanje.

Ponekad se logičke pogreške ne nastoje izbjeći. Naprotiv, one služe kao oruđe za dolaženje do cilja. Primjerice, u kaznenom pravu, dok se optuženi ne dokaže krivim, smatra se nevinim (argument iz neznanja⁶⁵); u marketingu umjesto racionalnih argumenata koriste se sredstva za buđenje entuzijazma (argument iz naroda⁶⁶). Nadalje, valja razlikovati paralogizme i sofizme. Paralogizmi su nenamjerne i nesvjesne logičke pogreške koje se čine u procesu zaključivanja unatoč nastojanju da se zaključuje ispravno i ne obmanjuje sugovornika. Sofizmi su, s druge strane, namjerne i svjesne logičke pogreške koje se čine u procesu zaključivanja s ciljem obmanjivanja i zbunjivanja sugovornika. Sofizme su u povijesti filozofije koristili sofisti (Protagora, Gorgija, Trasimah, Hipija, Kalikle) dovodeći ih čak do krajnjih granica ispraznih nadmudrivanja (eristike). Neki od primjera sofizama su:

1. Sofizam *Rogati*: - Što nisi izgubio imaš?; - Da!; - Rogove nisi izgubio?; - Ne!; - Dakle, imaš rogove.
2. Sofizam *Gomila*: - Čini li jedno zrno gomilu?; - Ne.; - A dva zrna?; - Ne.; - A tri zrna?; - Ne. (Nastavljamo s pitanjima dok sugovornik u jednom trenutku odgovori da primjerice deset zrna čini gomilu); - Devet zrna ne čini gomilu, a deset da. Dakle, gomila nastaje dodavanjem jednog zrna.
3. Sofizam *Krokodil*: Krokodil koji je uhvatio dijete obeća majci koja stoji na obali da će joj ga vratiti ako pogodi što on namjerava učiniti s njim. Majka promišlja: *Ti namjeravaš ili pojesti dijete ili mi ga vratiti. Ako ga namjeravaš vratiti, vratit ćeš mi ga zato što mi ga namjeravaš vratiti. Ako ga namjeravaš pojesti, a ja to pogodim, vratit ćeš mi ga zato što sam pogodila. Prema tome, vratit ćeš ga u svakom slučaju.* Krokodil na to odgovara: *Ako namjeravam pojesti dijete, a ti to pogodiš, neću ti ga vratiti zato što ga namjeravam pojesti. Ako ne namjeravam pojesti dijete, a ti to ne pogodiš, neću ti ga vratiti zato što nisi pogodila. Dakle, neću ti ga vratiti ni u kojem slučaju.*

Češće se, naravno, logičke pogreške u zaključivanju nastoje izbjeći. U svrhu izbjegavanja pogrešaka u zaključivanju i usmjeravanja našega kritičkog mišljenja k ispravnosti, slijede neke od najčešćih logičkih pogrešaka.

65 Razmatra se u daljnjem tekstu.

66 Isto

Argument iz neznanja (Ad Ignoratum)

Smatra se istinitom ona propozicija za koju se nije ustvrdilo da je lažna. Drugim riječima, ako ne znamo da nešto nije, onda zaključujemo da to jest, a vrijedi i obrnuto – ako ne znamo da nešto jest, onda zaključujemo da to nije.

Primjer 1. Ne znamo da ne postoji život poslije smrti. Dakle, postoji život poslije smrti.

Primjer 2. Nema dokaza da vanzemaljci postoje. Dakle, vanzemaljci ne postoje.

Argument iz apeliranja na neprimjereni autoritet:

Apeliramo na autoritet iz jednog područja, dok govorimo o nekom drugom području. Često se argument iz apeliranja na neprimjereni argument koristi u reklamama.

Primjer 3. Petar Metličić, profesionalni rukometaš, reklamira određeni madrac tvrdeći kako je taj madrac vrhunski. Reklama započinje prikazivanjem rukometne utakmice i najavom Petra Metličića kao vrhunskog rukometaša. Primijetite da se u spomenutoj reklami apelira na autoritet iz jednog područja (profesionalni rukometaš), dok se govori o nekom drugom području (anatomskim i ortopedskim madracima).

Argument protiv čovjeka (Ad Hominem)

Ne napada se istinitost neke tvrdnje, već čovjek koji te tvrdnje govori.

Primjer 4. Tomaž tvrdi da u odgoju djece treba biti dosljedan i strpljiv, ali što on zna o odgoju djece kada nema vlastitu djecu.

Argument iz cirkularnosti (Petitio Principi; Begging the question)

Pretpostavlja se istinitost onoga što se tek mora dokazati.

Primjer 5. Tvrdim da je duh besmrtn buduću da smatram da duh ne može umrijeti.

Argument iz naroda

(a) umjesto racionalnih argumenata koriste se sredstva za buđenje entuzijazma, mržnje...; (b) tvrdimo istinitost suda zato što većina ljudi smatra taj sud istinitim.

Primjer 6. Svaki Hrvat, ako je pravi Hrvat i ako mu je stalo do naše lijepe i jedine Hrvatske, neće nikada prodati svoju djedovinu. Prema tome, vi ne biste trebali prodati svoju djedovinu. (a)

Primjer 7. Svi koji su gledali film *Građanin Kane* rekli su da je taj film dobar. Dakle, *Građanin Kane* je dobar film. (b)

Ekvivokacija

Pogreška koja se javlja kada zamijenimo nekoliko značenja riječi u jednom argumentu. Drugim riječima, kada u argumentu koristimo homonime – u jednom dijelu argumenta jedno značenje određene riječi, u drugom dijelu drugo.

Primjer 8. Kosa je opasno oruđe. Češljala sam kosu. Dakle, češljala sam opasno oruđe.

Primjer 9. Pas laje. Pas je dio mojeg tijela. Dio mojeg tijela laje.

Kompozicija

Pogreška koja se javlja kada cjelini pripisujemo svojstva koju imaju dijelovi.

Primjer 10. Svaki dio ovog ormara je lagan. Dakle, ormar je lagan.

Primjer 11. Niti jedna stanica moga tijela ne vidi se prostim okom. Dakle, moje tijelo se ne vidi prostim okom.

Pogreška opozicije

Pogreška koja se javlja kada naši protivnici tvrde x, a mi tvrdimo, samo zbog toga što su oni naši protivnici, da je ono što tvrde pogrešno.

Primjer 12. Ja sam liberal, a konzervativci tvrde da su običaji važan dio čovjekova života, što je naravno pogrešno.

Non sequitur

Pogreška koja se javlja kada se navodi konkluzija koja ne slijedi iz premisa. Drugim riječima, premise nisu opravdanje za konkluziju. Sve se navedene logičke pogreške mogu svrstati pod pogrešku *non sequitur* jer u svim primjerima logičkih pogrešaka je slučaj da konkluzija ne slijedi iz premisa.

Primjer 13. Uta je dobila posao. Dakle, Uta je zaslužila posao.

Afirmacija konsekvensa⁶⁷

Logička pogreška koja se vezuje uz formulaciju *Ako p, onda q* i potvrđivanje q-a, iz čega se onda zaključuje da vrijedi i p.

Primjer 14. Ako pada kiša, nosim kišobran. Nosim kišobran. Dakle, pada kiša.

Afirmacija konsekvensa je vrlo česta pogreška u prirodnom zaključivanju. Napravite test sa svojim

⁶⁷ U formulaciji *Ako p onda q*, p je antecedens, q je konzekvens.

prijateljima i pitajte ih *Što mogu zaključiti iz sudova 'Ako pada kiša, nosim kišobran' i 'Nosim kišobran'?* Veliki dio njih odgovoriti će upravo: *Pa, da pada kiša.* – što je pogrešno. Zašto? Razmislite, iz činjenice da sam nosim kišobran i iz toga da postoji uvjet da ako pada kiša, onda nosim kišobran, ne slijedi nužno da pada kiša jer na taj način isključujemo druge mogućnosti, primjerice da pada snijeg, pa zato nosim kišobran.

Negacija antecedensa

Logička pogreška koja se vezuje uz formulaciju *Ako p, onda q* i odbacivanje p -a, iz čega se onda zaključuje da ne vrijedi niti q .

Primjer 15. Ako pada kiša, nosim kišobran. Ne pada kiša. Dakle, ne nosim kišobran.

Negacija antecedensa, kao i afirmacija konsekvensa, je vrlo česta pogreška u prirodnom zaključivanju. Kao i kod afirmacije konsekvensa, kod ove pogreške dolazi do isključivanja ostalih mogućnosti. Iz sudova *Ako pada kiša, nosim kišobran* i *Ne pada kiša* ne mogu zaključiti da ne nosim kišobran, zato što na taj način isključujem mogućnost da, primjerice, pada snijeg pa zato nosim kišobran.

Zadatak 13. Odredite logičke pogreške u tekstovima koji slijede. Moguće je da tekst ne sadrži logičku pogrešku.

1. Ako me voliš, raduješ se mojem uspjehu. Raduješ se mojem uspjehu. Dakle, voliš me.
2. Svaki sastojak kolača je ukusan, dakle kolač je ukusan.
3. Svi tvrde da je obrazovanje važno, dakle obrazovanje je važno.
4. Ako me voliš, raduješ se mojem uspjehu. Voliš me. Dakle, raduješ se mojem uspjehu.
5. Biblija je od Boga. U Bibliji piše da Bog postoji. Prema tome, Bog postoji.
6. Većina ljudi smatra da je Zemlja okrugla. Dakle, Zemlja je okrugla.
7. Ja sam ateist i svi vjernici koji tvrde da treba pomagati drugima očito griješe.
8. Smatram da je homoseksualnost bolest jer nije odraz čovjekova zdravlja.
9. Ako čitam puno knjiga, razvijam rječnik. Ne čitam puno knjiga. Dakle, ne razvijam rječnik.
10. Luk je indijansko oruđe. Luk je zdravo povrće. Indijansko oruđe je zdravo povrće.

Preispitujete vlastito prirodno zaključivanje, osvijestite greške koje koristite u svakodnevnom komuniciranju s drugima i izgradnji vlastitih stavova te iskoristite logiku i njene spoznaje u postizanju ispravno zaključivanja na kojem će se temeljiti vaše (kritičko) mišljenje.

4.

Metodološki okvir za analizu i kritiku

Instrument kritičkog slušanja, čitanja i pisanja

Kritičko slušanje, čitanje i pisanje kao podaktivnosti kritičkog mišljenja, ali i kao instrumenti njegova razvijanja i primjene, prema odrednicama kritičkog mišljenja trebaju uključivati (i) analizu i vrednovanje tvrdnji; (ii) pronalaženje opravdanja za tvrdnje koje se zastupaju; (iii) traženje manjkavosti postavljenim tvrdnjama i usporedbu s drugim i/ili suprotnim tvrdnjama; te naposljetku (iv) iznošenje vlastita stava.

Kritičko slušanje, kao podaktivnost i instrument kritičkog mišljenja, jest *aktivno*⁶⁸ auditivno usvajanje, ali i analiza, prosuđivanje i vrednovanje informacija. Kritičko čitanje, kao podaktivnost i instrument kritičkog mišljenja, jest *dubinsko*⁶⁹ usvajanje, ali i analiza, prosuđivanje i vrednovanje informacija napisanog teksta. Naposljetku, kritičko pisanje, kao podaktivnost i instrument kritičkog mišljenja, jest *refleksivno* pismeno izlaganje, ali i analiza, prosuđivanje i vrednovanje informacija. Slušanje, čitanje i pisanje su isprepletene aktivnosti i vještine. Pojedinaac koji nastoji kritički pisati, pritom treba i kritički slušati i čitati. Prema tome, kritičko slušanje, čitanje i pisanje određuju se kao povezane i komplementarne podaktivnosti kritičkog mišljenja.

U ovome priručniku izdvajaju se upravo podaktivnosti slušanja, čitanja i pisanja⁷⁰ budući da one predstavljaju temeljne studentske aktivnosti u području nastave tijekom studiranja. Veliki dio studiranja zauzimaju upravo aktivnosti slušanja kroz prisustvovanje na predavanjima i slušanje predavača-nastavnika; aktivnosti čitanja kroz istraživanje i čitanje obavezne i dodatne literature; te aktivnosti pisanja kroz pisanje eseja, seminarskih i diplomskih radova.

U potpoglavljima koja slijede predstavljen je *metodološki okvir za analizu*⁷¹ i *kritiku* osmišljen kao okvir ili instrument kojim se pokušava onome koji nastoji kritički slušati, čitati i pisati pomoći u postizanju dobrih rezultata u navedenim aktivnostima na način da ga se tijekom tih aktivnosti *vodi* istaknutim elementima, smjernicama i pomoćnim pitanjima. U području kritičkog slušanja i čitanja razvijena su tri metodološka okvira za analizu i kritiku:

68 Slušanje oprečno aktivnom je *pasivno slušanje*.

69 Čitanje oprečno dubinskom je *površno čitanje*.

70 Usredotočenost na pismeno i zanemarivanje usmenog izražavanja u ovome priručniku je namjerno. Pritom se ne smatra da bi se (kritičko) usmeno izražavanje (studenata) trebalo inače zanemarivati – naprotiv. Razlog zanemarivanja usmenog izražavanja u ovome radu je taj da ono zahtijeva dodatno istraživanje i proširivanje područja rasprave na, primjerice, područje retorike, vještine usmenog izlaganja i sl., što premašuje svrhu ovoga rada. Ipak, određene smjernice za (kritičko) usmeno izražavanje valja pronaći i u danim smjernicama kritičkog slušanja, čitanja i pisanja budući da i kritičko usmeno izražavanje predstavlja jednu od podaktivnosti kritičkog mišljenja pa je time povezano i s kritičkim slušanjem, čitanjem i pisanjem.

71 Iako pojam *kritika* u sebi sadrži i proces analize, posebno se, uz pojam kritike, istaknuo i pojam *analize* u nazivu metodološkog okvira zato što on prije svega predstavlja vodič za proces analize pa vodič za ostale procese koji se javljaju u procesu kritičkog mišljenja. Drugim riječima, ono što se kritički razmatra putem predstavljenih metodoloških okvira prije svega se *analizira* uz pomoć njihovih istaknutih elemenata.

MOZAK 1 – metodološki okvir za analizu i kritiku za radove rasprave;
MOZAK 2 – metodološki okvir za analizu i kritiku za pregledne radove;
MOZAK 3 – metodološki okvir za analizu i kritiku za radove o rezultatima istraživanja.

U području kritičkog pisanja razvijena su dva metodološka okvira za analizu i kritiku:

MOZAK 4 – metodološki okvir za analizu i kritiku za pisanje rada rasprave;
MOZAK 5 – metodološki okvir za analizu i kritiku za pisanje osvrta na rad rasprave.

Metodološki okviri za analizu i kritiku su, kako i sam naziv govori, okviri ili može se reći vodiči usmjeravanja kritičkog mišljenja, odnosno kritičkog čitanja, slušanja i pisanja. Oni predstavljaju vodiče u procesu razvijanja vještina kritičkog mišljenja i koriste se na sljedeći način. Svaki se metodološki okvir sastoji od nekoliko elemenata (osnovne teze, argumenta, protuargumenta, itd.) koji se u procesu kritičkog slušanja, čitanja i pisanja trebaju:

- Analizirati, pronaći i konstruirati u onome što se čita ili sluša
- Analizirati, pronaći i konstruirati u onome što se piše

Okvir usmjerava pojedinca koji okvir da primjenjuje na one elemente koji čine dio kritičkog razmatranja. U fazi razvijanja vještina kritičkog mišljenja svaki od elemenata važno je zapisivati u obliku bilježaka, kao što ćete vidjeti da se činilo u ovome priručniku. Možda vam kasnije zapisivanje natuknica na taj način neće biti potrebno pa ćete elemente i njihovu primjenu 'imati u glavi'. Pritom je isto tako važno okvir prilagoditi određenom radu ovisno o njegovu sadržaju, formi i sl., a ne ga mehanički primjenjivati i bez razmišljanja i uviđanja značenja pojedinog elementa koristiti. Isto tako, neće se svaki rad moći, ili jednostavno neće biti potrebno, kritički razmatrati na osnovi svakog istaknutog elementa. Budući da postoji opasnost od 'reproduktivnog' korištenja metodoloških okvira, valja upozoriti na to da su okviri samo pomoćna sredstva kojih se ne treba slijepo držati, već i o njima treba kritički promišljati. Iznimno je važno u procesu stjecanja vještina kritičkog mišljenja odmah u početku razviti odmak od reproduktivnog mišljenja. Zadaća je okvira usmjeravati i voditi *kritičkog* mislioca koji će pritom zadržati aktivnost i razvijati kreativnost.

U priručniku se, osim prikaza metodoloških okvira za analizu i kritiku, nalazi i objašnjenje svakog elementa uz primjenu okvira na zadani primjer što će, dakako, povećati razumijevanje i olakšati njihovu primjenu.

4.1. Kritičko slušanje i čitanje

4.1.1. Metodološki okvir za analizu i kritiku za radove rasprave

Metodološki okvir za analizu i kritiku za radove rasprave (MOZAK 1) predstavlja okvir koji se primjenjuje na radove rasprave prilikom njihove analize i kritike u aktivnostima slušanja i čitanja.⁷² Radovi rasprave su radovi (usmeni ili pismeni) u kojima autor dominantno raspravlja o nekom pitanju te iznosi neku tezu kao odgovor na postavljeno pitanje rasprave nastojeći je opravdati.

Metodološki okvir za analizu i kritiku za radove rasprave

(MOZAK 1)

1. Osnovna teza.
2. Kontekstualizacija teze.
3. Osnovni pojmovi.
4. Argument.
5. Protuargument.
6. Vlastita pozicija.

Razmotrimo elemente okvira uz postavljanje pomoćnih pitanja primjenom okvira na zadani primjer – odlomak⁷³ iz (pismenog⁷⁴) rada rasprave.

(...) djeca nisu u položaju štiti svoje interese. Kao mala, posve ovise o odraslima. Ova ovisnost s godinama se smanjuje, no ona su još dugo izložena opasnosti zanemarivanja i zlostavljanja. Liberali tu vide presudnu ulogu države kao zaštitnika – koliko je to u njezinoj moći – osnovnih interesa djece. (Barry, 2006, str. 240.)

Prije primjene metodološkog okvira za analizu i kritiku na određeni rad rasprave u okviru kritičkog čitanja cjeloviti rad valja pročitati s razumijevanjem. Nakon čitanja cjelovitog teksta valja pristupiti njegovoj analizi i kritičkom razmatranju. Kada (kritički) čitate radove, nemojte usmjeravati pažnju samo na sadržaj, već i na formu rada.

72 Isti se okvir može primijeniti i za kritičko čitanje i za kritičko slušanje. Primjena okvira prilikom kritičkog slušanja, primjerice predavanja, nešto je zahtjevnija budući da 'slušatelji' ne određuju tempo izlaganja informacija i sl. S druge strane, tijekom čitanja čitatelj može nekoliko puta pročitati dio teksta koji mu je zahtjevniji, može raditi pauze između dijelova teksta i sl.

73 Ukoliko vam primjena metodološkog okvira za analizu i raspravu za radove rasprave na jednom odlomku teksta nije dovoljna za razumijevanje, postupak primjene ovog okvira uključen je i u primjeni metodološkog okvira za analizu i kritiku za pisanje osvrta na rad rasprave koji donosimo u nastavku priručnika budući da pisanje kritičkog osvrta uključuje i predradnju kritičkog čitanja.

74 Kritički pristup usmenom radu je istovjetan. Razlika je samo u načinu kojim 'primatelj' informacija 'prima' informacije – čitajući ili slušajući.

(1) Osnovna teza

Prvi element metodološkog okvira za analizu i kritiku za radove rasprave je *osnovna teza*. Osnovna teza rada rasprave je stav o određenom pitanju koji se u radu nastoji obraniti. Prilikom analize teksta, nakon čitanja cjelovitog teksta, prvo pitanje koje valja postaviti je *Koje je pitanje rasprave? O čemu se u tekstu raspravlja?* Postavljanje pitanja rasprave pomaže u identificiranju osnovne teze (onoga što se u tekstu tvrdi i nastoji opravdati). Važno je znati identificirati osnovnu tezu, tezu koja čini okosnicu rada, ono što autor krajnje zaključuje. Valja razlikovati pitanje rasprave i osnovnu tezu – osnovna teza je odgovor na postavljeno pitanje rasprave. Nadalje, u radu rasprave autor može iznositi, što je i vrlo često slučaj, više tvrdnji. Vaš je zadatak identificirati *osnovnu tezu* – tvrdnju koja čini okosnicu rada, tvrdnju koja je nadređena svim ostalim tvrdnjama iznesenim u radu. Osnovna teza treba biti postavljena u obliku sažete i jasne tvrdnje.

(a) Primjena okvira na zadani primjer – osnovna teza

- Koji je problem rasprave?
- Pitanje rasprave je *Tko treba štiti interese djece?*
- Koji je osnovna teza? Što se u tekstu tvrdi?
- Osnovna teza je: *Država treba štiti interese djece.*

Osnovna teza:

Država treba štiti interese djece.

(2) Kontekstualizacija teze

Nakon određenja osnovne teze, navedenu tezu potrebno je staviti u određeni kontekst. Kontekstualizacija teze važan je element kritičkoga razmatranja budući da teza stavljena u pripadajući kontekst omogućava njeno cjelovito razumijevanje. Važnost svakog primjerenog progovaranja o određenom autoru i njegovim tezama uključuje svjesnost o povijesnom razdoblju i filozofskom, pedagoškom, političkom ili bilo kojem drugom pravcu kojem taj autor pripada. Svaka teza 'uronjena' u različite kontekste dobiva različita značenja. Imajući potonje u vidu, teze o, primjerice, robovima, ukoliko se govori o Aristotelovim tezama, mogu na određeni način biti razumljive ukoliko ih se kontekstualizira - 'uroni' u povijesni kontekst postojanja robovlasničkih društava. Prilikom kontekstualizacije teze postavljamo pitanja *Tko je autor teksta? Kojem razdoblju autor pripada? Pripada li autor kojem filozofskom, pedagoškom, političkom... pravcu?*

(a) Primjena okvira na zadani primjer – kontekstualizacija teze

Kontekstualizacija teze:

Brian Barry (1936-2009) je jedan od vodećih suvremenih političkih filozofa. Predstavnik je egalitarnog liberalizma - filozofskog stajališta prema kojem valja štiti slobodu pojedinca, ali uz poštivanje jednakosti.

(3) Osnovni pojmovi

Treći element metodološkog okvira za analizu i kritiku za radove rasprave su *osnovni pojmovi*. Pitanje koje je potrebno postaviti je *Koji su osnovni pojmovi u tekstu?* Važnost elementa osnovni pojmovi je u tome što, da bi se dobro rasuđivalo, treba razumjeti značenje riječi kojima se pojmovi (‘ono što je u glavi’) označuju. Još je Sokrat svoje rasprave započinjao na način da bi sugovornike pitao o značenju riječi – primjerice, ako bi raspravljao o pravednosti, prvo je sugovornika pitao što za njega znači ‘pravednost’:

Trasimah: - Čuj dakle, ja tvrdim da pravedno nije ništa drugo nego korist jačega. (...)

Sokrat: - Moram prije pojmiti – rekoh – što govoriš jer sad još ne znam. Veliš da je pravedno korist jačega; time što misliš, Trasimaše? Ta jamačno ne ovo: ako je rvač Polidamant od nas jači i ako njegovu tijelu koristi govedina, zar je ta hrana i nama, koji smo od njega slabiji, ujedno korisna i pravedna?

Tasimah: - Užasan si, Sokrate; shvaćaš govor onako kako bi mu najviše audio.

Sokrat: - Nipošto, izvrsniče, nego reci jasnije što misliš. (...)

Trasimah: - Svaka vlast postavlja zakone za svoju korist, pučka puku korisne, pojedinac sebi, a tako i ostale; postavivši zakone proglaše da je to tj. njihova korist, pravedno za podložnike; i koji to prestupi, kazne ga što krši zakone i krivo čini. To je dakle ono, mudračino, što velim da se u svim tim državama isto smatra pravednim, naime: korist vlasti koja postoji. Ona je jamačno jača u državi; zato je za onoga koji pravo misli svuda ono, što rekoh, pravedno: korist jačega.

(Platon, 2004, str. 73-74)

Brojni su filozofi jezika, ističe Mišćević (2003), upravo jezik proglašavali izvorom pogrešaka i zabluda te su uočili da nepreciznosti i nejasnoće u jeziku mogu voditi do pogrešaka i zbrke u mišljenju. Kao primjer najčešće pogreške u zaključivanju navodi se ona koja proizlazi iz višeznačnosti određenih riječi i njihovu brkanju. Isto tako, navodi Mišćević (2003), ljudi koriste mnoge riječi, a da pritom ne razmišljanju o njihovu značenju pa ih koriste mehanički – onako kako ih ‘se obično koristi’.

O razumijevanju značenja riječi za dobro rasuđivanje govore i Epstein i Kernberg (2010) te Gensler (2010), koji navode kako prije kritičkog razmatranja treba *razumjeti*. Primjerice, ukoliko raspravljamo (ili čitamo/slušamo raspravu) o postojanju Boga, prvo što nam mora biti jasno jest što označava riječ *Bog* ili što mislimo pod riječju *Bog*, dakle, koji je naš pojam Boga – (i) priroda, (ii) svemoguć, sveznaajući, savršeno dobar stvoritelj, ili (iii) nadnaravna energija. Ukoliko nedostaje jasnoća u značenju riječi ili odnosu između riječi i pojma (‘onoga što mislimo pod određenom riječju’) kojih u raspravi koristimo, rasprava je isprazna i besmislena jer u zauzimanju stava o nekom pitanju rasprave (primjerice o pitanju *Postoji li Bog?*) treba znati na što mislimo kada kažemo *Bog* da bismo afirmativno ili negacijski odgovorili na postavljeno pitanje te dalje raspravljali s drugima o postavljenom pitanju. Zamislite situaciju u kojoj dvojica raspravljaju o pitanju postojanja Boga, gdje jedan tvrdi da *Bog* postoji misleći pritom na Boga kao prirodu, a drugi tvrdi da *Bog* ne postoji misleći pritom na Boga kao na svemogućeg, sveznajućeg, savršeno dobrog stvoritelja. Može se zaključiti da bi njihova rasprava bila besmisle-

na i uzaludna⁷⁵ budući da bi toj raspravi nedostajalo razumijevanje – naime, u ovom slučaju govornici koji sudjeluju u raspravi iako koriste iste riječi, nemaju isti pojam Boga. Dakle, valja zaključiti kako je iznimno važan korak u raspravi jasno odrediti koji su osnovni pojmovi rasprave, odnosno na što mislimo kada raspravljamo o određenom pitanju. Identificirajući *osnovne pojmove*, u zadani okvir bilježimo *riječi* koje označavaju pojmove. Ponekad su, kao u ovom korištenom primjeru, pojmovi jasni, pa ne zahtijevaju detaljna određenja. No, nerijetko će rad na određenim tekstovima zahtijevati bilježenje i *definicije* osnovnih pojmova budući da oni neće biti jednoznačni ili samorazumljivi.

(a) Primjena okvira na zadani primjer – osnovni pojmovi

Osnovni pojmovi:

Država

Djeca

(4) Argument

Sljedeći element metodološkog okvira za analizu i kritiku za radove rasprave je *argument*. O tome što je argument detaljno se pisalo u zasebnom poglavlju ovoga priručnika. Sve znanje koje ste stekli čitajući to poglavlje koristite kritički čitajući tekst referirajući se na element argument. Ono što dodatno u ovome kontekstu valja navesti su pitanja koja pomažu u identificiranju argumenta, a to su *Koju tezu autor zastupa? Kako autor opravdava tezu koja se zastupa? Koje razloge zastupanja teze autor navodi? Što pretpostavlja? Postoje li implicitne pretpostavke autorove pozicije?*

Argument je u direktnoj vezi s osnovnom tezom. Naime, osnovna teza je konkluzija argumenta. Kada postavite pitanje *Koju tezu autor zastupa?*, tražite osnovnu tezu rada. Ako ste već analizirali tekst prema elementu osnovna teza – odgovor na to postavljeno pitanje već imate, odnosno već imate konkluziju argumenta. Sada trebate pronaći premise koje pronalazite postavljajući pitanje *Kako autor opravdava tezu koja se zastupa?* ili *Koje razloge zastupanja teze autor navodi?* Neki razlozi su eksplicitno dani u tekstu, neki se podrazumijevaju ili su uključeni u eksplicitne premise. Tada imamo primjer entimema⁷⁶.

(a) Primjena okvira na zadani primjer – argument

Argument:

P1: Djeca nisu u položaju štititi svoje interese.

P2: Država treba štititi interese onih koji ih nisu u stanju štititi sami.

K: Država treba štititi interese djece.

⁷⁵ Dakako, rasprava bi bila smislena ukoliko bi oni raspravljali o pojmu Boga, no u ovom primjeru ne radi se o konceptualnoj analizi Boga.

⁷⁶ Vidi više str. x.

Ukoliko se ne bavite filozofijom, pa čak niti u tom slučaju, argument ne mora imati strogu formalnu logičku strukturu, već je dovoljno, i treba težiti tomu, da se u raspravama argument navodi u duhu prirodnog jezika i prirodnog (ispravnog) zaključivanja. U tom smislu valja koristiti strukture rečenica koje upućuju⁷⁷ na argument i koje se koriste u svakodnevnom rasuđivanju. Takve strukture rečenica su, primjerice:

Tvrđi se X jer Y i Z.

Na temelju Y i Z zaključuje se da X.

X zato što Y i Z.

Y i Z, dakle X.

*Budući da Y i Z, dakle X.*⁷⁸

Argument:

Budući da djeca nisu u položaju štiti svoje interese, a zadaća je i obveza države da štiti interese onih koji ih nisu u stanju štiti sami, može se zaključiti da država treba/ima obvezu štiti interese djece.

(5) Protuargument

Nadalje, peti element metodološkog okvira za analizu i kritiku za radove rasprave je *protuargument*. Već se prije objasnilo u dijelu Za one koji žele znati više (str. 49.) da je termin *protuargument* usko povezan s terminima *prigovor* i *protuprimjer*. Valja ponoviti ukratko, prigovor je najširi termin i odnosi se na sve situacije opovrgavanja tvrdnje. Protuargument i protuprimjer se, s druge strane, odnose na – prvi: opovrgavanje tvrdnje u obliku argumenta; potonji: opovrgavanje tvrdnje u obliku navođenja primjera.

Kada kritički čitate rad rasprave od vas se zahtijeva da generirate prigovor autorovom argumentu (odnosno poziciji) na način da taj prigovor iznesete u obliku argumenta. Generiranje protuargumenta od vas traži da, osim pronalaska prigovora, prigovor iznesete u obliku argumenta pa time vježbate konstruiranje argumenata. Kada god je to moguće, prigovor iznesite u obliku argumenta.

Prigovor možete uputiti na dvije razine:

- Razina načina zaključivanja – ‘zaključivanje na kojem se temelji rad nije ispravno’ na način da (i) (deduktivan) argument koji se u radu iznosi nije valjan; (ii) (induktivan) argument koji se u radu iznosi nije jak; (iii) zaključivanje na kojem se temelji rad počiva na logičkoj pogrešci⁷⁹.

⁷⁷ Ali ne nužno. Vidi više u potpoglavlju *Argument ili objašnjenje?*

⁷⁸ X u svim primjerima stoji za konkluziju, a Y i Z za premise.

⁷⁹ Neke su logičke pogreške odnose na sadržaj, ne na način zaključivanja – primjerice, ekvivokacija (vidi str. 69.)

- Sadržajna razina – prigovor se iznosi (i) ukazivanjem da određena pretpostavka nije istinita; (ii) prezentiranjem novog argumenta koji će uključivati negaciju konkluzije argumenta koji se dovodi u pitanje; (iii) navođenjem primjera.

Misaoni izazov (3)

U ovome će se dijelu, prije upućivanja prigovora tezi o zaštiti djece iz gore navedenog primjera, navesti mogući oblici upućivanja prigovora određenoj poziciji. Primjeri upućivanja prigovora određenoj poziciji su sljedeći:

Primjer 1. Autor xy razmatra problem opravdanja oduzimanja slobode pojedincu kao oblik kažnjavanja. Pitanje rasprave koje razmatra u svome radu je: *Je li opravdano zatvorom kažnjavati pojedince koji su počinili kazneno djelo?* Autor xy zastupa poziciju prema kojoj je mogućnost kažnjavanja pojedinaca koji su počinili određeno kazneno djelo zatvorom opravdano. Tezu opravdava na sljedeći način: *Opravdano je ono što smanjuje broj počinitelja kaznenih djela u društvu. Mogućnost odlaska u zatvor pojedinaca koji su počinili određeno kazneno djelo smanjuje broj počinitelja kaznenih djela.* Dakle, mogućnost odlaska u zatvor je opravdana.

Zapis argumenta:

P1: *Opravdano je ono što smanjuje broj počinitelja kaznenih djela u društvu.*

P2: *Mogućnost odlaska u zatvor pojedinaca koji su počinili određeno kazneno djelo smanjuje broj počinitelja kaznenih djela.*

K: *Mogućnost odlaska u zatvor pojedinaca koji su počinili određeno kazneno djelo je opravdana.*

Prigovor 1. Na koji se način navedenoj poziciji može prigovoriti? Nakon što ste identificirali temeljni argument pozicije, prvo što se razmatra je ispravnost zaključivanja. U ovom slučaju zaključivanje je ispravno pa se ovoj poziciji može prigovoriti samo na sadržajnoj razini – (1) ukazivanjem da određena pretpostavka nije istinita; (2) prezentiranjem novog argumenta koji će uključivati negaciju konkluzije argumenta koji se dovodi u pitanje; (3) primjerom. U ovom slučaju možemo dovesti u pitanje istinitost premise *Mogućnost odlaska u zatvor pojedinaca koji su počinili određeno kazneno djelo smanjuje broj počinitelja kaznenih djela.* Da bi se istinitost premise dovela u pitanje, mogu se primjere navesti empirijski podaci koji određuju odnos između tipa kažnjavanja i stope kaznenih djela i prema kojima mogućnost odlaska u zatvor ne smanjuje broj kaznenih djela. Tim bi se empirijskim podacima, dakle, dovela u pitanje istinitost navedene teze i pozicija bi bila opovrgnuta. U ovom primjeru iznijeli smo prigovor na sadržajnoj razini ukazivanjem da jedna od pretpostavki nije istinita.

Primjer 2. Autor xy razmatra problem odnosa seksa i ljubavi. Pitanje rasprave na koje u radu pokušava odgovoriti je: *Je li seks bez ljubavi nemoralan i loš?* Autor xy zastupa poziciju prema kojoj je seks bez ljubavi nemoralan i loš, a tezu opravdava na sljedeći način: *Seks bez ljubavi je nemoralan i loš jer je seks koji je povezan s ljubavlju puniji, humaniji i bolji.*

Zapis argumenta:

P1: Seks koji je povezan s ljubavlju je puniji, humaniji i bolji.

K: Seks bez ljubavi je nemoralan i loš.

Prigovor 2. Na koji se način navedenoj poziciji može prigovoriti? Nakon što ste identificirali temeljni argument pozicije, prvo što se razmatra je ispravnost zaključivanja. U ovom slučaju zaključivanje nije ispravno pa se ovoj poziciji može prigovoriti na razini načina zaključivanja. Naime, ako je nešto punije, humanije i bolje, ne znači da je ovo drugo nemoralno i loše. Ako je x bolji od y, ne znači da je y loš, već samo da je gori od x-a ili ako je x veći od y, ne znači da je y malen, već samo da je manji od x-a, itd. Ovo je primjer logičke pogreške – *non sequitur* – jer konkluzija ne slijedi iz premisa. Dakle, poziciju valja odbaciti jer se temelji na logičkoj pogrešci. U ovom primjeru iznijeli smo prigovor na razini zaključivanja ukazivanjem da argument koji je u temelju pozicije koju zastupa autor xy počiva na logičkoj pogrešci.

Primjer 3. Autor xy razmatra pitanje: *Mogu li ribe patiti?* Teza koju zastupa je da ribe ne mogu patiti, a tezu opravdava na sljedeći način: Svatko tko ima živčani sustav kao čovjek može patiti. Riba nema živčani sustav kao čovjek. Dakle, riba ne može patiti.

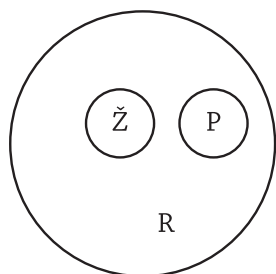
Zapis argumenta:

P1: Svatko tko ima živčani sustav kao čovjek može patiti.

P2: Riba nema živčani sustav kao čovjek.

K: Riba ne može patiti.

Prigovor 3. Na koji se način navedenoj poziciji može prigovoriti? Nakon što ste identificirali temeljni argument pozicije, prvo što se razmatra je ispravnost zaključivanja. U ovom slučaju zaključivanje nije ispravno pa se ovoj poziciji može prigovoriti na razini načina zaključivanja. (Deduktivan) argument koji se u radu iznosi nije valjan jer možemo zamisliti situaciju u kojoj je istina da svatko tko ima živčani sustav kao čovjek može patiti i da riba nema živčani sustav kao čovjek, ali da nije istina da riba ne može patiti. Drugim riječima, možemo zamisliti situaciju u kojoj postoji skup 'predmeta' koji pate koji sadrži skup riba i skup 'predmeta' koji imaju živčani sustav kao čovjek, a koji nemaju zajedničke elemente. Grafički tu situaciju možemo prikazati na sljedeći način:

Legenda:

Ž - skup "predmeta" koji imaju živčani sustav kao i čovjek

R - skup riba

P - skup "predmeta" koji pate

Dakle, uvjet valjanosti (ako su sve premise istinite i konkluzija mora biti istinita) nije zadovoljen, pa argument nije valjan. Budući da argument nije valjan možemo odbaciti poziciju koja se temelji na tom argumentu. U ovom primjeru iznijeli smo prigovor na razini zaključivanja ukazivanjem da argument koji je u temelju pozicije koju zastupa autor xy nije valjan.

Primjer 4. Autor xy razmatra pitanje: *Postoji li Bog?* Teza koju zastupa je da Bog postoji, a tezu opravdava na sljedeći način: Bog je savršen, apsolutno dobar, svemoguć i sveznajući budući da je najviše biće. Ako je Bog savršen, onda i postoji jer savršeno i najviše biće ne bi bilo savršeno i najviše da ne postoji. Iz navedenih razloga, xy zaključuje da Bog postoji.

Zapis argumenta:

P1: Bog je savršen, apsolutno dobar, svemoguć i sveznajući.

P2: Ako je Bog savršen, onda on i postoji.

K: Bog postoji.

Prigovor 4. Na koji se način navedenoj poziciji može prigovoriti? Nakon što ste identificirali temeljni argument pozicije, prvo što se razmatra je ispravnost zaključivanja. U ovom slučaju zaključivanje je ispravno – konkluzija slijedi iz premisa na temelju pravila prirodne dedukcije *modus ponendo ponens*⁸⁰ – pa se ovoj poziciji ne može prigovoriti na razini načina zaključivanja, već može bitno na sadržajnoj razini. Prezentirat ćemo novi argument koji će uključivati negaciju konkluzije; drugim riječima, prezentirat ćemo protuargument: Pretpostavimo da Bog postoji. Ako Bog postoji, onda je Bog svemoguć, sveznajući i savršeno dobar. Zlo postoji u svijetu. Bog je stvorio sve. Ako je Bog stvorio sve, onda je Bog stvorio zlo. Ako je Bog stvorio zlo, onda Bog nije savršeno dobar. Bog je savršeno dobar i Bog nije savršeno dobar je kontradikcija na koju nailazimo u ovom skupu tvrdnji, dakle prvotnu premisu – *Bog postoji*, temeljem pravila prirodne dedukcije *reductio ad absurdum*⁸¹ možemo odbaciti. Dakle, Bog ne postoji. U ovom primjeru iznijeli smo prigovor na sadržajnoj razini prezentiranjem novog argumenta koji uključuje negaciju konkluzije argumenta koji se dovodi u pitanje.

Primjer 5. Autor xy razmatra pitanje: *Postoji li svijet materijalnih predmeta – stabla, cvijeće, kuće, knjige, ljudska tijela, šibice, mravi...?* Teza koju zastupa je da svijet materijalnih predmeta postoji, a tezu opravdava na sljedeći način: Naša osjetila su pouzdana i daju nam točnu predodžbu o onome što je izvan nas. Ako vidimo, čujemo, mirišemo, kušamo, diramo materijalne predmete, onda oni postoje. Vidimo, čujemo, mirišemo, kušamo, diramo predmete. Iz navedenih razloga, xy zaključuje da svijet materijalnih predmeta postoji.⁸²

80 Vidi potpoglavlje *Pravila prirodne dedukcije*.

81 Ibid.

82 U filozofiji se ova pozicija o postojanju materijalnih predmeta naziva *zdravorazumski realizam*.

Zapis argumenta:

P1: Naša osjetila su pouzdana i daju nam točnu prosudbu o onome što je izvan nas.

P2: Ako vidimo, čujemo, mirišemo, kušamo, diramo materijalne predmete, onda oni postoje.

P3: Vidimo, čujemo, mirišemo, kušamo, diramo predmete.

K: Svijet materijalnih predmeta postoji.

Prigovor 5. Na koji se način navedenoj poziciji može prigovoriti? Nakon što smo identificirali temeljni argument pozicije, prvo što se razmatra je ispravnost zaključivanja. U ovom slučaju zaključivanje je ispravno – konkluzija slijedi iz premisa na temelju pravila prirodne dedukcije *modus ponendo ponens* – pa se ovoj poziciji ne može prigovoriti na razini načina zaključivanja, već može bitno na sadržajnoj razini. U ovom slučaju možemo dovesti u pitanje istinitost premise *Naša osjetila su pouzdana i daju nam točnu prosudbu o onome što je izvan nas*. Ako su osjetila pouzdana, onda nas ne varaju. Ako su osjetila nepouzdana, onda nas varaju. Štap uronjen u vodu nije ravan, a izvan vode je ravan. Dinja je gorka ako se jede nakon nečeg što je jako slatko, a ako se jede iza nečeg sličnog okusa, onda je slatka. Ista košulja može u polumraku izgledati plavo, a na svjetlu zeleno. Okrugli novčić iz određenog kuta izgleda eliptično, itd. Svi navedeni primjeri pokazuju da nas osjetila varaju. Dakle, osjetila nisu pouzdana. Dovodnjem u pitanje istinitost premise opovrgnuli smo poziciju koju xy zastupa. U ovom primjeru iznijeli smo prigovor na sadržajnoj razini ukazivanjem da jedna od pretpostavki nije istinita.

Primjer 6. Wilhelm se pita koju boju kose imaju članovi peteročlane obitelji Rauher. Ukoliko promotri koju boju kose imaju, moći će to i zaključiti. Matija ima crvenu kosu. Sara ima crvenu kosu. Nikola ima crvenu kosu. Goran ima crvenu kosu. Wilhelm, zaključuje, no ne vidjevši petog člana, da svi članovi peteročlane obitelji Rauher imaju crvenu kosu.

Zapis argumenta:

P1: Matija ima crvenu kosu.

P2: Sara ima crvenu kosu.

P3: Nikola ima crvenu kosu.

P4: Goran ima crvenu kosu.

P5: Matija, Sara, Nikola i Goran su članovi peteročlane obitelji Rauher.

K: Svi članovi obitelji Rauher imaju crvenu kosu.

Prigovor 6. Na koji se način navedenoj ‘poziciji’ može prigovoriti? Nakon što smo identificirali temeljni argument ‘pozicije’, prvo što se razmatra je ispravnost zaključivanja. U ovom slučaju zaključivanje je ispravno – konkluzija slijedi iz premisa s velikom *vjerojatnošću* (primijetite da je primjer 6. primjer induktivnog argumenta pa konkluzija ne slijedi nužno iz premisa, već s određenom *vjerojatnošću*) – pa se ovoj ‘poziciji’ ne može prigovoriti na razini načina zaključivanja, već može bitno na sadržajnoj razini. U ovom slučaju navođenjem primjera upućujemo prigovor ‘poziciji’.

‘Poziciju’ prema kojoj *Svi članovi obitelji Rauher imaju crvenu kosu* možemo opovrgnuti navođenjem primjera – Hana je član peteročlane obitelji Rauher i nema crvenu, već tamno smeđu kosu. Tim smo primjerom opovrgnuti tvrdnju da svi članovi obitelji Rauher imaju crvenu kosu. U ovom primjeru iznijeli smo prigovor na sadržajnoj razni navođenjem primjera.

Kada pokušavate uputiti prigovor određenoj poziciji, tada vaš zadatak nije pronaći jedno točno rješenje. Ponavljamo, kritičko mišljenje je divergentno. Upućivanje prigovora, posebice upućivanje prigovora poziciji na sadržajnoj razini, od vas zahtijeva imaginaciju, kreativnost i odvažnost. Još k tome da vas ohrabrimo, svakoj se poziciji može uputiti prigovor. I još k tome, svakom prigovoru prigovor, itd.

Kritički čitajući rad kroz perspektivu elementa protuargumenta, postavljate pitanje *Što se tezi koja se zastupa može prigovoriti?* Protuargument je reakcija na argument i tezu koja se zastupa u tekstu. On uključuje proces i rezultat traženja manjkavosti postavljane pozicije (osnovne teze i argumenta) autorova teksta te razmatranje mogućih postavki koje se suprotstavljaju postavljenoj (osnovnoj) tezi. Pritom je iznimno važno *distancirati se od vlastita mišljenja*. Naime, i u slučajevima kada se slažete s autorovom tezom vaš je zadatak pronaći manjkavosti teze, koju u tom specifičnom slučaju zastupate vi i autor. Drugim riječima, čak i kada se slažete s autorom, generirajte protuargument budući da ti intelektualni procesi rezultiraju slobodom mišljenja i razvijanjem sposobnosti za sagledavanje problema iz različitih perspektiva. Distanciranje od vlastita mišljenja ili preciznije rečeno, osobnog gledišta na određeni problem, treba zadržati do elementa (6) metodološkog okvira za analizu i kritiku koji i jest iznošenje vlastite pozicije. Do elementa (6) postavljen je zahtjev za što objektivnijim pristupom tekstu.

(a) Primjena okvira na zadani primjer – protuargument

Nakon što ste identificirali temeljni argument pozicije - *Budući da djeca nisu u položaju štititi svoje interese, a zadaća je i obveza države da štiti interese onih koji ih nisu u stanju štititi sami, može se zaključiti da država treba/ima obvezu štititi interese djece* - prvo što trebate razmotriti je razina načina zaključivanja. U ovome slučaju zaključivanje je ispravno. Nadalje, razmatramo sadržajnu razinu argumenta – možemo dovesti u pitanje istinitost premisa ili možemo prezentirati novi argumenta koji će uključivati negaciju konkluzije argumenta koji se dovodi u pitanje ili možemo navesti primjer kojim će se pozicija dovesti u pitanje. Donosimo primjer upućivanja prigovora prezentiranjem novog argumenta koji uključuje negaciju konkluzije argumenta koji se dovodi u pitanje:

Protuargument:

Trebamo poštovati slobodu pojedinca. Sloboda pojedinca uključuje i isključivo pravo roditelja da odlučuju o tome što je dobro za njihovu djecu. U tom slučaju je uplitanje države u odlučivanje o tome što je dobro za djecu kršenje slobode pojedinca. Prema tome, država ne treba štititi interese djece.

(6) Vlastita pozicija

Zaključno, šesti element metodološkog okvira za analizu i kritiku za radove rasprave je *vlastita pozicija*. *Koji je vaš stav? Koja je vaša pozicija? Kako vi odgovarate na postavljeno pitanje rasprave?* pitanja su na koja valja odgovoriti kritički čitajući tekst iz aspekta elementa vlastita pozicija. Postavljanje vlastite pozicije zasigurno je na većoj razini ukoliko prati trostruku strukturu: teza – osnovni pojmovi – argument. Dakle, nije dovoljno da napišete vaš stav, već stav trebate i opravdati. Elementi metodološkog okvira za analizu i kritiku (1)-(5), kao što smo već napomenuli, trebaju biti usmjereni k što objektivnijem pristupu tekstu. Drugim riječima, u analizi elemenata (1)-(5) valja nadići vlastito subjektivno mišljenje o određenom pitanju rasprave. Dok element (6), vlastita pozicija, uključuje iskazivanje vašeg osobnog stava o pitanju koje se razmatra. Ovdje, dakle, nudite vlastiti stav o pitanju rasprave, no težite tomu da učinite i korak više – budite odvažni i kreirajte vlastito rješenje, stvarajte nove koncepte i teorije, grafički prikazuje svoje ideje, budite kreativni, originalni, inovativni.

(a) Primjena okvira na zadani primjer – vlastita pozicija

Vlastita pozicija:

Teza: Država treba štiti interese djece.

Osnovni pojmovi: Država, djeca

Argument: Budući da su nezreli pojedinci, djeca ne mogu sama štiti svoje interese. Interese djece treba štiti onaj tko najobjektivnije i najrazumnije može odlučiti što je dobro za djecu, a to je država. Prema tome, možemo zaključiti da država treba štiti interese djece.

Vaš rad nakon kritičkog čitanja rada rasprave uz korištenje metodološkog okvira za analizu i kritiku u cijelosti može⁸³ izgledati ovako:

Kritičko čitanje rada prema

METODOLOŠKOM OKVIRU ZA ANALIZU I KRITIKU ZA RADOVE RASPRAVE

Osnovna teza

Država treba štiti interese djece.

Kontekstualizacija teze

Brian Barry (1936-2009) je jedan od vodećih suvremenih političkih filozofa. Predstavnik je egalitarnog liberalizma - filozofskog stajališta prema kojem valja štiti slobodu pojedinca, ali uz poštivanje jednakosti.

⁸³ Govorimo u terminima mogućnosti zato što kritičko čitanje ne rezultira jednim ispravnim rješenjem. Sjetite se da smo naveli u prijašnjim poglavljima kako je kritičko mišljenje divergentno. Iznimno u segmentu određenja osnovne teze, osnovnih pojmova i argumenta težimo jednom ispravnom rješenju, no ukoliko smatrate da je neka druga tvrdnja autorova osnovna teza, neki drugi argument način opravdanja te teze i ako to opravdate, to je dovoljno da se vaše rješenje smatra ispravnim.

Osnovni pojmovi

Država

Djeca

Argument

Budući da djeca nisu u položaju štititi svoje interese, a zadaća je i obveza države da štiti interese onih koji ih nisu u stanju štititi sami, može se zaključiti da država treba, odnosno ima obvezu štititi interese djece.

Protuargument

Trebamo poštovati slobodu pojedinca. Sloboda pojedinca uključuje i isključivo pravo roditelja da odlučuju o tome što je dobro za njihovu djecu. U tom slučaju je uplitanje države u odlučivanje o tome što je dobro za djecu kršenje slobode pojedinca. Prema tome, država ne treba štititi interese djece.

Vlastita pozicija

Teza: Država treba štititi interese djece.

Osnovni pojmovi: Država, djeca

Argument: Budući da su nezreli pojedinci, djeca ne mogu sama štiti svoje interese. Interese djece treba štititi onaj tko najobjektivnije i najrazumnije može odlučiti što je dobro za djecu, a to je država. Prema tome, možemo zaključiti da država treba štititi interese djece.

4.1.2. Metodološki okvir za analizu i kritiku za pregledne radove

Metodološki okvir za analizu i kritiku za pregledne radove (MOZAK 2) predstavlja okvir koji se primjenjuje na pregledne radove prilikom njihove analize i kritike. Pregledni radovi su radovi u kojima autor dominantno izlaže određenu temu, a naglasak je na davanju informacija čitatelju o određenoj temi.

Metodološki okvir za analizu i kritiku za pregledne radove

(MOZAK 2)

1. Tema.
2. Prethodno znanje.
3. Bitne informacije.
4. Razumijevanje.
5. Povezivanje.
6. Primjena.
7. Rasprava.

Razmotrimo elemente okvira uz postavljanje pomoćnih pitanja primjenom okvira na zadani primjer – odlomak iz (pismenog⁸⁴) preglednog rada.

Kognitivne strategije su oruđa koja učenicima olakšavaju učenje i povećavaju vjerojatnost uspjeha. Teškoće u učenju često su posljedica nepoznavanja strategija učenja, uvjeta i načina primjene i motiviranosti za njihovu primjenu. Kognitivne strategije služe za pripremu informacija za integraciju s postojećim znanjem i uskladištavanje u dugoročno pamćenje. Tri osnovne kognitivne strategije su: ponavljanje, elaboracija i organizacija. Ponavljanje. Kod jednostavnih zadataka za upamćivanje pjesme ili glavnih gradova država potrebno je ponavljanje. Ponavljanje se provodi tihim ili glasnim ponavljanjem informacija. Istraživanja pokazuju da su česta ponavljanja distribuirana u kraćim periodima efikasnija od manjeg broja koncentriranih ponavljanja. (...) Strategije ponavljanja za složene zadatke uključuju glasno čitanje, pravljenje doslovnih bilježaka te podcrtavanje i označavanje. Ponavljanje pri glasnom čitanju jest ponovni ulaz informacija dok sebe slušamo dok čitamo. Podcrtavanje je korisna strategija jer omogućava brzo pronalaženje i pregledavanje važnih informacija u tekstu. Dakle, naglasak je na podcrtavanju samo važnih informacija jer podvlačenje nebitnog smanjuje doziv važnih informacija. (...) (Kolić-Vehovec, 1998, str. 40.-41.)

(1) Tema

Prvi element metodološkog okvira za analizu i kritiku za pregledne radove je *tema*. Pitanje na koje valja odgovoriti je *Koja se tema u radu izlaže? O čemu se u radu govori?* Element tema je iznimno važan zato što se na taj način pokušava na jasan i sažet način iskazati što se u radu razmatra. Važno je, prema tome, temu izložiti jasno i sažeto.

(a) Primjena okvira na zadani primjer – tema

Tema:

Kognitivne strategije (ponavljanje, elaboracija, organizacija) kao oruđa olakšavanja učenja s posebnim naglaskom na ponavljanje.

(2) Prethodno znanje

Drugi element metodološkog okvira za analizu i kritiku za pregledne radove je *prethodno znanje*. Pitanje na koje valja odgovoriti je *Što o temi koja se u radu izlaže već znate?* Velika važnost elementa *prethodnog znanja* očituje se u činjenici da se novo znanje koje se nadograđuje na staro ili prethodno znanje, lakše uči i sporije zaboravlja. Ukoliko se u procesu učenja, prije usvajanja novih informacija, 'dozovu' informacije koje o određenoj temi već posjedujemo, usvajanje novih informacija bit će lakše i brže, a njihovo zadržavanje u pamćenju dugotrajnije. U literaturi se ovaj proces 'doziva'

84 Kritički pristup usmenom radu je istovjetan. Razlika je samo u načinu kojim 'primatelj' informacija 'prima' informacije – čitajući ili slušajući.

informacija pohranjenih u dugoročnom pamćenju naziva *evokacija* čija se svrhovitost prepoznaje u (i) određenju procesa učenja kao procesa povezivanja novog s onim što se već zna i razumije; (ii) određenju procesa učenja kao aktivnog procesa u kojem je učenik/student aktivan sudionik u procesu usvajanja znanja, vještina i navika, a ne samo pasivan primatelj. (Steele, J. et al., 2001)

(a) Primjena okvira na zadani primjer – prethodno znanje

Prethodno znanje:

Iz iskustva vlastita učenja: (i) strategije koje pomažu u učenju su glasno čitanje, podcrtavanje teksta, pravljenje bilježaka; (ii) učenje prema sistemu *ponavljanje manjeg dijela gradiva – pauza – ponavljanje gradiva* je efikasnije od uzastopnog dugotrajnog ponavljanja gradiva.

(3) Bitne informacije

Sljedeći element metodološkog okvira za analizu i kritiku za pregledne radove su *bitne informacije*. Pitanje na koje valja odgovoriti je *Koje bitne informacije o postavljenoj temi valja usvojiti?* Iznimno je važno istaknuti i 'mehanički pamтити' samo *bitne informacije*. Element bitne informacije je element gdje je 'na snazi' reproduktivno mišljenje budući da se informacije zapravo ne propituju, već se reproduciraju na način iskazan u tekstu. Drugim riječima, bitne informacije na kojima se temelji tekst se ne dovode u pitanje, već ih se usvaja kao važne podatke koje valja (mehanički) upamtiti. Reprodiktivni pristup tekstu, na kojem se temelji tradicionalna nastava u žarištu 'stare škole' iscrpljuje se u elementu bitne informacije, uz napomenu da se u reproduktivnom pristupu tekstu gotovo većina informacija iz teksta smatra 'bitnima'. S druge strane, kritički pristup tekstu, iako u ovom elementu zahtijeva reprodukciju, podrazumijeva razvijanje vještina razlikovanja bitnih od nebitnih/posrednih informacija te isticanje i usvajanje samo bitnih. Pritom se na temeljima 'usvojenih' bitnih informacija grade strukture sadržaja kroz aktivnosti razumijevanja i povezivanja, ne reproduciranja. K tome, iako se bitne informacije usvajaju bez propitivanja i na neki način reproduciraju prilikom analize i kritike iz aspekta elementa (2) metodološkog okvira za analizu i kritiku za pregledne radove, u daljnjim razmatranjima (element (7) metodološkog okvira za analizu i kritiku za pregledne radove) poželjno je postavljati pitanja *Stoji li x (bitna informacija 1)? Stoji li y (bitna informacija 2)?*, itd. i na taj način otvarati raspravu o određenom području. Rasprava i postavljanje pitanja, naime, omogućavaju napredak i rast.

(a) Primjena okvira na zadani primjer – bitne informacije

Bitne informacije:

Kognitivne strategije su oruđa, instrumenti koji učenicima olakšavaju učenje.

Kognitivne strategije su: ponavljanje, elaboracija, organizacija.

Strategije ponavljanja za jednostavnije zadatke: tiho ili glasno ponavljanje informacija.

Strategije ponavljanja za složenije zadatke: glasno čitanje, doslovne bilješke, podcrtavanje, označavanje.

(4) Razumijevanje

Nadalje, četvrti element metodološkog okvira za analizu i kritiku za pregledne radove je *razumijevanje*. Element razumijevanje od vas traži da objasnite, sumirate, parafrazirate, interpretirate 'svojim riječima' informacije iz rada. Nakon što pročitate cjeloviti tekst, odredite temu rada, 'dozovete' prethodno znanje i istaknete bitne informacije, cjeloviti tekst trebate 'prepričati'. Ključno je, dakle, parafraziranje teksta kojim se izbjegava reprodukcija ili mehaničko ponavljanje pročitano. Da biste tekst mogli parafrazirati, morate ga razumjeti, a razumijevanje je temeljno za (duže i lakše) zapamćivanje i korištenje informacija. Prilikom parafraziranja, pomognite si sintagmom *drugim riječima*. Dobro parafraziranje je ono u kojem 'druge riječi' zahvaćaju osnovne odrednice originalnog teksta. (*Foundation for Critical Thinking*) Primjerice, nastojite li parafrazirati sljedeći odlomak teksta:

Teško je odrediti precizan datum nastanka te kulture moći koja je povela rat protiv prirode, ali neki će početak tog nerazumijevanja i neprijateljstva potražiti već u 16. i 17. stoljeću. Prvo, s baconovskim naputkom o potrebi kroćenja prirode i 'oblikovanju prirode na nakovnju' te kartezijanskim odvajanjem prirode od čovjeka, pri čemu bi čovjek trebao 'vladati' i 'upravljati' prirodom kao nečim Drugim. (...) Kao vodeća paradigma ekonomskog rasta misao o prirodnim resursima kao nepovezanim i izoliranim elementima koje se može nekontrolirano oblikovati na nakovnju bez ugrožavanja cijelog sustava zadržavala se sve do 70-ih godina prošlog stoljeća. Tada se sve više počinje upozoravati na preteški konzumerizam građana zapadnih visokoindustrijaliziranih zemalja, kratkovidnu zaludenost progresom i materijalno-ekonomskim rastom, neizdrživ pritisak potrošačkog društva na okoliš i Zemlju, što kasnije rezultira zagađenim i manje kvalitetnim životnim prostorom, bolestima, siromaštvom i, kako kaže Reusswig (1993.), 'samopropadanjem društva'. Počinju se spominjati 'granice rasta' (Meadows i sur., 1973.), odnosno nagovještuje se kriza resursa, razgoličuju se 'mitovi napretka' (Kalanj, 1994.) (...) Negdje u to vrijeme inauguriran je novi termin koji je trebao, ne zaustaviti, već kvalitativno preusmjeriti zahuktalu mašinu postratnog gospodarskog rasta i razvoja. U Stockholmu 1972. godine, na prvoj UN-ovoj konferenciji o okolišu i razvoju, zagovarala se nužnost etike koja bi pomirila gospodarski rast i zaštitu okoliša, a kao rješenje za sve veće uništavanje prirode te siromaštvo i ljudsku bijedu dobili smo koncept održivog razvoja. (Šimleša, 2003, str. 403.)

pročitajte tekst i nakon toga započnite parafraziranje sintagmom – *drugim riječima*, ... i krenite izlagati ono što je autor napisao u tekstu, ali 'svojim riječima':

Drugim riječima, precizan datum nastanka kulture moći čovjeka nad prirodom teško je odrediti. Počeci 'rata protiv prirode' vezuju se uz 16. i 17. stoljeće i to uz mislioe Bacona i Descartesa. Bacon je govorio o potrebi kroćenja prirode i 'oblikovanju prirode na nakovnju', a Descartes o odvajanju prirode od čovjeka prilikom kojeg čovjek vlada i upravlja. 'Rat protiv prirode' vodio se sve do 70-ih godina prošlog stoljeća. Tada se počelo upozoravati na pretjerani konzumerizam građana zapadnih visokoindustrijaliziranih zemalja, redukciju pojma razvoja samo na materijalno-ekonomski rast i pritisak potrošačkog društva na okoliš i Zemlju jer

je sve navedeno dovelo do zagađenog i manje kvalitetnog životnog prostora, siromaštva i bolesti. U tom kontekstu počinju se spominjati granice rasta i kriza resursa te se na prvoj UN-ovoj konferenciji o okolišu i razvoju (Stockholm, 1972) oblikuje novi termin 'održivi razvoj' kojim se sve do danas nastoji pomiriti gospodarski rast i zaštita okoliša.

(a) Primjena okvira na zadani primjer – razumijevanje

Razumijevanje:

Kognitivne strategije su metode pomoću kojih učenici lakše uče i povećavaju vjerojatnost za uspjeh. Postoje tri kognitivne strategije: ponavljanje, elaboracija i organizacija. Kognitivna strategija ponavljanja uključuje (i) za jednostavne zadatke (primjerice⁸⁵: učenje pjesmice napamet, učenje tablice množenja, zapamćivanje godina važnih povijesnih događaja): tiho ili glasno ponavljanje distribuirano u kraće periode; (ii) za složene zadatke (primjerice: učenje opsežnijeg gradiva iz povijesti): glasno čitanje, pravljenje doslovnih bilježaka i podcrtavanje. Ova kognitivna strategija zahtijeva razlikovanje bitnih od nebitnih informacija.

(5) Povezivanje

Peti element metodološkog okvira za analizu i kritiku za pregledne radove je *povezivanje*. Pitanje na koje valja odgovoriti je *Na koja se sve područja/discipline tema odnosi?* Povezivanje uključuje, osim interdisciplinarnosti, i element prethodnog znanja gdje se zahtijeva da se staro/prethodno znanje poveže s novim. Povezivanje iz aspekta prethodnog znanja je objašnjeno u elementu *prethodno znanje* metodološkog okvira. Povezivanje iz aspekta interdisciplinarnosti još valja objasniti. Ono je iznimno važno jer se na taj način informacije iz jednog područja prenose i koriste i u nekom drugom području. U tom kontekstu informacije se promatraju iz različitih gledišta/pozicija/područja/disciplina te se na taj način stvara kompleksna slika zbilje povezivanjem različitih disciplina. Povezivanjem informacija i njihovim sagledavanjem iz različitih perspektiva stvaraju se preduvjeti za lakše zapamćivanje i teže zaboravljanje informacija.

(a) Primjena okvira na zadani primjer – povezivanje

Povezivanje:

Tema *Kognitivne strategije (ponavljanje, elaboracija, organizacija) kao oruđa olakšavanja učenja s posebnim naglaskom na ponavljanje* odnosi se na područje edukacijske psihologije i didaktike.

(6) Primjena

Šesti element metodološkog okvira za analizu i kritiku za pregledne radove je *primjena*. Pitanja na

85 Pokušajte dati vaš primjer.

koje valja odgovoriti je *Gdje se i kako znanje stečeno u ovom radu može primijeniti? Kako vam znanje stečeno u ovom radu može pomoći u (budućoj) profesiji? Kako vam znanje stečeno u ovom radu može pomoći u svakodnevnom životu?* Primjenom, naučene informacije postaju korisne i uporabljive, povezane sa svakodnevnim životom, a time se povećava razumijevanje i značaj naučenog.

(a) Primjena okvira na zadani primjer – primjena

Primjena:

Znanje o kognitivnim strategijama trebaju primjenjivati nastavnici (učiti učenike kognitivnim strategijama, poticati učenike da koriste kognitivne strategije prilikom učenja, itd.), ali i svaki pojedinac prilikom učenja. Kao pedagogu, znanje iz kognitivnih strategija može mi pomoći na način da u svojoj budućoj školi organiziram radionice za učenike na temu kognitivne strategije te, naravno, prilikom mog vlastitog učenja.

(7) Rasprava

Konačno, sedmi element metodološkog okvira za analizu i kritiku za pregledne radove je *rasprava*. Pitanja na koja valja odgovoriti su *Koje su bitne informacije u tekstu i možemo li ih dovesti u pitanje? Koje je pitanje rasprave (ukoliko ga u tekstu nema, postavite ga sami)? Koji je vaš stav? Koje je opravdanje vašeg stava?* Generiranjem pitanja rasprave, problematiziranjem o određenoj temi i postavljanjem problema otvara se mogućnost za (i) donošenje rješenja; a time i (ii) poboljšanje i razvoj postojećeg stanja stvari.

(a) Primjena okvira na zadani primjer – rasprava

Rasprava:

Pitanje rasprave: Uče li učenici u školi u zadovoljavajućoj mjeri *kako učiti?*

Moj stav: Smatram da učenici u školi ne uče kako učiti u zadovoljavajućoj mjeri zato što je učenje u školama gotovo isključivo usredotočeno na učenje sadržaja. U prilog tome isto tako govori neuspjeh učenika u školi, brojne teškoće učenika u učenju, veliki broj učenika koji odlaze na privatne instrukcije jer ne znaju kako učiti, učenikov doživljaj učenja kao mučenja, a ne zadovoljstva i istinske ljudske potrebe.

Kritičko čitanje rada prema

METODOLOŠKOM OKVIRU ZA ANALIZU I KRITIKU ZA PREGLEDNE RADOVE

Tema

Kognitivne strategije (ponavljanje, elaboracija, organizacija) kao oruđa olakšavanja učenja s posebnim naglaskom na ponavljanje.

Prethodno znanje

Iz iskustva vlastita učenja: (i) strategije koje pomažu u učenju su glasno čitanje, podcrtavanje teksta, pravljenje bilježaka; (ii) učenje prema sistemu *ponavljanje manjeg dijela gradiva – pauza – ponavljanje gradiva* je efikasnije od uzastopnog dugotrajnog ponavljanja gradiva.

Bitne informacije

Kognitivne strategije su oruđa, instrumenti koji učenicima olakšavaju učenje.

Kognitivne strategije su: ponavljanje, elaboracija, organizacija.

Strategije ponavljanja za jednostavnije zadatke: tiho ili glasno ponavljanje informacija.

Strategije ponavljanja za složenije zadatke: glasno čitanje, doslovne bilješke, podcrtavanje, označavanje.

Razumijevanje

Kognitivne strategije su metode pomoću kojih učenici lakše uče i povećavaju vjerojatnost za uspjeh. Postoje tri kognitivne strategije: ponavljanje, elaboracija i organizacija. Kognitivna strategija ponavljanja uključuje (i) za jednostavne zadatke (primjerice: učenje pjesmice napamet, učenje tablice množenja, zapamćivanje godina važnih povijesnih događaja): tiho ili glasno ponavljanje distribuirano u kraće periode; (ii) za složene zadatke (primjerice: učenje opsežnijeg gradiva iz povijesti): glasno čitanje, pravljenje doslovnih bilježaka i podcrtavanje. Ova kognitivna strategija zahtijeva razlikovanje bitnih od nebitnih informacija.

Povezivanje

Tema *Kognitivne strategije (ponavljanje, elaboracija, organizacija) kao oruđa olakšavanja učenja s posebnim naglaskom na ponavljanje* odnosi se na područje edukacijske psihologije i didaktike.

Primjena

Znanje o kognitivnim strategijama trebaju primjenjivati nastavnici (učiti učenike kognitivnim strategijama, poticati učenike da koriste kognitivne strategije prilikom učenja, itd.), ali i svaki pojedinac prilikom učenja. Kao pedagogu, znanje iz kognitivnih strategija može mi pomoći na način da u svojoj budućoj školi organiziram radionice za učenike na temu kognitivne strategije te, naravno, prilikom mog vlastitog učenja.

Rasprava

Pitanje rasprave: Uče li učenici u školi u zadovoljavajućoj mjeri *kako učiti*?

Moj stav: Smatram da učenici u školi ne uče kako učiti u zadovoljavajućoj mjeri. Razlozi za: Usredotočenost na učenje sadržaja, ne učenje učenja. U prilog tome govori neuspjeh učenika u školi, teškoće u učenju, učenje kao mučenje, ne zadovoljstvo i čovjekova potreba.

4.1.3. Metodološki okvir za analizu i kritiku za radove o rezultatima istraživanja

Metodološki okvir za analizu i kritiku za radove o rezultatima istraživanja (MOZAK 3) predstavlja okvir koji se primjenjuje na radove o rezultatima istraživanja prilikom njihove analize i kritike. Radovi o rezultatima istraživanja su radovi u kojima autor dominantno iznosi rezultate istraživanja, a naglasak stavlja na nove spoznaje u određenom području.

Metodološki okvir za analizu i kritiku za radove o rezultatima istraživanja (MOZAK 3)

1. Tema.
2. Prethodno znanje.
3. Bitne informacije.
4. Razumijevanje.
5. Metodologija i rezultati istraživanja.
6. Povezivanje.
7. Primjena.
8. Rasprava.

Razmotrimo elemente okvira uz postavljanje pomoćnih pitanja primjenom okvira na zadani primjer (odlomak iz (pismenog⁸⁶) rada o rezultatima istraživanja).

U teorijskom dijelu rada daje se prikaz različitih pristupa i definicija održivog razvoja, analizira se uloga visokoškolskih institucija u promicanju ideje održivog razvoja i izloženi su rezultati dosadašnjih istraživanja koja se bave socijalno-ekološkom problematikom. U empirijskom dijelu rada izlažu se rezultati pilot istraživanja provedenog na Sveučilištu u Rijeci (2007.) na uzorku od 105 studenata. (Rončević, Ledić, Čulum, 2008, str. 62.) Cilj istraživanja je ispitati informiranost i razumijevanje koncepta održivog razvoja, kao i stavove i ponašanje povezane s nekim aspektima tog koncepta. Glavna pretpostavka istraživanja je da ispitanici slabo poznaju koncept održivog razvoja, da ga prvenstveno ili u potpunosti identificiraju s područjem zaštite okoliša te da, kao posljedica, njihovi stavovi i životne navike ne daju garancije za potreban pristup ovome području. Istraživanje je potvrdilo početnu pretpostavku istraživanja. (Rončević, Ledić, Čulum, 2008, str. 67.) (...) Ispitanici slabo poznaju koncept održivog razvoja i većina ga identificira sa zaštitom okoliša. Naime, u odgovorima ispitanika dominira odgovor „ne znam“, čak 41,6%, a gotovo četvrtina ga povezuje s odnosom prema okolišu i pri-

86 Kritički pristup usmenom radu je istovjetan. Razlika je samo u načinu kojim 'primatelj' informacija 'prima' informacije – čitajući ili slušajući.

rodi. Jedanaest odgovora svrstano je u kategoriju „ostalo“, a kako njihov sadržaj uglavnom ukazuje na nepoznavanje koncepta održivog razvoja, u konačnici se zaključuje kako više od polovice anketiranih uopće ne poznaje ili slabo poznaje koncept održivog razvoja. Iako ispitanici iskazuju svjesnost o posljedicama vlastitog ponašanja na deklarativnoj razini, njihove navike i ponašanje nisu konzistentni, čime se ne daje garancija za potreban pristup ovom području. Ispitanici na prvom mjestu navode kako informacije o održivom razvoju primarno dobivaju iz medija, tek nešto više od polovice anketiranih. (Rončević, Ledić, Čulum, 2008, str. 72.)

Budući da se metodološki okvir za analizu i kritiku za radove o rezultatima istraživanja samo u jednom elementu razlikuje od metodološkog okvira za pregledne radove, razmotrit će se samo taj ‘razlikovni element’ – metodologija i rezultati istraživanja.

(5) Metodologija i rezultati istraživanja

Peti element metodološkog okvira za analizu i kritiku za radove o rezultatima istraživanja je *metodologija i rezultati istraživanja*. Pitanja na koje valja odgovoriti su *Koje se istraživačko pitanje u radu postavlja? Koja se metodološka paradigma i metode istraživanja koriste? Na kakvom se uzorku provodi istraživanje? Koji su rezultati istraživanja (istaknite nove spoznaje)?*

(a) Primjena okvira na zadani primjer – metodologija i rezultati istraživanja

Metodologija i rezultati istraživanja:

Istraživačko pitanje: Koliko su studenti informirani o konceptu održivog razvoja, koliko ga razumiju i koliko to utječe na njihove stavove i ponašanje?

Metodološka paradigma: Kvantitativna paradigma

Metoda istraživanja: Metoda anketiranja

Uzorak: 105 studenata Sveučilišta u Rijeci

Rezultati istraživanja: Ispitanici slabo poznaju koncept održivog razvoja i većina ga identificira sa zaštitom okoliša.⁸⁷

4.2. Kritičko pisanje

Kritičko pisanje, kao podaktivnost i instrument kritičkog mišljenja, jest *refleksivno* pismeno izlaganje, ali i analiza, prosuđivanje i vrednovanje informacija. Predstavit će se i analizirati dva oblika refleksivnog pismenog izlaganja – pisanje rada rasprave i pisanje osvrta na rad rasprave. Rad rasprave

⁸⁷ Istaknut je samo jedan rezultat istraživanja budući da primjer uključuje samo isječke članka o rezultatima istraživanja. Koliko ćete rezultata istraživanja istaknuti ovisi o tekstu koji kritički razmatrate.

je pismeni rad u kojem se analizira, prosuđuje i vrednuje određeni problem. Osvrt na rad rasprave (ili kritički osvrt⁸⁸) je pismeni rad u kojem se analizira, prosuđuje i vrednuje neki rad rasprave. Drugim riječima, osvrt na rad rasprave je kritički pristup problemu razmatranom od strane određenog autora, a rad rasprave je autorski kritički pristup problemu. U nastavku se teksta donose, kako je ranije i navedeno, dva metodološka okvira za analizu i kritiku koja predstavljaju vodiče za pisanje (i) rada rasprave – MOZAK 4; te (ii) osvrta na rad rasprave – MOZAK 5.

Prije predstavljanja okvira, valja navesti sljedeće. Proces pisanja ne započinje konkretnim pisanjem rada, već određenim predradnjama koje se provode kako bi rad, koji se nastoji napisati, bio što uspješniji. Predradnje kritičkom pisanju su:

- *Ispitivanje intuicija.* Prije pisanja rada rasprave ili osvrta na rad rasprave razmotrite koji je vaš intuitivni stav o temi o kojoj se raspravlja. Postavite pitanje: *Koji je moj (intuitivni) stav o x-u? Što bez detaljnog razmatranja i promišljanja mislim o x-u? Imam li i koje je moje opravdanje ili koji su moji razlozi za tvrdnju x?* Primjerice, ukoliko je pitanje rasprave *Treba li legalizirati marihuanu?*, ispitajte vaše intuicije i pitajte se *Koji je moj (intuitivni) stav o legaliziranju marihuane i na kojim razlozima temeljim svoj stav?* Vaš 'intuitivni stav' je vaša početna pozicija. Početni intuitivni stav u sebi nerijetko sadrži predrasude, pristranost, stereotipe koji se analiziranjem i razmatranjem smanjuju.⁸⁹ Ispitivanje intuicija je važan segment u procesu pisanja radova zato što nam upravo ta (pred)radnja omogućava nadgledanje vlastitoga promišljanja o određenoj temi i njegove (moguće) promjene.
- *Prikupljanje literature.* Prije pisanja rada, a poslije ispitivanja intuicija o temi o kojoj se raspravlja, pretražite i prikupite literaturu o temi. Dodatni podaci o određenoj temi su važni jer time razvijamo bolje razumijevanje teme, pristupamo temi iz različitih perspektiva i prikupljamo informacije koje su nam potrebne u konstruiranju vlastite pozicije. Količina pretražene i prikupljene literature ovisit će o količini vremena kojeg posjedujete za bavljenje određenom temom i razinom zahtjevnosti postavljenog zadatka. Primjerice, predradnja prikupljanje literature sigurno će se razlikovati u situaciji pisanja diplomskog rada od situacije pisanja seminarskog rada.
- *Kritičko čitanje.* Dakako, svakom procesu kritičkog pisanja prethodi faza kritičkog čitanja, posebice u procesu pisanja osvrta na rad rasprave.

Prilikom kritičkog pisanja radova, osim što valja pratiti elemente koji se javljaju u metodološkim okvirima za analizu i kritiku za pisanje, valja voditi računa i o načinu strukturiranja radova.

88 Kritički osvrt Zelenika (2011) naziva *kritički prikaz*, kojeg definira kao posebnu vrstu pismenog rada u kojem se prosuđuje i vrednuje tuđe djelo (knjiga, rasprava, članak). Sličan pojam kritičkom prikazu je pojam *recenzije*, kojeg Zelenika (2011) definira kao posebnu vrstu kvalitetnog stručnog djela kojom recenzent treba prosuditi, ocijeniti i vrednovati rezultate tuđeg djela: udžbenika, priručnika, članka ili drugog pisanog djela. Kritički prikaz i recenzija razlikuju se u tome što je recenzija, prema Zeleniki, suptilnija, znanstvenija i na višoj razini analiza i ocjena nekog djela nego što je to kritički prikaz. Uz navedeno, recenzija se piše prije objavljivanja nekog djela, a kritički prikaz nakon objavljivanja nekog djela.

89 Pritom se ne misli da se predrasude, pristranost i stereotipi analiziranjem i razmatranjem u potpunosti gube, već samo smanjuju. Naime, poznato je da čovjek ima tendenciju zadržavanja starih vjerovanja. Dakle, njegova su vjerovanja konzervativna, nerijetko i bez obzira na racionalne razloge za njihovo odbacivanje.

Poželjno je da se u prvim fazama kritičkoga pisanja prati 'standardna' struktura radova, koja podrazumijeva da rad ima uvodni, središnji i zaključni dio, koji se pišu redosljedom kako su navedeni. Međutim, vaš rad ne treba nužno pratiti standardnu strukturu pisanja radova, već rad možete započeti, primjerice, *in medias res* - bez uvodnog dijela. Poželjno je da promišljate i razvijate vlastite strukture. Ipak, u početku vašeg kritičkog pisanja, držite se standardne strukture jer će vam ona omogućiti da na brži, jednostavniji i precizniji način usvojite vještine kritičkog pisanja. Nakon usvajanja temeljnih vještina kritičkog pisanja i nakon elaboriranja metodoloških okvira, izgledno je da ćete imati sposobnost razviti se, ukoliko to želite, u samostalnog kritičkog pisca.

4.2.1. Metodološki okvir za analizu i kritiku za pisanje rada rasprave

Dio koji slijedi odnosi se na pisanje rada rasprave. Nastojat će se odgovoriti na pitanje *Kako dobro napisati rad rasprave?* Rad rasprave je, kao što je rečeno u prijašnjem poglavlju, rad u kojem autor dominantno raspravlja o nekom pitanju te iznosi neku tezu kao odgovor na postavljeno pitanje rasprave nastojeći je opravdati.

Metodološki okvir za analizu i kritiku za pisanje rada rasprave

(MOZAK 4)

1. Pitanje rasprave.
2. Područje rasprave.
3. Cilj rasprave.
4. Već rečeno.
5. Osnovna teza.
6. Argument.
7. Protuargument.
8. Otvorena pitanja.

Razmotrimo elemente okvira uz postavljanje pomoćnih pitanja i navođenje primjera dijelova različitih radova rasprave. Obratite pažnju na sadržaj, ali i na strukturu navedenih primjera dijelova radova rasprave. Oni elementi koji su se detaljno razmatrali u prijašnjim poglavljima priručnika bilo bi suvišno detaljno razmatrati i na ovome mjestu pa to nije učinjeno.

Uvodni dio

Uvodni dio, kako i sam naziv kaže, uvodi čitatelja u određeno područje koje se razmatra. Uvodom čitatelj treba biti upoznat s pitanjem, područjem te naposljetku ciljem rasprave.

(1) Pitanje rasprave

Početak pisanja rada započinje jasnim i sažetim formuliranjem pitanja rasprave.

- Postavite pitanje *Koje je pitanje rasprave rada? Na koje temeljno pitanje u radu nastojim odgovoriti?*

Pitanje na koje želimo pokušati odgovoriti glasi: Ako demokracija nije vladavina naroda (demos i kratein) niti oblik vladanja narodom, može li ona postati nešto treće? (Rodin, 2006, str. 3.)

U raspravama o politici visokog obrazovanja jedno od najzanimljivijih poglavlja je ono koje se odnosi na pitanje je li obrazovanje javno ili privatno dobro. (Petak, 2009, str. 198.)

Ovaj prvi korak pisanja, koji podrazumijeva jasno i sažeto formuliranje pitanja rasprave, iznimno je važan jer će i vas kao pisca fokusirati na centralni dio vaše rasprave – pitanje koje postavljate i na koje ćete nastojati odgovoriti zastupajući određenu tezu.

(2) Područje rasprave

Nadalje, postavite pitanje *O kojem području raspravljam?*

Govoriti o pobačaju znači govoriti o temi čovjekova postojanja koja u sebi uključuje život i smrt i njihove različite aspekte te ima simbolično značenje govora o ljudskoj egzistenciji. U tom smislu pitanje pobačaja neminovno je i značajno bioetičko pitanje. (Cifrić, Marinović Jerolimov, 2008, str. 248.)

(3) Cilj rasprave

Još, postavite pitanje *Koji su ciljevi, nastojanja rada?* U odgovoru na postavljeno pitanje poželjno bi bilo koristiti sljedeće strukture rečenica:

- *Osnovni je cilj ovoga članka ...*
- *Svrha ovoga rada je ...*
- *U radu će se nastojati pokazati da ... ili U radu ću nastojati pokazati da...*⁹⁰
- *U ovom radu nastojat će se braniti tvrdnja da ...*

Stoga ćemo u ovom tekstu nastojati vidjeti što matematičke sudove čini istinitima, o čemu oni govore i kako ih spoznajemo. (Berčić, 2005, str. 945.)

U radu utvrđujemo učinak odabranih sociodemografskih prediktora – dob, obrazovanje, broj djece, bračni status žena i imanje predškolskoga djeteta – na zaposlenost žena u Hrvatskoj. (Gelo, et al., 2011, str. 69.)

⁹⁰ Za postizanje veće objektivnosti u radu, preporuča se pisanje u neutralnoj trećoj osobi i izbjegavanje pisanja u prvoj osobi. Međutim, kada u radu jasno iznosite vlastiti stav o postavljenom pitanju rasprave, opravdano je pisati u prvoj osobi.

Isto tako možete navesti cilj koji želite postići u svakom dijelu rada pa koristite strukture rečenica kao na primjer:

- *U prvom dijelu oglada branit će se...*
- *U prvom poglavlju brani se, analizira se, istražuje se...*
- *U središnjem dijelu rada daje se prikaz x-a te se raspravlja o y-u...*

Središnji dio

Središnji dio rada rasprave predstavlja izlaganje teme na način da se (i) izloži i dade osvrt na ono što su o određenom pitanju rasprave pisali drugi (relevantni) autori; (ii) izloži vlastita pozicija kao odgovor na postavljeno pitanje rasprave.

(4) Već rečeno

Element *već rečeno* uključuje izlaganje onoga što su o temi rasprave prije pisali, govorili relevantni autori. Kada izlažete ono što su o određenom pitanju rasprave pisali drugi autori, važno je odabrati relevantne autore i one dijelove njihova rada koji su ključni za temu o kojoj se raspravlja.

Poželjno bi bilo koristiti sljedeće strukture rečenica:

- *Brojni su filozofi/znanstvenici/povjesničari pisali o problemu x. XY u svojem djelu Z piše ... i pokušava opravdati poziciju prema kojoj ...*
- *Na pitanje x, autor XY odgovara na način da w i z.*

Isto tako, istaknite što biste prigovorili autorima koje ste naveli, istaknite što mislite da su manjkavosti njihovih pozicija i zašto. Poželjno je da pritom koristite i primjere.

(5) Osnovna teza; (6) Argument

U izlaganju vlastite pozicije kao odgovora na postavljeno pitanje rasprave iznesite osnovnu tezu i argument.

Poželjno bi bilo koristiti sljedeće strukture rečenica:

- *U radu će se nastojati obraniti teza da ... na način da se (i)...; (ii)...*
- *U radu će se nastojati pokazati da x. X se nastoji opravdati na sljedeći način: y, w i z.*
- *Tvrdim x. Razlozi navedene tvrdnje su sljedeći: y, w, z...*

Zaključni dio

Zaključnim dijelom rada 'zaokružujete' vašu raspravu u jednu cjelinu. Ovaj dio rada sadrži, uz elemente protuargument i otvorena pitanja, i kratko navođenje pitanja rasprave i odgovora na njega (osnovnu tezu i argument).

(7) Protuargument

Element protuargument uključuje, kao što je već rečeno, generiranje prigovora određenoj poziciji. Taj posao je zasigurno lakši ukoliko upućujete prigovor poziciji koju ne zastupate, no uočavanje manjka-

vosti pozicije koju zastupate odlika je vrsnog kritičkog mislioca. Svrha fokusiranja na ovaj element je razvoj sposobnosti sagledavanja situacija iz različitih perspektiva te razvoj karakteristike objektivnosti.

U iskazivanju protuargumenta poželjno bi bilo koristiti sljedeće strukture rečenica:

- *Autorova se teza može dovesti u pitanje na način da ...*
- *Autorovoj poziciji može se prigovoriti na sljedeći način:*
- *Manjkavost teze x ističe se u tome da ...*
- *Upućujem prigovor poziciji koja tvrdi da... Prigovor mogu sažeti u sjedećem: ...*

(8) Otvorena pitanja

Razmatranjem određenog problema, na brojna pitanja ne možemo odgovoriti. Primjerice, jedan od razloga je taj što odgovori na njih prelaze svrhu i nastojanja rada. Ukoliko određena pitanja ostaju u radu otvorena, to valja napomenuti i navesti razloge neodgovaranja na njih. Navođenjem otvorenih pitanja stvaramo prostor za možebitne buduće rasprave kojim će se postavljati nova pitanja i nuditi nova rješenja čime će se područje rasprave postepeno i sustavno otkrivati. Navođenjem otvorenih pitanja otvarate sebi, ali i svojim kolegama, putove daljnjih istraživanja.

Poželjno bi bilo koristiti sljedeće strukture rečenica:

- *X, y, u su pitanja koja u ovom radu ostaju neodgovorena, no rad je pritom osigurao prostor za jedno zasebno istraživanje za daljnju raspravu o z-u na način da je a, b, c.*
- *Ponuđeni odgovor na postavljeno pitanje rasprave otvorio je nekolicinu drugih pitanja koja premašuju nastojanja ovoga rada, a to su x, y, z.*

Dodatno: Sažetak

Poželjno je da vaš rad uključuje i sažetak. Sažetak je jezgrovit prikaz cijeloga rada, a ne samo zaključka (Silobričić, 2003). Sadrži otprilike 250 riječi. Sadržajno sažetak uključuje navođenje osnovnog cilja rada, pitanja rasprave, osnovne teze i njenog opravdanja. Obično se piše u trećem licu (primjerice, *Autori su istražili...*) i u pasivu (primjerice, *Istražena je primjenjivost...*) ako se radovi pišu na engleskom jeziku i u području prirodnih znanosti, dok za društvene i humanističke znanosti i druge jezike nije obavezan navedeni zahtjev. Prema Zeleniki (2011), sažetak ima namjenu da (i) omogućiti čitateljima brz i pregledan uvid u zanimljivost i relevantnost određenog rada za njihovo istraživanje; (ii) posluži javnosti kao informacija o određenom radu. U radu se smješta ili na početku ili na kraju rada. No, u procesu pisanja, poželjno ga je pisati pri kraju procesa pisanja, ne na početku, budući da kratko sadrži sve bitne elemente rada.

Karakteristike dobrog rada rasprave

Vodite računa o sljedećim karakteristikama koje bi vaš rad rasprave trebao imati:

- **Jasnoća** – karakteristika koja razvija situaciju u kojoj se čitatelju omogućuje da razumije ono što čita. Nemojte očekivati da će vaši čitatelji biti strpljivi i 'bogatim vremenom'. Budite usmjereni na čitatelja – vodite računa o tome da ne pišete samo sebi – vaš rad je namijenjen nekome čitatelju.
- **Konzistentnost i koherentnost** – iznimno je važno da pozicija koju izlažete u radu bude konzistentna i koherentna, odnosno (i) da sve tvrdnje mogu biti istovremeno istinite (drugim rije-

- čima, da pozicija ne uključuje kontradiktorne tvrdnje); (ii) da se tvrdnje međusobno podupiru.
- Originalnost – u pisanju rada razvijajte vašu originalnost. Usmjerite vašu originalnost na dvije razine: (i) sadržajnu originalnost koja uključuje ponudu različitih i inovativnih rješenja, stvaranje novih struktura, inovativno povezivanje i uspoređivanje elementa, itd.; (ii) originalnost forme koja uključuje inovativno izlaganje i oblikovanje sadržaja, inovativnost stila, itd.

Konačno, važno je napomenuti da vaš rad rasprave ne treba nužno uključivati sve elemente okvira. To će, dakako, ovisiti o vašem stilu pisanja, području rasprave i sl. No ipak, element koji rad rasprave treba uključivati je – argument, odnosno navođenje onoga što zastupamo i kako to opravdavamo, budući da on predstavlja srž rada rasprave. Odstupanja u navođenju drugih elemenata, a posebice redosljeda istih, su dopuštena. Valja podsjetiti, kritičko mišljenje je divergentno – ne postoji jedno točno rješenje.

Zadatak 14. Kritički pročitajte dolje navedene radove rasprave vodeći računa o sadržaju i formi rada te identificirajte elemente metodološkog okvira za analizu i kritiku za pisanje rada rasprave (MOZAK 4). Važno je da prije no što prijedete na sljedeći dio priručnika, samostalno kritički pročitate dolje navedene radove. Na taj ćete način, uz kasnije čitanje radova s ponudenom analizom koja slijedi u daljnjim dijelovima priručnika, izravno doprinijeti boljem razumijevanju elemenata okvira i procesu razvoja nadgledanja vlastita učenja.

Primjere cjelovitih radova pronaći ćete:

Primjer 1. Berčić, B., Đonlić, V. (2009). Tjelesno vježbanje u suvremenim uvjetima života, *Filozofska istraživanja*. 29, 449-460. na http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=71349

Primjer 2. Prijić-Samaržija, S. (2007). Spolne različitosti, spolna diskriminacija i programi afirmativne akcije. U: Baccarini, E., Prijić-Samaržija, S. (2007). *Praktična etika: ogledi liberalnoga pristupa nekim problemima praktične etike*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.

Primjer 3. Šalaj, B. (2006). Političko obrazovanje i politička indoktrinacija. *Političko obrazovanje*, 2, 43-52. na www.politologija.hr/download_file.php?file=Salaj_1_22.pdf

Primjer 4. Buchberger, I. (2007). *Smisao seksualne perverzije*, seminarski rad napisan za potrebe kolegija *Filozofija seksualnosti* na preddiplomskom studiju Filozofije Filozofskog fakulteta u Rijeci na www.universitas.hr/projekti/mislim-kriticki/smisao-seksualne-perverzije/

Zadatak 15. Nakon čitanja i analiziranja navedenih radova rasprave, usporedite i evaluirajte vlastito kritičko čitanje s ponudenom analizom, identifikacijom elemenata metodološkog okvira za analizu i kritiku za pisanje radova rasprave i sugestijama koje slijede u nastavku, redom za svaki navedeni rad.

Primjer 1. Berčić, B., Đonlić, V. (2009). Tjelesno vježbanje u suvremenim uvjetima života, *Filozofska istraživanja*. 29, 449-460.

Tjelesno vježbanje u suvremenim uvjetima života

Sažetak

Nedostatak ljudskog kretanja u suvremenim uvjetima življenja je današnja stvarnost i nepobitna činjenica. Budući da je tjelesna aktivnost biotička potreba čovjeka, potreban je veći angažman društva u cjelini, isto kao i svakog pojedinca koji je dužan voditi brigu o svom tjelesno zdravstvenom statusu. Tjelesna aktivnost ima nezamjenjivu instrumentalnu vrijednost jer predstavlja najbolje sredstvo za postizanje i održanje zdravlja. Pored toga, tjelesna aktivnost ima i intrinzičnu vrijednost zato što omogućava realiziranje i usavršavanje čovjekovih motoričkih znanja i dostignuća. Smatramo da **zapostavljanje tjelesno-zdravstvenog aspekta narušava cjelovitost ličnosti te da stoga svatko ima razloga za redovito tjelesno vježbanje.**

Sažetak je kratki prikaz sadržaja rada pomoću kojeg se čitatelju omogućuje brzi pregled rada. Piše se na početku ili na kraju rada. Poželjno je da sažetak rada rasprave sadrži tezu koja se zastupa i opravdanje za nju.

Ključne riječi

tjelesna aktivnost, sport, intrinzične i instrumentalne vrijednosti, razlozi, sposobnosti, razvoj

Uvod i problem

U ovom radu predmet izučavanja i kritičkog razmatranja jest nedovoljna tjelesna aktivnost većine stanovništva u današnjim uvjetima života.

Poželjno je da uvodni dio rasprave započne jasnom formulacijom predmeta razmatranja, odnosno o čemu se u radu raspravlja ili koje je pitanje rasprave. Predmet razmatranja valja iskazati sažeto i jasno. Predmet razmatranja u ovom tekstu, kako navode autori, je: nedovoljna tjelesna aktivnost većine stanovništva u današnjim uvjetima života.

Nastojat će se pokazati,

U uvodnom dijelu rada dobro je napisati što se radom nastoji postići...

kroz niz statističkih podataka, saznanja i istraživanja,

...i na koji način

da je redovito tjelesno vježbanje neophodno u suvremenom načinu života, te da predstavlja sastavni dio stvaranja kompletne osobe.

Poželjno je odmah na početku rada jasno istaknuti koji je cilj rada, a ujedno i krajnji zaključak (osnovna teza, tvrdnja) koji se u radu želi opravdati i u njega uvjeriti čitatelja.

Kao što se smatra da sportaš koji se paralelno i intelektualno ne obrazuje nije kompletna osoba, tako i čovjek koji se treba intelektualno obrazovati tijekom cijelog života paralelno mora voditi brigu i o svojoj tjelesnoj kondiciji i zdravlju, a sredstvo kojim će to postići jest upravo tjelesna vježba.

Današnja saznanja nedvojbeno nam pokazuju da je stupanj zdravlja ljudi, osim nasljednih faktora i utjecaja okoline, značajnim dijelom odraz različitih aspekata načina života povezanih s obiteljskom tradicijom, kulturološkim i socioekonomskim okolišem. Niz spoznaja i istraživanja povezuje kvalitetan način življenja sa stilom života koji podrazumijeva, pored nepušenja, neovisnosti o alkoholu i drogama, zdravog načina prehrane, otpornosti prema stresu i infekcijama, tjelesno vježbanje kao važan udio u stvaranju zdravog ljudskog organizma. Stoga se podrazumijeva da su navedeni faktori u današnjim uvjetima sastavni dio kulture življenja svakog pojedinca. Da bi takva konstatacija imala uporište, trebamo se vratiti u prošlost u kojoj su se ljudi više kretali jer su zbog podmirenja osnovnih potreba u daleko većoj mjeri fizički radili te nisu morali dodatno upražnjavati tjelesnu aktivnost. Današnji život nezamisliv je bez suvremenih tehničkih sredstava, čija je upotreba zamijenila fizički rad iz prošlosti koji je služio za preživljavanje, što je dovelo do situacije nedostatne tjelesne aktivnosti. Taj nedostatak moguće je u suvremenom društvu kompenzirati organiziranim grupnim ili samostalnim tjelesnim vježbanjem, koje je postalo neizostavna potreba i sastavni dio kvalitetnog i zdravog načina življenja svakog suvremenog čovjeka.

Analiza stanja

Ljudi se danas nedovoljno kreću. Šezdeset posto ljudi u svijetu nije dovoljno tjelesno aktivno. Od nekretanja, kao čimbenika smrti, svake godine umire preko 2 milijuna ljudi (Svjetska zdravstvena organizacija, WHO). U Hrvatskoj je situacija daleko složenija jer oko 83% ljudi nije dovoljno tjelesno aktivno (Bartoluci i sur., 2008.).

*Uključenost stanovništva u Republici Hrvatskoj u sportske i rekreativne aktivnosti u 2006. godini*⁹¹

Područje	Broj sudionika	Postotak u odnosu na ukupan broj sudionika
Natjecateljski sport	280 000	6%
Rekreacija	520 000	11%
Ukupno aktivnih	800 000	17

U razvijenim srednjoeuropskim i skandinavskim zemljama stanovništvo je daleko aktivnije po pitanju tjelesnog vježbanja nego u Hrvatskoj.⁹² Nekretanje koje zabrinjava mnoge zdravstvene institucije u svijetu, u našoj zemlji predstavlja još veći problem.

Ukoliko vašu raspravu možete obogatiti empirijskim podacima – učinite to. Iskoristite rezultate istraživanja iz različitih znanosti. Korištenjem empirijskih podataka koji 'govore' u prilog vašoj tezi, teza postaje 'uvjerljivija'.

Učinak tjelesnog vježbanja na ljudski organizam

Tjelesno vježbanje povećava opskrbu stanica kisikom te tako dovodi do raspada slobodnih radikala. Također podiže razinu psihofizičkih i funkcionalnih sposobnosti, koje su osnovni pokazatelj stupnja zdravlja. Redovita tjelesna aktivnost povećava kvalitetu života na fiziološkom i psihološkom planu (Cox, 2005.). Stupanj zdravlja jedna je od osnovnih odrednica razine kvalitete života. Ljudski je organizam evolucijom formiran za lokomociju, što podrazumijeva da mu je tjelesna aktivnost potrebna kako bi pravilno funkcionirao. Visoki kapaciteti tjelesne sposobnosti predstavljaju pozitivan kriterij zdravlja. Redovito tjelesno vježbanje povezano je s tri aspekta zdravlja: somatskim, mentalnim i socijalnim.

Rezultati dosadašnjih istraživanja pokazuju da redovito, ispravno planirano i programirano tjelesno vježbanje ima pozitivan utjecaj i na povišeni krvni tlak (Faggard i Tipton, 1994.), masnoću u krvi (Berg i sur., 1994.) te povišeni indeks tjelesne mase (Mišigoj i Duraković, 2000.). Također smo svjedoci da tjelesna aktivnost promovira nepušački stil života i pravilnu ishranu te djeluje na povišenje razine pozitivnih psihosocijalnih karakteristika smanjenjem pojave ovisnosti kao i intenzitet neuroza i depresija (Heimer, 1979.).

91 Bartoluci, Škorić, 2008. Zbornik radova 17. ljetne škole kineziologa Republike Hrvatske, str. 468 (Izvor: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske).

92 U Finskoj je 77% ljudi uključeno u barem jedan oblik rekreacije, a u Hrvatskoj se kontinuirano rekreacijom bavi manje od 10% stanovništva, Ana Sršen, »Sport ne smije biti ekskluziva pojedinca« http://www.adventuresport.net/index.php?option=com_sport&task=article&id=779&rid=8&catid=138&Itemid=0.

Prema procjeni Svjetske zdravstvene organizacije (*The European Health Report 2005, WHO*) ustanovljeno je deset vodećih rizičnih čimbenika povezanih s ukupnom smrtnošću⁹³

	Rizični čimbenici	Udio
1.	Povišeni krvni tlak	26,4%
2.	Pušenje	21,3%
3.	Povišena razina kolesterola	18,3%
4.	Povišen indeks tjelesne mase	11,9%
5.	Tjelesna neaktivnost	6,9%
6.	Niski unos voća i povrća u prehrani	5,2%
7.	Alkohol	4,1%
8.	Zagađenje zraka u okolišu	0,6%
9.	Neodgovorno spolno ponašanje	0,6%
10.	Profesionalna izloženost karcinogenima	0,4%

Rizični čimbenici najviše pridonose bolestima srca i krvnih žila, koje su glavni uzrok smrti u svijetu.

Broj umrlih od krvožilnih bolesti i postotak u odnosu na ukupnu smrtnost (2005. g. WHO)⁹⁴

Područje	Broj umrlih u godini	Postotak od ukupne smrtnosti
Svijet	17 000 000	30%
Europa	5 000 000	49%
Hrvatska	26 000	50%

Analiza stava prema tjelesnom vježbanju

Iako je sport u današnje vrijeme relativno vrlo popularan jer milijuni ljudi prate sportska događanja, česte su blokade koje se nalaze na putu prema osobnoj primjeni redovite

93 Kinkela, D., Đonlić, V., Moretti, V. (2008). Cjeloživotno tjelesno vježbanje za održivi razvoj, Zbornik radova Međunarodne konferencije: Cjeloživotno učenje za održivi razvoj, Plitvice.

94 Ibid.

tjelesne aktivnosti. Čisto racionalni uvid nije dovoljan za promjenu sedentarnog načina života, koji je masovno zahvatio današnjeg čovjeka. Takav način života nastao je kao posljedica razvoja suvremenih tehnoloških sredstava, a vidljiva posljedica je sve manji obim kretanja. Bez obzira na svakodnevna saznanja o negativnim posljedicama nekretanja po zdravlje čovjeka, pojedincu ta saznanja neće ništa značiti ukoliko ima negativan stav prema tjelesnom vježbanju. Stoga bi rješenje problema trebalo uključivati promjenu stava i usmjeravanje uma k stvaranju novih navika, kako bi se preventivno, a u ponekim slučajevima i terapijski, djelovalo na zdravlje pojedinca.

Mnogi učenici, studenti i poslovni ljudi te oni starije dobi gaje negativne stavove prema sportu i rekreaciji. Učenik i student će često, jednako kao i odrastao čovjek, biti frustriran i nezadovoljan obavljanjem bilo kojeg oblika tjelesnog vježbanja, sve dok o njima razmišlja kao o frustrirajućim. Iz tog razloga će i zdravstveni rezultati koje bi trebali polučiti organizmi pojedinaca biti neadekvatni. Promjena u stavu prema tjelesnom vježbanju u novijim uvjetima života koji su zahvaćeni masovnom pojavom 'hipokinezije' – nedostatka kretanja, mogu drastično promijeniti rezultate zdravstvenog statusa pojedinca.

Najveća revolucija moje generacije je otkriće da individue promjenom unutarnjeg mentalnog stava mogu promijeniti vanjske aspekte svog života. (William James)

Na putu prema promijeni statičkog načina života, čovjek vrlo često, iako ima izgrađen pozitivan stav o tjelesnom vježbanju, ne uspijeva isto provesti u djelo. **Tome svjedoči i istraživanje*** koje je provedeno sa studentima 1. i 2. godine Filozofskog fakulteta u Rijeci u ak. 2006/07. god., a ono pokazuje da, iako velika većina ispitanih studenata smatra da tjelesno vježbanje pozitivno djeluje na zdravlje (92%) te da ima niz pozitivnih efekata (73%), većina se njih (59%) u slobodno vrijeme ne bavi nikakvom tjelesnom aktivnošću te smatraju da nastava tjelesne i zdravstvene kulture ne bi trebala biti obvezna (60%). Razlog takvog stanja vjerojatno leži u činjenici da, iako mnogi znaju koje posljedice nosi nekretanje, istovremeno žele živjeti ležernim životom. Postizanje cilja traži određena odricanja, a kad je tjelesno vježbanje u pitanju, podaci o nekretanju ukazuju da veliki dio pučanstva naprosto nije spreman na takav vid odricanja. Misli tog dijela ljudi vode smjerom da će radije povećavati stupanj dugovanja prema vlastitom zdravlju nego propustiti neke manje važne stvari koje si u određenom trenutku žele priuštiti. Takva stajališta potvrđuje istraživanje njemačke savjetničke tvrtke za marketing Brand-Trust,⁹⁵ koje je ustanovilo da u novije vrijeme Europljani iz istočnih zemalja te Azijci preferiraju materijalna dobra za zadovoljenje sreće, dok je onima iz naprednih zapadnih zemalja ostvarivanje sreće usmjereno prema nematerijalnom luksuzu, što uglavnom podrazumijeva zdravlje, održavanje psihofizičke kondicije i obrazovanje.

95 Odisej. Biz Portal, »Nematerijalni luksuz važniji od raskoši«, <http://www.odisej.biz/revija/clanak.asp?id=4431>.

Kako bi negativna razmišljanja postala pozitivna, potrebno je akumulirati one vrijednosti koje će prije svega biti usmjerene prema zdravlju. Ukoliko u čovjeku prevladavaju vrijednosti koje su usmjerene na materijalni prosperitet te uslijed toga pojedinac nije dovoljno tjelesno aktivan, tada možemo govoriti o nezdravom načinu života. Isto tako i ulaganje u sport s ciljem postizanja isključivo vrhunskih rezultata i stvaranja profita, a da se pri tom paralelno zapostavlja razvijanje masovnog tjelesnog vježbanja pučanstva, stvara negativan stav kod većine stanovništva u shvaćanju svrhe primjene tjelesne vježbe. Takvo gledište ne potiče stanovništvo na kretanje pa u uvjetima stresnog načina života dovodi do posljedica koje se manifestiraju u širokom vidu zdravstvenih i psiholoških problema. Obrazovanje stanovništva, između ostalog podrazumijeva i shvaćanje suštine tjelesne vježbe s njenim pozitivnim posljedicama na zdravstveni status pojedinca.

Suvremeni način življenja nametnuo je stjecanje novca, intelektualnog znanja⁹⁶ i zabavu kao prioritet u stvaranju kriterija dobrog života, a tjelesno vježbanje u cilju stjecanja zdravlja smatra se manje važnim čimbenikom. Stoga se nedovoljna tjelesna aktivnost često 'opravdava' nedostatkom vremena. Zgrtanje kao posljedica emocija usmjerenih prema stjecanju materijalnih vrijednosti, te ostalih akcija vezanih za prosperitet pojedinca proizvest će negativne posljedice onog trenutka kada tjelesna aktivnost s ciljem postizanja zdravlja nije upravljana razumom. Ukoliko tjelesna vježba dođe u kontekst sporednog u odnosu na prethodno navedene akcije, ne možemo govoriti da je ona u skladu s razvojem cjelokupne ličnosti. Istinski intelektualno biće – čovjek to će biti uistinu onda kada se razvija u onom smjeru koji omogućuje njegov potpuni prosperitet, intelektualni, emocionalni i tjelesno zdravstveni. Razvijanje pojedinih segmenata života koji su jednostrani, a nisu usmjereni u one vrijednosti koje omogućuju njegov biološki opstanak, spadaju u domenu iskrivljenog načina shvaćanja života. Adekvatan stav bit će u službi tjelesne kulture čovjeka samo ako je usmjeren na shvaćanje tjelesne kretnje kao sredstva s kojim ćemo postići plemenito zdravstveno stanje. Ako je uz to tjelesna vježba i dosljedno primjenjivana u svakodnevnom životu, možemo govoriti o uspostavljanju visoke razine kulture življenja, što je osnovna filozofija – misao vodilja, usmjerena k vraćanju današnjeg čovjeka iskonskom načinu života. Jedan od čestih stereotipa u našem društvu jest da smo mi sportska nacija. Međutim, taj stereotip, zasnovan na vrhunskim uspjesima proporcionalno vrlo malog broja sportaša, nije baš sasvim točan i prikriva pravo stanje u naciji.

96 Findak, V., Metikoš, D., Mraković, M. (1994.), str. 449: 'Kako drugačije tumačiti činjenicu da se čitav odgojno-obrazovni sustav obraća mozgu, a ne čovjeku. Vrednuje se ono što je netko uspio zapamtiti za neku ocjenu, a ne npr. i stupanj zdravlja (osnovni indikatori stupnja razvoja nekih osobina i sposobnosti: odstupanje u mišićnoj i balastnoj masi, motoričkim i funkcionalnim sposobnostima). Porast broja tzv. dobrih učenika povezan je i s povećanjem broja aktualnih ili potencijalno nesposobnih i bolesnih. Zbog svih navedenih činjenica začuduje stav prema tjelesnoj i zdravstvenoj kulturi uopće, posebice u školstvu gdje se ponekad taj predmet smatra suvišnim.'

Osvojeno mjesto u svijetu prema broju medalja po stanovniku na ljetnim OI od 1998. do 2004. godine

Olimpijske igre	Mjesto
Atlanta	34
Sydney	43
Atena	16

Ukupno gledano, Hrvatska je od 1992. godine, uključujući ljetne i zimske OI, po broju medalja osvojenih po stanovniku, 23. zemlja. Uzimajući u obzir samo osvojene medalje, Hrvatska je na svim OI od osamostaljenja do posljednjih ZOI, 53. zemlja svih vremena. Na posljednjoj ljetnoj Olimpijadi u Pekingu po broju osvojenih medalja Hrvatska je zauzela 57. mjesto. Obzirom na infrastrukturne i financijske uvjete u Ateni, gdje je Hrvatska imala najuspješnije igre, po toj ljestvici (prema GDP-u) Hrvatska je bila 23. zemlja. Ispred nas bile su zemlje poput Bahama, Australije, Kube, Estonije, Slovenije, Jamajke, Latvije, Mađarske, Bugarske, Bjelorusije, Grčke, Danske, Armenije, Moldavije, Kazahstana i Namibije. Navedene zemlje rijetko ćemo okarakterizirati kao »izrazito sportske«, a neke su i daleko nerazvijenije od Hrvatske.⁹⁷

Na osnovu iznijetih podataka, postavlja se pitanje za razmišljanje: je li dojam i rašireno mišljenje u Hrvatskoj kao sportskoj zemlji u stvari kompenzacija za nedostatak bavljenja sportom i sportskom rekreacijom većine stanovništva ili se smatra praćenje sportskih događanja drugih, kroz medije, sportske kladionice i sl., sastavnim dijelom epiteta »sportske nacije«...?

Filozofsko opravdanje tjelesnog vježbanja

Osim empirijskog opravdanja određene teze korištenjem rezultata istraživanja iz različitih znanosti, dobro je tezu opravdati i 'filozofski' – razmatranjem pojmova, analizom teze, konstruiranjem argumenata, itd.

U praktičnom kontekstu opravdanje X-a jest davanje razloga da se čini X. Stoga opravdanje tjelesnog vježbanja jest davanje razloga za tjelesno vježbanje. Razlozi za bavljenje vrhunskim sportom i razlozi za bavljenje rekreativnim sportom dijelom se podudaraju a dijelom razlikuju. To mogu biti isti razlozi, ali drugačije rangirani. U ovom radu prvenstveno ćemo razmatrati razloge za bavljenje rekreativnim sportom, to jest redovitim tjelesnim vježbanjem velikog broja ljudi. Razloge za bavljenje vrhunskim sportom razmotrit ćemo samo uzgredno. Nadalje, prvenstveno ćemo razmatrati razloge za tjelesno vježbanje, a motive ćemo razmotriti uzgredno.

97 Tomislav Pacak, 'Hrvatska sportska zemlja?', <http://www.sportnet.hr/Vijest.aspx?ID=363314>.

Ukoliko vaša rasprava obuhvaća široka i različita područja, razmotrite o kojem se području (ili dijelu određenog područja) vi bavite. Fokusrajte svoje razmatranje na određeno područje ili dio područja. Preciziranje područja rasprave vodi k usmjeravanju misli i konačno čvrstom i jasnom formuliranju tvrdnje koja se u radu zastupa.

Razlozi su normativna kategorija, a motivi deskriptivna. To znači da su **razlozi ono što bi nas trebalo pokretati na djelovanje, dok su motivi ono što nas de facto pokreće na djelovanje.**

Važan segment rada zauzima i definiranje pojmova koji se u radu koriste. Jasno definiranje bitnih pojmova u radu onemogućit će nerazumijevanje i čitateljevo 'intelektualno vrludanje'.

Stoga se u ovom radu prvenstveno bavimo razlozima zbog kojih bi ljudi trebali biti tjelesno aktivni, a tek sporedno motivima zbog kojih jesu tjelesno aktivni. U idealnom slučaju razlozi i motivi se podudaraju, no nažalost često dolazi do osjetnih odstupanja. **Na primjer,**

Primjeri nam služe da bismo 'ilustrirali' našu poziciju i time je približili čitatelju. Primjerima naša pozicija postaje jasnija, razumljivija, dostupnija i zanimljivija. Koristite zanimljive primjere u radu jer će oni zadržati čitateljevu pažnju.

može se reći da postizanje dobrog izgleda predstavlja motiv za tjelesno vježbanje u daleko većoj mjeri nego što bi trebalo biti. Isto tako, roditelji su često motivirani željom da im dijete bude vrhunski sportaš, no to ne bi trebao biti razlog da se dijete bavi sportom. Nadalje, prihvaćamo plauzibilnu pretpostavku da vrijednost neke aktivnosti jest razlog za bavljenje tom aktivnošću. Stoga razmatranje vrijednosti tjelesnog vježbanja naprosto jest razmatranje razloga za tjelesno vježbanje.⁹⁸

Bavljenje nekom aktivnošću može imati instrumentalnu i/ili intrinzičnu vrijednost. To znači da bavljenje tom aktivnošću može biti dobro zbog nečeg drugog ili zbog same sebe. Stoga ćemo razmotriti instrumentalne i intrinzične vrijednosti tjelesnog vježbanja. Iako instrumentalna vrijednost neke aktivnosti može biti važnija od intrinzične, i zbog toga predstavljati jači razlog za bavljenje tom aktivnošću, u filozofskoj analizi zanimljivije je razmatranje intrinzičnih vrijednosti. **Prvo ćemo razmotriti instrumentalne razloge za tjelesno vježbanje.**

98 Ovdje nećemo ulaziti u takozvani buck passing account of value kojega su razvili Rawls i Scanlon. Dakle, nećemo ulaziti u općenito pitanje o tome što dolazi prvo i što ovisi o čemu, vrijednosti o razlozima ili razlozi o vrijednostima.

Iznimno je važno čitatelja voditi kroz tekst jer to smanjuje čitateljevo nerazumijevanje, a time i zadržava čitateljevu pažnju. Navedite korake vaše rasprave.

Tjelesnim vježbanjem postiže se i održava zdravlje. To je najjači ili svakako vrlo jaki razlog za bavljenje rekreacijom i sportom te za održavanje nastave tjelesne i zdravstvene kulture u vrtićima, školama i fakultetima. Postizanje i održavanje zdravlja i tjelesne kondicije trebalo bi biti prioritet, kako za pojedinca tako i za rukovodstvo države ili lokalne zajednice koje može poticati različite aktivnosti. U tom svom aspektu, rekreativni sport predstavlja sredstvo za postizanje zdravlja. Dakle, njegova je vrijednost instrumentalna. Pored toga, smatramo da je tjelesno vježbanje dobar način postizanja i održavanja zdravlja. To znači da tjelesno vježbanje vrednujemo i kao dobro sredstvo za postizanje zadanog cilja. Dakle, vrijednost tjelesnog vježbanja nije samo u vrijednosti cilja do kojeg dovodi već i u tome što predstavlja dobro sredstvo za postizanje zadanog cilja.

Pored postizanja i održavanja zdravlja, bavljenje rekreacijom i sportom ima i neke druge instrumentalne vrijednosti, na primjer, dovodi do dobrog izgleda. Smatramo da je postizanje dobrog izgleda sasvim legitiman, ali ne posebno važan razlog za bavljenje navedenim aktivnostima. Općenito je zanimljivo pitanje zašto se dobar izgled smatra nečim poželjnim. Može imati intrinzičnu estetsku vrijednost, ali je vjerojatno u najvećoj mjeri poželjan kao indikator ili simptom funkcionalne sposobnosti i zdravlja organizma.

Sport može dovesti do zarade, no to vrijedi samo za vrhunski profesionalni sport, a ta tema nije prioritet u ovom radu. Sport može dovesti do promocije zemlje u svijetu. To je sasvim legitiman razlog, no isto tako vrijedi samo za vrhunski sport.

Sport i sportska rekreacija omogućuju *druženje*. To je sigurno jedna od vrijednosti bavljenja sportom i sportskom rekreacijom, a često može biti jedan od motiva za bavljenje istim. Ovo prvenstveno vrijedi za ekipne sportove, ali i za individualne u mjeri u kojoj se odvijaju u klubovima. Jasno, sport i sportska rekreacija nisu jedini načini okupljanja ljudi te u tom svom aspektu predstavlja samo jedno od mogućih sredstava za postizanje cilja. Druženje sigurno ima vrijednost po sebi, no vrijednost druženja ovisi i o vrijednosti aktivnosti oko koje su se ljudi okupili. Postoje dobri i manje dobri razlozi za druženje. Stoga je sport, ne samo aktivnost koja dovodi do okupljanja, nego i aktivnost koja je vrijedna okupljanja.

Iako postizanje i održavanje zdravlja jest najjači razlog za bavljenje rekreacijom i sportom, to nije jedini razlog. I kada rekreativni sport ne bi dovodio do zdravlja i dalje bi imao vrijednost, ljudi bi i dalje imali razloga da se njime bave; kada rekreativno bavljenje sportom ne bi ni poboljšavalo ni pogoršavalo zdravstveno stanje, i dalje bismo imali razloga da se bavimo tom aktivnošću.⁹⁹

99 Ovo je varijanta Mooreovog testa izolacije. Vrlo je zanimljivo pitanje je li uopće zamislivo da tjelesno vježbanje ne dovodi do zdravlja. Naime, budući da tjelesno vježbanje po svojoj biti jest realizacija funkcija organizma i budući da je realizacija funkcija bitni dio zdravlja, moglo bi se tvrditi da je tjelesno vježbanje nešto što po svojoj biti vodi do zdravlja te da je zbog toga nezamislivo da tjelesno vježbanje ne dovodi do zdravlja.

To pokazuje da vrijednost rekreacije i sporta nije čisto instrumentalna; dakle, da se ne svodi samo na postizanje i održavanje zdravlja, već i da ima intrinzičnu vrijednost. Imamo osjećaj da bi čovjek koji bi se rekreativno bavio sportom samo zato što mu je to preporučio liječnik propustio nešto bitno u toj aktivnosti. Bavljenje sportom, čak i rekreativno, ima neki element koji ga čini bitno različitim od fizikalne terapije, korektivne gimnastike ili kineziterapije općenito. Možda bi se moglo tvrditi da su fizikalna terapija i kineziterapija kurativne, dok je rekreativni sport preventivan, no imamo dojam da se razlika između ta dva oblika tjelesnog vježbanja ne svodi samo na položaj u vremenu u odnosu na ozljedu, imamo dojam da se ne radi samo o tome da li tjelesno vježbanje dolazi prije ili poslije ozljede ili bolesti. Vrijednost tjelesnog vježbanja ne svodi se samo na prevenciju i terapiju zdravlja, već ima i intrinzičnu vrijednost.

Jedan od zanimljivih aspekata sporta je postizanje rezultata, natjecanje i izazov. Olimpijski slogan *Citius, altius, fortius* smatra se samorazumljivim, no zapravo je prilično nejasno u čemu je vrijednost bržeg, višeg i jačeg. Postizanje rezultata možda nije bitan element sporta, ali je sigurno vrlo važan element. Pobjeda nije važna samo u vrhunskom i profesionalnom sportu. I rekreativcima je često itekako stalo do pobjede. Truizam je da je dobro pobijediti, a loše izgubiti. Često se govori o 'slasti pobjede' i 'gorčini poraza'. To je uvijek tako, čak i kada pobjeda ničemu ne služi, a to pokazuje da se radi o intrinzičnoj vrijednosti.¹⁰⁰

Jasno, izazov treba biti relativan u odnosu na sposobnosti sportaša, dob, intenzitet treniranja, itd. No, želja za pobjedom je integralni dio olimpijskog finala isto kao i lokalne prijateljske utakmice. Zadavanje i postizanje cilja integralni je dio skoro svake sportske aktivnosti, bilo to postizanje olimpijske norme, ulazak u finale državnog prvenstva ili penjanje na Sljeme. Rekreativac može imati cilj podići 100 kg na *benchu* ili trčati 1 km ispod 3 minute isto kao što vrhunski sportaš može imati za cilj ulazak u državnu reprezentaciju ili osvajanje medalje na svjetskom prvenstvu. Postizanje rezultata može biti motiv i razlog na dva načina: u odnosu na druge i u odnosu na sebe. Dakle, možemo nastojati da budemo bolji od drugih, a možemo nastojati da budemo bolji nego što smo bili prije 6 mjeseci. Oba su elementa integralni dio vrhunskog bavljenja sportom, a često i rekreativnog. Vrlo je zanimljivo pitanje koji je element važniji. Što je bolje, trčati 10 km za 40 min gdje drugi trče za 45 ili trčati za 30 gdje drugi trče za 28? Drugim riječima, pitanje je koji rezultat više vrijedi, apsolutni ili relativni?

Savladavanje izazova dovodi nas do opće karakteristike svake ljudske aktivnosti, to je težnja prema usavršavanju. Prirodno je da što god radimo, nastojimo raditi dobro. Ako ono što radimo ne nastojimo raditi dobro, onda nije baš sasvim jasno ni zašto uopće to radimo. Čak i stvari koje radimo samo za plaću, kad ih već radimo, prirodno je da ih nastojimo napraviti što je moguće bolje. To vrijedi za sve ljudske aktivnosti: asfaltiranje ulice, operiranje srca, pokretanje velike vojne operacije, slikanje, pjevanje, igranje nogometa, veslanje, itd. Rawls

100 Težnja k pobjedi konstitutivna je za svako natjecanje; natjecanje naprosto nije natjecanje ako natjecatelji ne nastoje pobijediti.

je to nazvao aristotelovski princip: ljudi uživaju u realizaciji svojih (urođenih ili stečenih) sposobnosti i taj je užitek to veći što se sposobnost više realizira.¹⁰¹ Ovo je motivacijski, psihološki princip, ali je toliko duboko usađen u ljudskoj prirodi da možemo reći da svatko ima razlog da realizira i usavršava svoje sposobnosti. Prirodno je da onaj koji ima oči želi gledati; da onaj koji ima noge želi hodati i trčati; da onaj koji može plivati želi plivati; da se onaj koji se može boriti želi boriti; itd. Stoga možemo ustvrditi da je bavljenje sportom, bilo vrhunskim, bilo rekreativnim, i tjelesno vježbanje općenito dobro zato što omogućava realiziranje i usavršavanje prirodnih sposobnosti.

P1: Ako imamo sposobnost X, trebamo je koristiti.

P2: Ma što činili, to što činimo trebamo činiti što je moguće bolje.

K: Dakle, trebamo razvijati i usavršavati sposobnost X.

Centralni dio rada rasprave je iznošenje osnovne teze i opravdanja za navedenu tezu. To se još naziva i konstrukcija argumenta. Naravno, nije nužno konstruirati argument na način da se točno ističu premise i konkluzija, da se koriste logički termini, itd., kao što je slučaj u ovome radu. Dovoljno je jasno i precizno istaknuti osnovnu tezu – tvrdnju koja se u radu zastupa, te navesti razloge, odnosno dokaze za navedenu tvrdnju u duhu prirodnog jezika, primjerice:

Smatram da ... zato što ...

Budući da vrijedi (i), (ii) i (iii), slijedi da ...

S obzirom na to da ..., može se zaključiti ...

Jasno, težnja za usavršavanjem treba biti relativna u odnosu na sposobnost, uvjete treniranja, dob, itd. Stariji sportaši ponekad su frustrirani jer s vremenom postižu sve lošije rezultate. No, njihova je frustracija neopravdana jer su zanemarili činjenicu da sposobnosti s godinama slabe. Posjedovanje sposobnosti je nešto što je po sebi dobro, stoga svatko ima razloga razvijati i usavršavati svoje sposobnosti.

Po sebi je bolje znati infinitezimalni račun nego ne znati.

Po sebi je bolje znati svirati Mondschein sonatu nego ne znati.

Po sebi je bolje moći pretrčati 10 km nego ne moći.

Po sebi je bolje moći podići 100 kg u *benchu* nego ne moći.

101 John Rawls, A Theory of Justice, Harvard University Press, 1999. (1971), str. 374.

Budući da čovjek ima niz sposobnosti, kako umnih tako i tjelesnih, te sposobnosti treba razvijati ravnomjerno. Biti neobrazovani vrhunski sportaš jednako je loše kao i biti tjelesno potpuno neaktivni vrhunski intelektualac. Štoviše, ne samo da je jednako loše, nego je loše upravo na istoj osnovi – narušavanju sklada osobe. Potpuna osoba je osoba koja je u potpunosti i ravnomjerno razvila sve svoje sposobnosti, kako intelektualne, emocionalne, društvene tako i tjelesne.¹⁰² Stoga neobrazovan čovjek nije potpuna osoba isto kao što ni tjelesno neaktivan čovjek nije potpuna osoba. Zbog toga svatko ima razloga realizirati i usavršavati sve svoje sposobnosti, kako umne tako i tjelesne. Zapuštanje neke skupine svojih sposobnosti predstavlja narušavanje cjelovitosti čovjeka. Čovjek koji zapostavi neku skupinu svojih sposobnosti naprosto nije cjelovit čovjek. On je krnji čovjek. Njemu nešto nedostaje.

Težnja prema realizaciji i usavršavanju sposobnosti dovodi nas do deontološkog okvira za vrednovanje aktivnosti. Poznata je tradicionalna podjela dužnosti na dužnosti prema sebi i dužnosti prema drugima. Održavanje i usavršavanje vlastitih sposobnosti jedna je od osnovnih dužnosti prema sebi, koja sigurno uključuje održavanje i usavršavanje vlastitih tjelesnih sposobnosti. Stoga one koji se ne bave nikakvom tjelesnom aktivnošću trebamo kritizirati zato što ne izvršavaju dužnost koju imaju prema samima sebi. Upravo je to ono što imamo na umu kada za nekoga kažemo da se zapustio.

Aretički okvir posebno je prikladan za opravdanje tjelesnog vježbanja.¹⁰³ Pored moralnih i intelektualnih vrlina treba govoriti i o tjelesnim vrlinama. Snaga, brzina, izdržljivost itd., predstavljaju vrline; dok slabost, sporost, brzo zamaranje, itd., predstavljaju mane. Isto kao i u slučaju intelektualnih i moralnih vrlina, trebamo razvijati tjelesne vrline te ispravljati tjelesne mane.

Na koncu, čest razlog za bilo što, pa tako i za bavljenje sportom i rekreacijom jest: Zato što to volim! Niz rekreativnih sportaša tvrdi da se nakon treninga naprosto osjeća bolje. Tjelesni napor je prirodna potreba organizma te je stoga jasno da se čovjek osjeća bolje nakon što zadovolji svoju prirodnu potrebu. Kineziolozi govore o 'iskonskoj biotičkoj potrebi za kretanjem'. Na koncu, riječ 'rekreacija' etimološki znači ponovno stvaranje te svoj puni smisao ima upravo kod onih koji se nakon rekreacije osjećaju 'kao preporođeni'. Unutar utilitarističkog okvira opravdano je sve ono što dovodi do sreće upravo zato što dovodi do sreće. Stoga je u tom smislu bavljenje sportom i sportskom rekreacijom opravdano zato što dovodi do sreće i u mjeri u kojoj dovodi do sreće. A svatko tko se bavio sportom i tko poznaje sportaše zna da je ta mjera izuzetno visoka. Koliko god utilitarističko opravdanje bilo jako i koliko god sreća bila prirodan kandidat za najviše dobro, smatramo da analiza vrijednosti bavljenja sportom i sportskom rekreacijom tu ne završava. Naime, aktivnosti koje dovode ili ne dovode do sreće

102 Kane, J. E. (1984.), Psihologija i sport, str. 67: 'Različiti tipovi razvoja – tjelesni, intelektualni, emocionalni i društveni – nisu jednostavno 'skup' nezavisnih dijelova, već među njima postoji 'organsko jedinstvo'... za njega vrijedi tvrdnja da su organizirani tako da čine 'cjelinu' koja je više od zbroja dijelova koji je čine.' Starom izrekom 'U zdravom tijelu zdrav duh!' ne tvrdi se samo postojanje korelacije između tjelesnog i duševnog zdravlja, već ju se može shvatiti i u jačem smislu da u nezdravom tijelu zdrav duh naprosto nije moguć. Smatramo da izreku prvenstveno treba shvatiti u smislu da se u cjelini u kojoj neki dio nije razvijen ne mogu razviti niti ostali dijelovi.

103 Aristotelijanski okvir izgleda posebno primjeren za opravdanje tjelesnog vježbanja prvenstveno zbog ideje telosa – ideje da organi i sposobnosti imaju funkciju ili svrhu.

možemo vrednovati kao aktivnosti koje bi trebale dovesti do sreće ili kao aktivnosti koje ne bi smjele dovesti do sreće. Budući da potreba za korištenjem i usavršavanjem tjelesnih sposobnosti pripada u samu bit čovjeka, tjelesno vježbanje nije samo nešto što dovodi do sreće, već i nešto što bi trebalo dovesti do sreće. Zbog toga trebamo biti zabrinuti za one koje bavljenje sportom i rekreacijom ne dovodi do sreće jer je bavljenje sportom i rekreacijom nešto što bi ih trebalo činiti sretnima. Sreća do koje dovodi bavljenje tjelesnom aktivnošću sigurno je nešto što sportu i rekreaciji daje dodatnu vrijednost, ali, najjednostavnije rečeno, nije tjelesno vježbanje dobro zato što nas čini sretnima, nego nas čini sretnima jer je dobro. A dobro je zato što ono jest realizacija i usavršavanje sposobnosti koje pripadaju našoj bitnoj prirodi.

Što učiniti?

Uspješan stav prepoznat ćemo ako je njegova primjena prisutna u svakodnevnom životu čovjeka, a u suprotnom on će ostati prazna fraza. Cjeloživotno tjelesno vježbanje imat će svoju svrhu ukoliko bude sastavni dio cjeloživotnog učenja o potrebi za kretanjem u uvjetima hipokinezije. Razmišljanje da je tjelesna aktivnost namijenjena samo za nekog drugog, u današnjim uvjetima življenja nema odgovarajuće uporište u filozofiji slobodnog vremena i sporta. Promatranje sportskih događanja i ulaganje u sport i sportske objekte samo s ciljem postizanja sportskog rezultata neće nadomjestiti biotičku potrebu većine stanovništva za tjelesnom aktivnošću. Iskonska čovjekova potreba za kretanjem ne može i ne smije biti u podređenom položaju u odnosu na bilo koju drugu ljudsku aktivnost.

Stoga je potrebno daleko više ulagati u izgradnju sportskih objekata za masovnu tjelesnu aktivnost pučanstva, počevši od školskih dvorana, te omogućavanja svakodnevne tjelesne aktivnosti djece i omladine. Navike redovitog tjelesnog vježbanja treba stvoriti u mladosti jer očito dosadašnja dva sata tjedno nastave tjelesne i zdravstvene kulture nisu dovoljna za razvijanje istih. Treba izgraditi dovoljan broj biciklističkih i trim staza, bazena za građanstvo, šetnica, otvorenih igrališta, itd. Također je potrebno uvoditi u Nacionalne programe redovitu tjelesnu aktivnost koja će biti prilagođena svim građanima različitih uzrasta i sposobnosti. To podrazumijeva da se i u program Cjeloživotnog učenja tjelesno vježbanje uvrsti kao njegov sastavni dio. Propaganda putem medija treba biti učinkovitija i usmjerena na potrebu bavljenja tjelesnim vježbanjem i zdravog načina života široke mase ljudi, a ne prvenstveno usmjerena na postizanje sportskih rezultata, te stvaranjem krivog dojma o većem značaju natjecateljskog sporta u odnosu na masovno tjelesno vježbanje većine stanovništva. Protivno tome, hvalisanje o vlastitoj velikoj sportskoj naciji u situaciji kad je ona pretežito nedovoljno tjelesno aktivna bit će ništa drugo nego 'paravan' s kojim će se navedeni problem kompenzirati.

Redovita primjena tjelesnog vježbanja pojedinca može imati instrumentalnu ili intrinzičnu vrijednost. Iako instrumentalna vrijednost može biti važnija, ne možemo zanemariti niti intrinzičnu vrijednost ukoliko ona pokreće većinu stanovništva na tjelesno vježbanje, a da se pri tom postižu pozitivne antropološke transformacije kod svakog pojedinca. Stoga, treba promicati te vrijednosti jer su one razlozi za masovno tjelesno vježbanje pod optimalnim tjelesnim opterećenjem.

Samo čovjek koji ima pozitivno razvijen stav o potrebi redovite tjelesne vježbe te ga primjenjuje u stvarnosti, paralelno sa stjecanjem intelektualnih znanja i vještina te ostalih osobina potrebnih za njegov prosperitet bit će u potpunosti izgrađena ličnost.

U zaključnom dijelu rada ukratko prikažite vašu poziciju i način kako ste je opravdali.

Primjer 2. Prijić-Samaržija, S. (2007). Spolne različitosti, spolna diskriminacija i programi afirmativne akcije. U: Baccarini, E., Prijić-Samaržija, S. (2007). Praktična etika: ogledi liberalnoga pristupa nekim problemima praktične etike. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.

Spolne različitosti, spolna diskriminacija i programi afirmativne akcije

Sažetak

Unatoč činjenici da se neki oblici afirmativne akcije (poglavito praksa kvota) primjenjuju u praksi zemalja tzv. razvijene demokracije već gotovo tri desetljeća, polemike o njihovoj moralnoj i zakonskoj opravdanosti ne jenjavaju. Cilj je ovog ogleđa višestruk: (i) konstatirati postojanje različitih oblika spolne diskriminacije; (ii) razmotriti pitanje opravdavanja li spolne različitosti spolnu diskriminaciju; (iii) izložiti argumente pro et contra prakse afirmativne akcije u domeni spolne diskriminacije, (iv) braneci sam koncept afirmativne akcije, ukazati na mogući pravac izbjegavanja najtežih prigovora kroz prijedlog umjerene afirmativne akcije. U članku se ukratko konstatira postojanje diskriminacijskih društvenih praksi u formi otvorene i prikrivene diskriminacije te razmatra povijesno-teorijska pozadina spolne diskriminacije i razlozi zbog kojih je takva diskriminacija pogrešna. Nakon razmatranja dvije vrste argumenata u prilog afirmativne akcije - onih koji počivaju na kompenzacijskim i utilitarističkim načelima pravednosti - detaljno se razmatraju ključni prigovori praksi afirmativne akcije. Konačno, oslanjajući se na argumente za i protiv prakse afirmativne akcije, predlaže se razlikovanje između tzv. stroge afirmativne akcije, kojoj odgovara naziv obrnute diskriminacije, i programa umjerene afirmativne akcije, unutar koje se napušta koncept pozitivne ili obrnute diskriminacije.

Sažetak kao kratki prikaz sadržaja rada pomoću kojeg se čitatelju omogućuje brzi pregled rada može sadržavati prikaz (i) cilja ili ciljeva rada; u skladu s postavljenim ciljem ili ciljevima (ii) rezultate rada, koja ujedno predstavljaju strukturu rada. U ovom slučaju autorica jasno piše da se u radu (i) konstatira

a; (ii) razmatra b, te detaljno razmatra c i (iii) predlaže d. Bilo bi poželjno da je u sažetku navedena i osnovna teza rada.

Programi afirmativne akcije¹⁰⁴ imaju svoje pobornike i kritičare. Unatoč činjenici da se neki oblici afirmativne akcije primjenjuju u praksi zemalja tzv. razvijene demokracije već gotovo tri desetljeća, polemike o njihovoj moralnoj i zakonskoj opravdanosti ne jenjavaju. Cilj je ovog članka izložiti argumente *pro et contra* prakse afirmativne akcije u domeni spolne diskriminacije te, braneći sam koncept afirmativne akcije, ukazati na mogući pravac izbjegavanja najtežih prigovora. Argumentacija koju navodim nije izvorno kreirana samo za slučaj spolne diskriminacije već i za druge vrste (anti)diskriminacijskih praksi. Razmatrajući stavove za i protiv ograničit ću se, međutim, samo na slučaj spolne diskriminacije referirajući pritom isključivo na zemlje koje u većoj ili manjoj mjeri uvažavaju načela liberalne demokracije (jer je narav i rasprostranjenost spolne diskriminacije te potreba za primjenom određenih vrsta anti-diskriminacijskih praksi potpuno različita u zemljama liberalne demokracije od onih u tzv. patrijarhalnim tradicionalističkim zemljama).

U prvom ću dijelu ukratko konstatirati postojanje diskriminacijskih društvenih praksi u formi otvorene i prikrivene diskriminacije, povijesno-teorijsku pozadinu spolne diskriminacije te razloge zbog kojih je takva diskriminacija pogrešna. U drugom dijelu ću izložiti dvije vrste argumenata u prilog afirmativne akcije: one koji počivaju na kompenzacijskim i utilitarističkim načelima pravednosti. U trećem dijelu prikazat ću ključne prigovore praksi afirmativne akcije. Konačno, oslanjajući se na argumente za i protiv prakse afirmativne akcije, predložiti ću razlikovanje između tzv. snažne afirmativne akcije (SAA), kojoj odgovara naziv obrnute diskriminacije, i programa umjerene afirmativne akcije (UAA). Pokušat ću argumentirati u prilog zakonske i moralne opravdanosti i djelotvornosti UAA.

U uvodom dijelu rada poželjno je napisati, kako i u sažetku, cilj ili ciljeve rada; strukturu rada, odnosno ono što će pojedini dio rada sadržavati: *U prvom dijelu rada ukratko ću konstatirati ... U drugom dijelu rada izložiti ću...* Za razliku od sažetka, u ovom uvodnom dijelu rada autorica je istaknula osnovnu tezu, iako u obliku nastojanja - *Pokušat ću argumentirati u prilog zakonske i moralne opravdanosti i djelotvornosti UAA* – no osnovna se teza daje iščitati i glasi: *Umjerena afirmativna akcija je moralni i zakonski opravdan postupak ukidanja postojeće zakinitosti žena i treba je provoditi.*

1 Želim odmah na početku napomenuti da pod pojmom 'afirmativne akcije' ne mislim ništa više i ništa manje od preferencijalnog tretmana određenih društvenih skupina – od žena do različitih manjinskih skupina.

Iznimno je važno razjasniti osnovne pojmove rada. Takvo će razjašnjenje smanjiti mogućnost nerazumijevanja i moguće pogrešne interpretacije pozicije koja se na određenim osnovnim pojmovima temelji.

Drugim riječima, koristim pojam u najopćenitijem smislu u kojem se neka skupina planski i organizirano preferira prilikom zapošljavanja, upisivanja, napredovanja i sl. U praksi je uobičajena klasifikacija programa afirmativne akcije na one koje uključuju kvote ili ciljne brojčane rezultate i one koje zahtijevaju kvalitativno povlašteno tretman jedne skupine nad drugima. Međutim, u članku neću posebno diskutirati opravdanost niti kvantitativnog niti kvalitativnog programa afirmativne akcije, već samo načelnu opravdanost programa.

Otvorena i prikrivena diskriminacija

Unatoč anti-diskriminacijskim zakonima, spolna diskriminacija je i dalje prisutna, a vidljiva je, posebice, u domeni zapošljavanja - iako vjerojatno ne u mjeri kao prije donošenja tih zakona. **Statistike otkrivaju**

Poželjno je raspravu započeti određenim empirijskim podacima, u ovom slučaju statističkim. Ukoliko je moguće, ukoliko to rasprava i sadržaj rasprave dopuštaju, razmotrite problem iz deskriptivne perspektive. Drugim riječima, konstatirajte 'stanje stvari'.

da u pravilu žene zarađuju manje od muškaraca za istu vrstu posla, da češće od muškaraca obavljaju slabije plaćene poslove, daleko su rjeđe zastupljene na važnijim, višim i odgovornijim mjestima i da, konačno, žene s istim kvalifikacijama i relevantnim zaslugama daleko sporije napreduju od svojih muških kolega.¹⁰⁵ Statistike, međutim, ne otkrivaju da u podlozi ovakvog društvenog položaja žena leže dva različita oblika spolne diskriminacije: *otvorena i prikrivena* diskriminacija.¹⁰⁶

1. OTVORENA DISKRIMINACIJA. Diskriminacija je otvorena u slučajevima u kojima je žena diskriminirana zato jer je žena. Uzroci i razlozi takve diskriminacije mogu biti raznovrsni: od pukih predrasuda (odbojnost prema ženama u javnim djelatnostima, stav da muškarci moraju zarađivati više od žena ili da žena ne smije biti nadređena muškarcu i sl.) do uvjerenja kako su žene manje sposobne i prilagođene djelovati u javnoj ili poslovnoj sferi, manje kompetitivne, previše iracionalne i sl. Ovaj tip diskriminacije ilustriraju stereotipne situacije u kojima poslodavci ne žele zaposliti upravo ženu vjerujući da je javna domena ili određeni posao primjereniji muškarcima.

Uvjerenje o inferiornosti i nepoželjnosti žena u javnoj domeni ima svoju dugu povijest i teorijski razrađeni oblik u esencijalističkim stavovima istaknutih mislilaca poput

Dobro je dati povijesni pregled ideja značajnih autora koje su povezane s problemom rasprave (element *već rečeno*). Ovdje je važno naći mjeru – valja odabrati samo relevantne autore i navesti njihove ključne teze najznačajnije za raspravu.

105 Vidi, primjerice, *Good for Business: Making Full Use of the Nation's Human Capital*, A Fact-Finding Report of the Federal Glass Ceiling Commission, March 1995; Neumark, D., Blank, R. and Van Nort, K., (1995), *Sex Discrimination in Restaurant Hiring: An Audit Study*, National Bureau of Economic Opportunity Working Paper, No. 5024; *The Status of Equal Opportunity in the American Workforce*, EEOC, Office of Communications, 1995. etc. Treba napomenuti da su najdostupniji statistička istraživanja provedena u SAD-u. Međutim, nema razloga pretpostaviti da je situacija u većini zemalja tzv. svijeta razvijene demokracije bitno drugačija.

106 Ova distinkcija odgovara distinkciji između primarne i sekundarne diskriminacije koju nalazimo kod M.A. Warren. Vidi, Warren, M.A., (1977), "Secondary Sexism and Quota Hiring", *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 6, No. 3. Preferiram, međutim, pojmove otvorene i prikrivene diskriminacije kako bi se izbjegla konfuzija s pojmovima primarne diskriminacije, koja referira na diskriminaciju žena, i sekundarne, koja referira na diskriminaciju muškaraca unutar programa AA.

Platona, J.J. Rousseaua, G.W.F. Hegela, J. Benthama, S. Freuda i dr. Oni ne samo što vjeruju da postoje dvije različite ljudske prirode – muška i ženska (esencijalizam), već i da je ženska priroda takva da ženu u javnim poslovima čini nedjelotvornom i subverzivnom. Svi su oni držali da je privatna domena ženin prirodni kontekst te da ženska priroda onemogućuje ženi da funkcionira prema racionalnim, objektivnim ili univerzalnim pravilima imajući u vidu opće ciljeve, što ih posljedično čini nepoželjnima u javnoj domeni. Platon u *Državi* izriječno tvrdi da žena predstavlja prijetnju ostvarivanju općeg blagostanja, dok je u *Zakonima* ženski spol opisan kao remetilački činitelj, općenito predisponiran da oslabljuje društvo. J.J. Rousseau¹⁰⁷ zastupa stav o spolno određenim moralnim vrijednostima, odnosno stav da su vrline koje čine ženu kreposnom različite od onih koje muškarca čine kreposnim. Blagost, razumijevanje, požrtvornost, sentimentalnost, urednost, povučенost i slično vrline su žene dok su istovremeno mane za muškarca; neovisnost žene, racionalnost, kompetitivnost i slično, prema Rousseauu, dovode do toga da žena gubi one kvalitete koje je čine poželjnom i cijenjenom. G.W. F. Hegel¹⁰⁸ podržava istu distinkciju prema kojoj je žena određena privatnom sferom, a muškarac poglavito javnom sferom. Nije slučajno što je žena usredotočena na obitelj gdje dominiraju osjećaji, subjektivnost i partikularni altruizam, već je to u prirodi žene ili, kako kaže, uređeno božanskim zakonima. S druge strane, budući je država izgrađena na razumu i zakonima te zahtijeva univerzalnu perspektivu, ona ne pripada ženi. Muškarac može živjeti u obje sfere, racionalnost može spojiti sa subjektivnim, s osjećajima i obitelji, dok je ženina subjektivnost nespojiva s osobinama koja traži javni život. Prema Hegelu, žena ne može živjeti kompletan etički život koji karakterizira građanina jer je svojom prirodom orijentirana na obitelj i ograničena osjećajima, zbog čega i predstavlja prijetnju zajednici i razumu na kojem je utemeljen ljudski zakon. Štoviše, Hegel smatra da su žena i politička moć nespojivi jer žena svoje djelovanje ne usklađuje s univerzalnim već proizvoljnim sklonostima i stavovima vezanim primarno za očuvanje dobro određenih članova njezine obitelji. Unatoč svojim liberalnim političkim stajalištima i povremenim potporama sufražetkinjama, Jeremy Bentham¹⁰⁹ smatra da je nemoguće od žena očekivati da se drže principa utilitarizma zbog njihove esencijalne nesposobnosti da univerzaliziraju moralne sudove, što ih čini subverzivnima u političkoj areni. Na sebi svojstven način, i F. Nietzsche¹¹⁰ je iskazivao radikalni stav o inferiornosti žena. Za njega su žene niža bića, koja nisu sposobna biti prijatelji, već samo voljeti, a upravo u ljubavi žene leži sljepilo i nepravda prema svemu što one ne vole. Nietzsche tvrdi kako se žena ne razumije u pitanja ponosa i časti, i dok je ženina duša površna i plitka, duša muškarca je duboka tako da njegova struja žubori u podzemnim pećinama. Otac psihoanalize, S. Freud¹¹¹ također vjeruje kako je žena kao čuvar obitelji i kao takva nužno neprijatelj civilizacije, koja se temelji na pravu, pravdi

107 Emil ili o odgoju

108 Hegel, G.W. F., *The Philosophy of Right*, Oxford, Claredon, 1952; Hegel, G.W. F., *Fenomenologija duha*, Beograd, BIGZ, 1979.

109 Bentham, J., *Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, ur. J.H. Burns i H.L.A. Hart, London, Athlone, 1970.

110 Nietzsche, F., *Tako je govorio Zaratustra*, Zagreb, Mladost, 1955.

111 Freud, S., *Civilisation and Its Discontents*, vol. 21. u J. Strachey i A. Freud (ur. i prev.) *The Standard Edition of the Complete Psychological Works*, London, Hogarth, 1961.

i zakonima. Prema njemu su ljubav i institucije poput obitelji, u kojima se žena realizira, u sukobu s općim interesima civilizacije, koji počivaju na drugačijim osnovama. Istražujući moralni razvoj pojedinaca, Lawrence Kohlberg¹¹² neće izrijeком zagovarati prirodnu razliku između žena i muškaraca, ali tvrdi kako žene u moralnom razvoju ostaju u pravilu na trećem stupnju (od šest), na kojem je moralno djelovanje motivirano željom da ugone i pomognu drugima te sklonošću konformiranja sa stereotipovima onoga što se smatra 'normalnim' ponašanjem. Drugim riječima, mnogo više muškaraca nego žena postiže najviši šesti stupanj karakteriziran slijeđenjem univerzalnih pravila i apstrahiranjem od pojedinačnog partikularnog slučaja. Kohlberg tvrdi kako su rijetke žene koje dospiju do stupnja moralnog razvoja na kojem se prava shvaćaju i definiraju kao odluka savjesti, u skladu sa samozabranim etičkim principima koji se pozivaju na logiku, univerzalnost i konzistentnost.¹¹³

Kako bilo, povijest razvoja ideja stvorila je snažnu teorijsku osnovu za društvene prakse koje se danas manifestiraju kao diskriminirajuće po ženu.

Dobro je to što je autorica istaknula važnost povijesti ideja o razmatranom problemu zato što se na taj način čitatelju objašnjava dio rada, koji pritom postaje važan dio smislene cjeline.

2. PRIKRIVENA DISKRIMINACIJA. Međutim, postoji i drugi, prikriveni oblik diskriminacije, kojeg je nerijetko teško i prepoznati. Radi se o diskriminativnim praksama koje se ne temelje na gore spominjanim uvjerenjima o prirodi žena, već na ekonomskim ili pragmatičkim razlozima. Paradigmatični slučaj ovakvog tipa diskriminacije je situacija u kojoj poslodavac, rukovodeći se razlozima profita, preferira muškarca pred ženom, ne zato jer vjeruje da je muškarac prirodno sposobniji ili efikasniji od žene, već zato što smatra da žena ima (ili će imati) obveze prema kućanstvu i djeci koja će utjecati na vrijeme koje može provesti na poslu, što će značajno umanjiti koncentriranost na posao ili sl. Zapažimo da je kriterij kojeg primjenjuje poslodavac potpuno drugačiji od onih koji su na djelu u otvorenoj diskriminaciji - radi se o spolno-neutralnom kriteriju profita. Međutim, u kontekstu tradicionalne podjele poslova u kojoj je briga za djecu obveza žena, ovakva primjena spolno-neutralnih ekonomskih razloga generira povlašteni položaj muškaraca prilikom zapošljavanja.¹¹⁴

112 Kohlberg, L., (1981), *The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice*, San Francisco, Harper & Row

113 Vidi u Okin, S., (1990), "Thinking like a Woman", u D. Rode (ur.), *Theoretical Perspectives on Sexual Difference*, Yale University Press.

114 Zapažimo da prikrivena diskriminacija nije skriveni oblik otvorene spolne diskriminacije. Dakako, da ono što mi nazivamo otvorenom diskriminacijom može poprimiti prikrivenije forme zbog zakonske regulative koja zabranjuje spolnu diskriminaciju. Međutim, ovdje se pod prikrivenom diskriminacijom ne referira na skrivanje ili prikriivanje realno diskriminacijske prakse utemeljene na predrasudama i uvjerenjima o ženskoj inferiornosti u javnoj domeni, već na posebnu vrstu diskriminacije koja je motivirana profitom.

Otvorena spolna diskriminacija je nepravedna jer relevantni kriteriji za zapošljavanje mogu biti samo kvalifikacije i druge stručne zasluge, a ne spol. Prikrivena diskriminacija je, međutim, nepravedna jer pridonosi i perpetuira postojeću nepravdu prema ženama kažnjavajući ih dodatno zbog postojeće društvene pozicije u kojoj su ionako već zakinute. Unatoč spolno neutralnoj naravi samih kriterija, prikrivena diskriminacija je nepravedna poput otvorene jer je primjena takvih ekonomskih razloga u datom kontekstu diskriminirajuća za žene. Krajnje je nepravedno i moralno neopravdano da neovisno o njihovim zaslugama, postojeće društvene uloge žena služe kao isprika za njihovo isključivanje iz natjecanja za poželjno zaposlenje. Ovakva je praksa nepravedna i zato jer stvara začarani krug u kojem su žene, gotovo potpuno identično kao i u slučaju otvorene diskriminacije, hendikepirane u ostvarivanju svojeg životnog plana, odnosno, temeljnog ljudskog prava.

Ukratko, temeljno je pogrešna u obama tipovima spolne diskriminacije - otvorene i prikrivene - činjenica da sustavno smještaju ženu u podređeni položaj u društvu kršeći njihovo pravo na jednak tretman i zaštitu.

Poželjno je ukratko i jasno istaći što se smatra neprihvatljivim kod određene pozicije, stava, prakse – u ovom slučaju diskriminacije - kako bi se u što jasnijem svjetlu prikazala pozicija koja se u radu nastoji zastupati i opravdati.

Spolna različitost i spolna diskriminacija

Pogledajmo preciznije što je zapravo moralno pogrešno u spolnoj diskriminaciji.

Kada se u radu navodi što se nastoji postići u određenom dijelu teksta, čitatelj biva upoznat s autoričinim namjerama i vođen kroz tekst, što olakšava razumijevanje i zadržava čitateljevu pažnju.

Prema standardnom stajalištu zasnovanom na Aristotelovom principu pravednosti, jednaki trebaju biti tretirani jednako, a nejednaki nejednako. Slijedeći ovo standardno poimanje pravednosti, može se tvrditi da žene i muškarci nisu jednaki, bar u nekim aspektima, ta da je spolna diskriminacija opravdana spolnom razlikom u sposobnostima. **Primjerice,**

Poželjno je navoditi primjere u radu jer se na taj način čitatelju teza približava i ilustrira pa time postaje razumljivija i zanimljivija.

prosječna žena je manje fizički snažna i agresivna od prosječnog muškarca ili prosječna žena pokazuje više brige, suosjećanja i više je sklona pomoći od prosječnog muškarca. Budući da su u tim aspektima žene i muškarci nejednaki, prema standardom stajalištu slijedi da

žene i muškarci trebaju biti nejednako tretirani. Upravo je postojeća praksa prema kojoj se za poslove u vojsci preferiraju muškarci, a u predškolskim i odgojnim ustanovama žene, opravdana standardnim stajalištem. Trebamo li stoga prihvatiti da postojeće spolne uloge nisu diskriminatorne jer slijede spolne razlike?

Činjenica je da esencijalistički stav o različitosti muškaraca i žena nije rijedak ni u suvremenoj literaturi. Primjerice, jedna od ključnih osoba ženske scene, C. Gilligan, zagovara stav da su muškarci i žene različiti u načinu moralnog rezoniranja i ponašanja.¹¹⁵ Budući da se većina sudionika u raspravi slaže da su muškarci i žene na neki način ipak različiti, **nije li različit tretman uistinu opravdan?** Da bismo odgovorili na pitanje o opravdanosti različitog tretmana žena i muškarca, treba najprije razjasniti jedno drugo pitanje. **Jesu li spolne različitosti koje primjećujemo utemeljene na muškoj i ženskoj monolitnoj i nepromjenjivoj naravi ili su takve osobine i prihvaćanje odgovarajućih vrijednosti posljedica dugotrajne društvene prakse u kojoj su muškarci žene zauzimali različite društvene položaje?** Ovo pitanje otvorit će dva nova: **Ako su spolne različitosti društveno konstruirane, ne bi li trebalo takve umjetne razlike otkloniti, a ne podržavati nejednakim tretmanom muškaraca i žena?** **Ako pak muškarci i žene i jesu različiti, znači li takav stav o različitosti muškaraca i žena i potrebu da budu različito tretirani na način da žena zarađuje manje za isti posao, da radi na slabije plaćenim poslovima ili da ne zauzima ključna mjesta u javnim službama?**

Poželjno je jasno postaviti pitanja na koja se u radu nastoji odgovoriti.

Činjenica je da se temeljna društvena uloga žene stoljećima svodila samo na majčinstvo, brigu za djecu i dom ili njegovanje drugih. Muškarci su za to vrijeme sudjelovali u javnim poslovima, obrazovali se, gradili karijere, odlazili u vojsku i ratove. U podređenom položaju u društvu u kojem su na mjestima moći dominirali muškarci, žene su razvijale i njegovale karakteristike poput podložnosti, ovisnosti, sklonosti da ugođe, gubitku inicijative i slično, kojima su ugađale dominantnoj grupi i njihovim potrebama.¹¹⁶ Čak i kada se ne bi radilo o različitim 'muškim' i 'ženskim' prirodama, duga povijest različitog življenja i ciljeva mogla je dovesti do toga da se formira 'ženska' i 'muška' ljestvica moralnih vrijednosti, svojstava i prioriteta. Drugim riječima, čak i pod pretpostavkom da se uistinu radi o jedinstvenoj, jednoj jedinjoj *unisex* ljudskoj prirodi, stoljetna praksa različitih društvenih uloga posve je lako mogla dovesti do toga da žene i muškarci postanu drugačiji, da različito reaguju i (moralno) prosuđuju. Mnoge autorice, ali i sociološke studije spolnih stereotipa, objašnjavaju

115 Štoviše, upravo je i dominantna tendencija u kojoj se tvrdi da su muškarci i žene različiti. Vidi primjerice, Gilligan, C., (1982), *In a Different Voice*, Cambridge, Mass., Harvard University Press; Kohlberg, L., et al., (1978), *Assessing Moral Stages: A Manual*, Cambridge, Mass., Harvard University Press.

116 Miller, J.B., (1976), *Toward new psychology of Women*, Boston, Beacon

žensko rezoniranje primarno upravo stoljetnom pozicijom obespravljenosti žena.¹¹⁷

Čitav niz stoljeća žene nisu imale prava i mogućnosti koje su bile dostupne muškarcima, a nasuprot tome stoji tek nekoliko desetljeća pravne jednakosti, koja još nije u potpunosti zaživjela u praksi. Treba pridodati da je u takvom spolnom diferenciranju, osim puke socijalne i pravne prakse, uključen i stanoviti psihološki mehanizam frustracije želja. Naime, kada je jednom ženama formalno omogućeno obrazovanje, sudjelovanje u javnom životu i sl., posljedica je bila da žene to nisu htjele. Često smo svjedoci da žene zapravo ni ne žele 'muške' poslove i uloge te da uistinu žele zadržati svoje 'ženske' poslove. Upravo mehanizam frustracije želja objašnjava zašto se to događa. Žene koje su željele 'muške' poslove nerijetko nisu uspjevale ili su bile izložene mnogim iskkušenjima i preprekama. Kako svatko želi postići što je više moguće zadovoljstva u životu, žene koje su željele da se otrgnu od 'ženske' pozicije i zauzmu 'mušku' imale su daleko više šansi da bude nezadovoljene i frustrirane nego žene koje su prihvatile 'ženski' životni obrazac. Upravo nagonski psihološki mehanizam koji nastoji spriječiti tenzije, frustracije i napetosti navodio je žene da adaptiraju svoje preferencije i prilagode svoje želje onom što im je postizivo.¹¹⁸ Tako, jednom kada su uloge podijeljene, obrazac se uglavnom sam reproducirao. Čak i sada, postojanje otvorene i prikrivene diskriminativne prakse omogućava da isti mehanizam još uvijek djeluje. Još uvijek bi se moglo govoriti o stanovitoj auto-cenzuri želja kod žena, nekakvoj rezervi, strahu od 'muških' domena, kanaliziranju ambicija na one domene u kojima već ima žena ili u kojima je put više-manje prokrčen. **Na to da je ovakav obrazac povijesnog razvoja spolnih različitosti moguć, upućuju i autorice**

Ukoliko potkrepljenje određene teze pronađete u radovima relevantnih autora, navedite to u svome radu.

koje, raspravljajući o ljudskoj prirodi, uvode pretpostavku da je ljudska priroda plastična i ukalupljiva te da žene i muškarci razvijaju svoj spolni identitet, osobnu motivaciju i razumijevanje sebe kroz društvena očekivanja koja su im nametnuta. Pritom se pozivaju na istraživanja koja sugeriraju da su ljudske bebe biseksualne te da usvajaju stanoviti muški i ženski identitet imitirajući i identificirajući se s modelima odraslih.¹¹⁹

No, čak i ako se čini vjerojatnim da se jedna jedinstvena priroda mogla oblikovati u dvije pod utjecajem društva, to još ne dokazuje da se uistinu radi o jednoj jedinstvenoj prirodi. Sasvim je vjerojatna i pretpostavka da se radi o dvije različite prirode te da su društvene uloge samo slijedile prirodne razlike. Štoviše, među suvremenim autoricama ima i onih koje jasno zagovaraju stav da se radi o dvije prirode, 'muškoj' i 'ženskoj', odnosno da razlike

117 Broverman, I.K, and al.,(1972), "Sex-Role Stereotypes: A Current Appraisal", *Journal of Social Issues*, No. 28/2.

118 Elster, J., (1982), *Sour Grapes* u A. Sen i B. Williams (ur.). *Utilitarsim and Beyond*, Cambridge, Cambridge University Press.

119 Primjerice, Ferguson, A., (1977), "Androgyny as an Ideal for Human Development" u M. Vetterling-Braggin i dr. (ur.), *Feminism and Philosophy*, Totowa, NJ: Littlefield, Adams.

u muškom i ženskom moralnom funkcioniranju počivaju na različitim naravima.¹²⁰ Tvrdi se, naime, da biološka razlika između muškaraca i žena ne može biti ignorirana prilikom rasprave o muškoj i ženskoj prirodi, njihovim osobinama i načinu moralnog prosuđivanja. Ako kod svih drugih vrsta biološke razlike dovode i do različitih socijalnih modela ((re) produkcija, rađanje, majčinstvo i sl.), biološke razlike između muškaraca i žena mogle bi jednako tako uzrokovati razlike u instinktu, potrebama, načinu ili perspektivi kroz koju razumijevamo sebe i druge. Ukratko, iako se može dvojiti treba li se određenje toga što je ljudska priroda u potpunosti svesti na biološke odrednice, jasno je da se biološka različitost ne može isključiti kao irelevantna. Bilo bi krajnje neobično tvrditi da biološke ili fizičke različitosti (genetska i morfološka struktura) ne proizvode nikakve mentalne različitosti.¹²¹

Kako bilo, u bliskoj budućnosti zasigurno nećemo dobiti odgovor na pitanje podrijetla spolnih različitosti. Da bi dokazali tvrdnju o biološkoj determiniranosti ili socijalnoj kontinuiranosti postojećih razlika između muškaraca i žena, potreban nam je jednako tako dug eksperimentalni period u kojima bi ženama i muškarcima bila jednako dostupne sve mogućnosti. Tada bismo možda mogli utvrditi radi li se o jednoj ili dvije prirode. Neki bi mogli prigovoriti da ni u tom slučaju ne bismo mogli točno utvrditi postoji li jedna priroda ili dvije. Naime, u raspravama nije rijedak niti relativizirajući stav o ljudskoj prirodi prema kojem se ne može definirati što je ljudska priroda neovisno o kulturnoj perspektivi. Upravo kultura, kakvo god ona bila, određuje što ćemo misliti o sebi i što će se smatrati 'muškom' ili 'ženskom' prirodom. Postojeća društvena praksa dovela je do diferencijacije na muška i ženska svojstva i vrline, na muško i žensko moralno prosuđivanje i mišljenje. Svaka druga praksa, pa i ona u kojoj bi bili potpuno i stvarno izjednačeni u pravima i mogućnostima, oblikovala bi stav da se radi o jednoj prirodi. U svakom slučaju, **pitanje radi li se o jednoj ili dvije prirode, za nas do daljnjeg ostaje neprozirno.**¹²²

Navedite pitanja koja u radu ostaju otvorena i obrazložite zašto je tome tako.

Dakle, **sada se možemo vratiti na pitanje postavljeno na početku ove rasprave o spolnim različitostima: opravdava li postojeća različitost između žena i muškaraca nejednak tretman?**

120 Wolgast, E., (1980), *Equality and the Rights of the Women*, Ithaca, NY: Cornell University Press.

121 Midgley, M. i Huges, J., (1983), *Woman's Choices*, London, Weidenfeld and Nicholson.

122 Vidi u Annas, J., (1993), "Woman and the Quality of Life: Two Norms or One", u M.C. Nussbaum i A. Sen, *The Quality of Life*, Oxford, Oxford University Press.

Poželjno je ponoviti postavljeno pitanje rasprave kada se u radu fokusirate na njega. Time se čitatelja vodi kroz čitanje što mu zadržava pažnju i osigurava bolje razumijevanje rada.

Nedvojbeno je potrebno razjasniti što točno znači u standardnom stavu da jednaki trebaju biti tretirani jednako, a nejednaki nejednako.

Iznimno je važno odrediti i razjasniti u kojem značenju koristite određene termine, načela, itd. da bi čitatelji znali na što ste mislili kada ste upotrijebili određeni termin, načelo, itd. Važno je da autor i čitatelj 'imaju iste pojmove'. U ovom slučaju 'jednaki trebaju biti tretirani jednako, a nejednaki nejednako' traži dodatno pojašnjenje i određenje, što autorica pruža čitatelju.

P. Singer, primjerice, smatra da nejasan i proizvoljan pojam jednakosti koji se koristi u standardnom stajalištu krši temeljni moralni princip - princip jednakog tretiranja svačijeg interesa.¹²³ Temeljna klauzula svih legislativa koje se tiču ljudskih prava jest da svaka osoba, bez obzira na različitosti, ima pravo na jednak tretman, što znači da svaka osoba ima pravo na iste mogućnosti u pogledu stjecanja ili pristupa društvenim dobrima i na istu zaštitu od strane vlasti.¹²⁴ Ako je, dakle, pravo na jednak tretman definirano kao pravo na jednakost u dostupnosti neke mogućnosti, slijedi nedvosmisleno da je da spolna diskriminacija - kako otvorenog tako i prikrivenog tipa - moralno i zakonski nedopustiva.

Pokušat ćemo u nastavku pokazati

Vodite čitatelja kroz rad i navedite koja je namjera dijela rada koji slijedi.

da ovakvo određenje prava na jednak tretman, nasuprot mnogim kritikama, opravdava i programe umjerene afirmativne akcije (UAA). Preciznije, kritičari programa afirmativne akcije prigovaraju da, ukoliko je diskriminacija pogrešna temeljem prava na jednak tretman, onda jednako tako i svaka praksa afirmativne akcije koja privilegira jedne nad drugima nužno povređuje to isto pravo na jednakost u dostupnosti mogućnostima i zaštiti. Nasuprot njima, pokušat ću pokazati da programi umjerene afirmativne akcije mogu biti opravdani temeljem istog principa koji zabranjuje postojeće oblike otvorene i prikrivene spolne diskriminacije. Štoviše, pokušat ću pokazati da UAA ne predstavlja nekakav slabiji oblik obrnute diskriminacije, već da nije niti diskriminacija u pravom značenju te riječi.

123 Singer, P., (1978), "Is Racial Discrimination Arbitrary?", *Philosophia*, Vol. 8, No. 2-3.

124 Treba istaknuti da ovdje slijedim definiciju R. Dworkina. Dworkin, R. (2000), *Sovereign Virtue*, Cambridge, Mass., Harvard University Press.

Argumenti u korist programa afirmativne akcije

Programi afirmativne akcije (AA) stvoreni su kako bi ispravili nepravde uzrokovane spolnom diskriminacijom. AA, kako se uobičajeno shvaća, sastoji se u povlaštenom tretmanu utemeljenom na spolu ili, drugim riječima, diskriminiranju muškaraca u korist žena s ciljem izjednačavanja njihova položaja. Upravo iz tog razloga za ovaj tip programa često se koristi i pojam obrnuta diskriminacija ili čak pozitivna diskriminacija.

U nastavku ću ukratko izložiti

Vodite čitatelja kroz rad i navedite koja je namjera dijela rada koji slijedi.

ključne argumente u korist potrebe ustanovljavanja i primjene ovog tipa društvene prakse. Argumente u korist programa AA možemo svrstati u dvije skupine: u prvu skupinu svrstavaju se argumenti orijentirani na prošlost (*backward looking*), a u drugu oni orijentirani na budućnost (*forward looking*).¹²⁵ Prva linija argumentacije, orijentirana na prošlost, naglašava potrebu kompenziranja šteta osobama ili skupinama koje su proistekle iz spolne diskriminacije u prošlosti, dok je druga argumentacijska linija, ona orijentirana na budućnost, usredotočena na ustanovljavanje budućeg društva u kojem neće biti diskriminacije ili će ona biti u znatnoj mjeri smanjena. Prva skupina argumenata, tako, temelji se na principu kompenzacijske pravde i pretpostavlja deontološki etički pristup, dok je druga skupina argumenata utemeljena na principu korisnosti te, posljedično, pretpostavlja konsekvencijalistički ili čak utilitaristički etički pristup.

PRISTUP ORIJENIRAN NA PROŠLOST. Princip kompenzacijske pravde pretpostavlja da, kad god je počinjena nepravda, oštećenoj strani šteta treba biti nadoknađena.¹²⁶ Budući da su žene u prošlosti bile diskriminirane, program AA je zamišljen kao način da se ženama nadoknadi šteta koja im je učinjena, osiguravajući im ono čega su bile lišene u prošlosti. Preciznije, AA u obliku povlaštenog zapošljavanja ili sklapanja povlaštenih ugovora je način da se kompenzira nepravda učinjena ženama u prošlosti. Kako su žene u prošlosti u domeni zapošljavanja dobivale manje nego što je pravedno, tvrdi se kako one sada zaslužuju više kako bi im se nadoknadili gubici. Pretpostavljeno je da ovaj tip kompenzacijske politike treba biti primijenjen na žene u cjelini, kao na grupu, te da im treba osigurati povlaštenu

125 Ova se distinkcija uobičajila u literaturi o AA. Vidi Nagel, T., (1977) "Introduction" u M. Cohen, T. Nagel, T. Scanlon (ur.), *Equality and Preferential Treatment*, Princeton, Princeton University Press; Fullinwider, R.K., (1980), *The Reverse Discrimination Controversy*, Totowa, N.J.: Rowman and Littlefield; Goldman, A., (1979), *Justice and Reverse Discrimination*, Princeton: Princeton University Press.

126 Vidi debatu o ovom argumentu u M. Cohen, T. Nagel, T. Scanlon (ur.), *Equality and Preferential Treatment*, Princeton, Princeton University Press; Fullinwider, R.K., (1980), *The Reverse Discrimination Controversy*, Totowa, N.J.: Rowman and Littlefield; Goldman, A., (1979), *Justice and Reverse Discrimination*, Princeton: Princeton University Press; Boxill, B.R., (1978), "The Morality of Preferential Hiring" *Philosophy and Public Affairs* 7, No.3; Mosley, A.G. i Capaldi, N., (1996), *Affirmative Action: Social Justice or Unfair Preference?*, Totowa, N.J.: Rowman and Littlefield.

položaj prilikom zapošljavanja neovisno o nižim kvalifikacijama ili slabijoj osposobljenosti za dati posao u usporedbi s njihovim muškim protukandidatima. Naime, pretpostavlja se da su niže kvalifikacije također posljedica prošlih nepravdi, nedostupnosti mogućnosti obrazovanja, koje sada trebaju biti kompenzirane. Valja zapaziti da se, slijedeći ovaj tip argumentacije za AA, spol i dalje percipira kao moralno relevantan kriterij prilikom zapošljavanja.

Poželjno je naglasiti specifičnost koja će ili može utjecati na smjer rasprave, moguće prigovore i sl.

PRISTUP ORIJENTIRAN NA BUDUĆNOST. Temeljni cilj programa AA, prema ovom pristupu, nije kompenzacija zbog diskriminacije u prošlosti već stvaranje budućeg dobra - i to, kako neposredno moralnih dobara (više jednakosti, više pravednosti), tako i prudencijalnih dobara (više mogućnosti za sve i sl.) - koji će dokinuti podređeni društveni položaj žena. Ovaj tip argumentacije općenito se temelji na pretpostavci da povlašteni tretman žena predstavlja strategiju koja će društvo u cjelini učiniti boljim. Pretpostavlja se da programi AA dosljednije štite prava jer stvaraju društvo u kojem će kršenje prava biti smanjeno, ako ne već u potpunosti ukinuto. Osim ove općenite forme argumenta, dva specifičnija argumenta navode konkretna buduća dobra koja slijede iz primjene AA programa: argument uzora (*role-model*) i argument raznovrsnosti (*diversity*). Argument uzora polazi od pretpostavke da svi imamo stanovitu potrebu za uzorima jer nas ohrabruje saznanje da drugi poput nas mogu biti uspješni. Povlašteni tretman žena omogućuje ženama da u mjeri većoj nego do sada zaposjednu poželjnije i bolje plaćene pozicije. Posljedično, privilegirani tretman žena bi mladim ženama osigurao uzore i tako premostio postojeći problem samoispunjavanja predviđanja koji navode te iste mlade žene da odustanu ili ne uspiju.¹²⁷

Nadalje, privilegirani ili povlašteni tretman žena, dolaskom žena na neke ključne društvene pozicije, osigurao bi više raznovrsnosti nego do sada kada ključne položaje zauzimaju muškarcima što bi, posljedično, osiguralo širu osnovu za djelovanje. Primjerice, kada bi žene zauzimale ključne javne položaje, predstavljanje ili zastupanje bilo bi daleko potpunije. Raznovrsnost je posebno nužna u politici, policiji ili socijalnim službama jer žene daleko autoritativnije mogu zastupati interese žena, daleko lakše zadobiti povjerenje žena i daleko djelotvornije rješavati neke od njihovih problema.¹²⁸ U tom smislu, smatra se da AA programi promiču vrijednost raznovrsnosti i pluralnosti. Kako i ovaj pristup, poput kompenzacijskog, percipira spol kao moralno relevantan kriterij prilikom zapošljavanja, može zaključiti da prakse AA općenito pretpostavljaju da je spolna pripadnost bitan kriterij prilikom zapošljavanja.

127 Vidi, Thomson, J.J. (1977), "A Preferential Hiring", u M. Cohen, T. Nagel i T. Scanlon (ur.) *Equality and Preferential Treatment*, Princeton: Princeton University Press; Goldman, A., (1979), *Justice and Reverse Discrimination*, Princeton: Princeton University Press; Koggel, C.M., (1997), "Expanding the Role of Role Modelling", u W. Cragg i C. Koggel (ur.), *Contemporary Moral Issues*, Toronto: McGraw-Hill Ryerson.

128 Bergmann, B., (1996), *In Defense of Affirmative Action*, NewYork, Basic Books.

Istaknite zaključke do kojih se došli u određenoj fazi rasprave.

DISKRIMINACIJA MUŠKARACA. Svaki povlašteni tretman jedne osobe povlači da će neka druga biti zakinuta. Preferencijalni tretman žena povređuje prava muškaraca na jednak tretman. Apologeti programa AA, bez obzira kakvi bili njihovi argumenti, moraju se suočiti s moralnim i pravnim posljedicama diskriminacije muškaraca. Naime, prisiljeni su ponuditi objašnjenje kako ovakva diskriminacija muškaraca unutar programa AA može biti opravdana. **Nekoliko je strategija opravdavanja diskriminatorne prakse AA.**

Jasno istaknite opravdanja određene tvrdnje i tvrdnju, koji zajedno čine argument. Dobro je to činiti jasno i razgovijetno.

Primjerice:

X se opravdava (ili može opravdati ili nastoji opravdati) na sljedeće načine:

Prvo, ...

Drugo, ...

Treće, ...

Prvo, tvrdi se da su muškarci neposredno ili posredno odgovorni za diskriminaciju žena kroz prošlost. Naime, muškarci su neposredno uživali dobrobiti zbog praksi kojima su diskriminirane žene. Ako sami i nisu sudjelovali u diskriminatornim praksama, u seksističkim sustavima koji su uskraćivali šanse ženama imali su prednosti prilikom zapošljavanja, ali istodobno i u stvaranju psihološkog profila samopoštovanja i samopouzdanosti koji nije na isti način razvijan kod žena.¹²⁹ Tako, čak i ako neki muškarci mogu biti nedužni kada je u pitanju diskriminiranje žena, svi izvlače nepravedne koristi iz činjenice što su žene u podređenom položaju. Imajući sve to na umu, tvrdi se da je opravdano diskriminirati muškarce preferirajući prilikom zapošljavanja slabije kvalificiranu ženu.

Drugo, tvrdi se da programi AA nisu istinski nepravedni, čak i kada proizvode situaciju u kojoj je muškarcu teže naći posao nego ženi koja je slabije kvalificirana, zato jer korijeni nepravde nisu u preferencijalnom zapošljavanju žena, već u onima koji su koristeći svoju moć provodili politiku zapošljavanja na način da su žene zapošljavane u daleko manjem broju nego muškarci. Stvarni izvor zakinutosti muškarca koja slijedi iz primjene programa AA nisu sami programi već cijeli povijesni sustav, koji sam po sebi nije u stanju potaknuti bilo kakve promjene.¹³⁰

Treće, praksa koja preferira žene pred bolje kvalificiranim muškarcima može se opravdati temeljem razborite pretpostavke da je takva praksa dobra za društvo u cjelini, čak i ako se

129 Thomson, J.J. (1977), "A Preferential Hiring", u M. Cohen, T. Nagel i T. Scanlon (ur.) *Equality and Preferential Treatment*, Princeton: Princeton University Press.

130 Nagel, T. (1973), "Equal Treatment and Compensatory Justice", *Philosophy and Public Affairs* 2, No. 4.

uračunaju i gubici muškaraca. Diskriminacija muškaraca je cijena koja se mora platiti u cilju stvaranja većeg dobra.¹³¹ Ova opravdavačka strategija utemeljena je na distinkciji između prava na jednak tretman i prava da se bude tretiran kao jednak. Muškarci imaju pravo na jednak tretman, ali nemaju pravo na posao samo zato jer je netko drugi dobio posao. Druhim riječima, pravo osobe da bude tretirana kao jednaka znači da zajednica mora voditi računa o njegovom mogućem gubitku, ali da njegov potencijalni gubitak ne smije pretegnuti nad interesima zajednice kao cjeline. Ako je preferencijalni tretman žena praksa koja smanjuje razlike u statusu i snazi koje sada postoje između muškaraca i žena, onda je to u interesu zajednice i pojedinačni gubitak ne može biti nadređen dobrobiti zajednice kao takve.

Argumenti protiv programa AA

Četiri su linije argumentacije protiv prakse AA ili obrnute diskriminacije: 1) principijelni ili općeniti argumenti protiv programa AA; 2) kritika kompenzacijskog pristupa; 3) kritika pristupa usmjerenog na buduće koristi, 4) kritika opravdanja diskriminacije muškaraca. Razmotrimo preciznije sve četiri argumentacijske strategije.

Jasno istaknite prigovore (protuargumente) određenoj tvrdnji, poziciji. Dobro je to činiti jasno i razgovijetno. Primjerice:

Prigovori tvrdnji x mogu se sažeti u sljedećem:

Prvo, ...

Drugo, ...

Treće, ...

Primijetite, autorica navodi četiri linije argumentacije protiv prakse AA. Svaka 'linija argumentacije protiv' može unutar sebe sadržavati više protuargumenta. Druhim riječima, autorica je prigovore usmjerene protiv AA kategorizirala u četiri skupine ovisno o tome koji se element pozicije proglasio manjkavim: (i) principijelne prigovore; (ii) kritiku kompenzacijskog pristupa; (iii) kritiku pristupa utemeljenog na budućoj koristi; (iv) kritiku diskriminacije muškaraca, a unutar svake navodi više protuargumenta. Poželjno je 'biti uredan' u pisanju pa, ukoliko je moguće, kategorizirajte ideje, odredite određene kriterije 'slaganja ideja u ladice'. Red u pisanju osigurava jasnoću rada i otkriva autorovu ozbiljnost i nastojanje da bude shvaćen.

PRINCIPIJELNI PRIGOVORI PROGRAMIMA AA. Kritičari prakse AA stoje na stajalištu da ako je diskriminacija pogrešna, AA ne može biti ispravna. Naime, ako je svaka diskriminacija *prima facie* pogrešna jer krši pravdu, tj. pravo na jednaki tretman, isto vrijedi i za AA. L.

131 Dworkin, R. (1986) *A Matter of Principle*, Cambridge, Mass., Harvard University Press; Dworkin, R., (2000), *Sovereign Virtue*, Cambridge, Mass., Harvard University Press.

Newton odvaja nespecificirani moralni ideal jednakosti od uvjeta pravednosti u političkom smislu.¹³² Moralno opravdanje AA ne može biti isprika za povredu prava i zakona. U političkom kontekstu, 'jednakost' je određena kao 'jednakopravnost', tj. jednakost građana. U tom kontekstu, ako netko preferira ženu prilikom zapošljavanja, čini nepravdu. AA krši javnu jednakost koja definira građansku pripadnost i zakon sadržan u legislativama o građanskim pravima.

Nadalje, kritičari smatraju kako postoji stanovita unutrašnja proturječnosti u programima AA. Naime, ideal jednakosti koristi se kao opravdanje za kršenje pravednosti. Kršenje pravde, međutim, ne može se opravdati pozivanjem na ideal jednakosti upravo iz razloga jer je taj ideal izveden iz pojma pravednosti. AA tako, kršeći jednakost mogućnosti za sve, krši načela svog vlastitog programa.¹³³

2. KRITIKA KOMPENZACIJSKOG PRISTUPA. Mnogobrojne su i različite primjedbe primjeni principa kompenzacijske pravde u slučaju programa AA.

Prvo, kritičari tvrde kako nema zakonske osnove za nadoknadu štete koja je u prošlosti počinjena ženama. Obeštećenje zakinutih skupina bi bila moguća samo u slučaju da je postojao zakon koji je prekršen postupkom kojim je datoj skupini nanesena šteta. Međutim, obeštećenje nije moguće realizirati ukoliko nije postojao zakon koji je štittio oštećene skupine. Sama činjenica trpljenja žena nije dostatan razlog da bi se sada uvelo trpljenje drugih. Prava nadoknade postoje samo ondje gdje postoji zakon koji to regulira. Ukoliko ne postoji zakon koji nekoga štiti od diskriminacije, ne postoji ni pravo koje bi trebalo kompenzirati. Izvan domene pravde definirane zakonima, nema uopće smisla govoriti ni o kakvim 'grupnim pravima' ili 'ženskim pravima'.¹³⁴ Posljedično, izvan domene koja je definirana i zaštićena zakonima, naprosto nema ni objektivnog kriterija temeljem kojeg je moguće odrediti visinu nadoknade. Drugim riječima, nije moguće postaviti bilo kakav kriterij temeljem kojeg bi bilo moguće procijeniti vrstu i visinu nadoknade, odnosno, koliko će privilegiranog tretmana kompenzirati počinjenu štetu.

Drugo, AA u obliku preferencijalnog tretmana žena producira stanoviti začarani krug, tvrde kritičari. Muškarci koji su zakinuti zbog povlaštenog tretmana žena, mogu sami biti ozbiljno ekonomski i društveno oštećeni te, posljedično, i sami subjekti kompenzacijskih programa. Princip kompenzacijske pravde opravdava preferencijalni tretman za sve pojedince ili skupine kojima je u prošlosti počinjena nepravda, posve neovisno o spolu. Budući je spol irelevantna kategorija za ovakav pristup, princip kompenzacijske pravde nalaže da i oni pojedinci koji su sada zakinuti zbog primjene kompenzacijskog programa AA budu obeštećeni u budućnosti. Preciznije, prema protivnicima AA, upravo ovaj beskonačni regres

132 Newton, L., (1973), "Reverse Discrimination as Unjustified", *Ethics*, Vol. 83.

133 Blackstone, W.T., (1975), "Reverse Discrimination and Compensatory Justice", *Social Theory and Practice*, Vol. 3, No. 3; Newton, L., (1973), "Reverse Discrimination as Unjustified", *Ethics*, Vol. 83.

134 Newton, L., (1973), "Reverse Discrimination as Unjustified", *Ethics*, Vol. 83; Newton, L. (1978), "Bakke and Davis: Justice, American Style", *National Forum (The Phi Kappa Phi Journal)*, Vol. LVIII, No. 1.

predstavlja ozbiljan problem za kompenzacijski pristup.

Treće, unutar kompenzacijskog pristupa pretpostavlja se da sve žene imaju pravo na preferencijalni tretman. Međutim, jasno je da sve žene nisu na isti način i u istoj mjeri trpjele zbog diskriminacijske prakse, kao ni to da su bile oštećene više nego, primjerice, siromašan muškarac. Također, nemoguće je sada ustanoviti koliko bi žena, primjerice, bilo obrazovnije da je život u prošlosti bio drugačiji. Ukratko, kritičari tvrde da sve žene ne zaslužuju preferencijalni tretman, već eventualno samo one koje su uistinu oštećene diskriminacijskom praksom u prošlosti.¹³⁵ Povlaštenu tretman u formi kompenzacije trebao bi biti u načelu individualan i specifičan. Nije opravdano obeštećivati žene kao skupinu zato jer su štete koje su onemogućile nekim ženama uključivanje u natjecanje u načelu specifične za svaki pojedini slučaj. Svaka šteta treba biti nadoknadena određenoj osobi od strane druge osobe koja je izazvala tu štetu.

Četvrto, čak i kada bi bilo moguće identificirati žene koje su oštećene nekom određenom društvenom praksom, nije jasno koji bi oblik preferencijalnog tretmana najprimjerenije nadoknadio štetu koju su pretrpjele. Naime, neki kritičari AA smatraju da bi ispravna nadoknada trebala biti spolno neutralna; primjerice, nadoknada u obliku novčanih isplata bila bi primjerenija nego povlaštenu tretman slabije kvalificirane žene u odnosu na kvalificiranijeg muškarca.¹³⁶

3. KRITIKA PRISTUPA UTEMELJENOG NA BUDUĆOJ KORISTI. Treća grupa argumenata protiv AA naglašava navodne loše posljedice koje prevladavaju nad društvenim dobrima koje takvi programi proizvode.

Prvo, tvrdi se kako AA ne mogu stvoriti pravednije društvo već samo društveni kaos zato jer proizvode nove nepravde, nove žrtve diskriminacije, koje će i same moći, opravdano, zahtijevati primjenu povlaštenog tretmana.

Drugo, AA je nedjelotvorna ili, što je još i gore, proizvodi samo negativne posljedice za sve, uključujući i one koji trpe zbog nepravde počinjenih u prošlosti. Kritičari drže da će povlaštenu tretman žena izazvati više seksizma te da će tragično pojačati predrasude ili stereotipe koji uzrokuju nejednakosti. Pojedinci ošteni praksom AA biti će plodno tlo za stvaranje osjećaja oštećenosti, netrpeljivosti i predrasuda prema ženama. AA će, s druge strane, pojačati i osjećaj inferiornosti i samopodcjenjivanje već i sada prisutno među ženama jer se njihovo zapošljavanje i napredovanje neće tumačiti njihovim sposobnostima već praksama koje su ih privilegirale. Praksom AA, žene mogu postići određene društvene pozicije, ali će uvijek biti prisutna sumnja da ih svojim sposobnostima ne zaslužuju. Najbolji način da se uspostavi sustav uzora nije promocija osobe zbog njezinog spola već isključivo zbog bolje kvalificiranosti za dati posao.

135 Sher, G., (1975), "Justifying Reverse Discrimination in Employment", *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 4, No. 2.

136 Pojman, L.P., (1992), "A Moral Status of Affirmative Action" *Public Affairs Quarterly*, Vol. 6, No.2. Blackstone, W.T., (1975), "Reverse Discrimination and Compensatory Justice", *Social Theory and Practice*, Vol. 3, No. 3.

Treće, prema nekim protivnicima AA, posebice prema L. Pojmanu, praksa koja preferira slabije kvalificirane žene pred kvalificiranijim muškarcima rezultira općenitim snižavanjem kvalitete, što onda ima sveukupno negativne posljedice na društvo, uključujući i žrtve nepravde zbog kojih su kreirani programi AA.¹³⁷ Prema njima, AA proturječi tradicionalnom načelu zasluga, tj. uvjerenju kako određenom pozicijom u društvu trebaju biti nagrađeni oni koji su za nju najbolje kvalificirani. Nagradivanje izvrsnosti ne samo što je pravedno u odnosu na pojedince, već je i društveno najefikasnija praksa. Društvo može biti bolje samo ukoliko se promovira i honorira stručnost. Nasuprot tome, rezultati primjene AA programa su krajnje dvojbeni upravo zato jer promoviraju prosječnost, neefikasnost i negodovanje. Točno jest da raznovrsnost može proširiti naše moralne horizonte, a potpora sustavu uzora može pomoći ženama u učvršćivanju samopoštovanja. Međutim, kritičari AA drže kako važnost stručnosti za društvo nadilazi korisnost raznovrsnosti i potrebu za uzorima.

4. KRITIKA DISKRIMINACIJE MUŠKARACA. Gotovo svi kritičari AA, neovisno o tome na koji je aspekt ovog programa usredotočena njihova argumentacija, naglašavaju da je AA nepravedna jer kažnjava muškarce koji nisu više od ostalih odgovorni za prošlu diskriminaciju žena, ako su uopće i odgovorni. Ne samo muškarci, već i većina članova društva, ne može prihvatiti da muškarci trebaju biti kažnjeni zbog nejednakosti koje su se dogodile, a koje oni niti su mogli kontrolirati niti mogu za njih biti odgovorni. Tvrdi se kako nije pravedno raspodjeljivati teret stvaranja boljeg društva na način da se kažnjavaju nevine osobe.¹³⁸ Odgovornost mora biti individualna i specifična. Nijedan sin privilegiranog oca nema obveze prema povrijeđenim ženama, kao što nijedan nevini muškarac nema obvezu žrtvovati se zbog žena koje su zbog diskriminacijske prakse oštećene.

Nadalje, respekt prema osobi pretpostavlja da svaku osobu trebamo tretirati kao cilj, a ne kao puko sredstvo za neke društvene ciljeve. Programi AA ili obrnute diskriminacije nisu prihvatljivi iz istog razloga zbog kojih i primarna diskriminacija žena nije moralno i pravno prihvatljiva: prema muškarcima, kao i ranije prema ženama, ne odnosi se kao prema osobama koje imaju svoje dostojanstvo kao pojedinci, a prosuđuje ih se isključivo prema njihovom spolu, umjesto prema njihovim zaslugama. Ukoliko dostojanstvo osobe treba biti poštivano, tada sve pojedince treba tretirati obzirom na njihove zasluge, a ne kao instrumente društvene politike.¹³⁹

Umjerena afirmativna akcija

Nakon ovog kratkog prikaza argumenata za i protiv obrnute diskriminacije, pokušat ću

137 Pojman, L.P., (1992), "A Moral Status of Affirmative Action" *Public Affairs Quarterly*, Vol. 6, No.2. Blackstone, W.T., (1975), "Reverse Discrimination and Compensatory Justice", *Social Theory and Practice*, Vol. 3, No. 3.

138 Sher, G., (1975), "Justifying Reverse Discrimination in Employment", *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 4, No. 2; Blackstone, W.T., (1975), "Reverse Discrimination and Compensatory Justice", *Social Theory and Practice*, Vol. 3, No. 3; Newton, L., (1973), "Reverse Discrimination as Unjustified", *Ethics*, Vol. 83.

139 Pojman, L.P., (1992), "A Moral Status of Affirmative Action" *Public Affairs Quarterly*, Vol. 6, No.2.

izbjeći neke utemeljene prigovore kritičara afirmativne akcije predlažući umjereni oblik afirmativne akcije (UAA).

Vodite čitatelja kroz rad na način da ukažete na ono što ste do sada izložili i razmotrili te navedite što ćete nastojati učiniti u dijelovima rada koji slijede.

Kako je i UAA vrsta afirmativna akcije, a budući da se radi o prijedlogu koji na neki način oslabljuje izvorni oblik afirmativne akcije, predlažem da uobičajene programe afirmativne akcije na koje se u kritikama referiralo nazivamo strogom afirmativnom akcijom (SAA).

Prije toga, podsjetimo se konteksta u kojem se uopće raspravlja o pravednosti programa stroge afirmativne akcije (SAA). Budući da otvorena i prikrivena diskriminacija povređuju pravo žena na jednak tretman, žene kao građanke nemaju iste mogućnosti da postignu željenu društvenu poziciju, posao i standard kojeg imaju muškarci. Statistike potvrđuju da su muškarci u privilegiranom položaju, tj. da ostvaruju stanovita dobra upravo zbog postojanja ove nepravедnosti. Vlast svake zemlje ima obvezu jednako se brinuti o sudbini svih svojih građana, što znači ispravljati ovakve nepravедnosti na najbolji mogući način. Treba reći da kritičarima SAA nije cilj braniti praksu primarne diskriminacije nad ženama, već dokazati da praksa SAA nije primjereni sredstvo vlasti za ispravljanje takvih nepravедnosti. Preciznije, čini se da smatraju da SAA proizvodi jednaku vrstu zla koju generira i primarna diskriminacija (u otvorenom ili prikrivenom smislu) ili čak i veću.

U potpunosti bih se složila sa

Jasno istaknite vaše stavove – s čime se slažete, s čime ne i zašto.

svakim tko tvrdi da dva zla ne mogu proizvesti dobro. Međutim, možemo li u potpunosti izjednačiti zlo primarne diskriminaciju i SAA? Ne bih rekla. R. Dworkin, primjerice, ispravno primjećuje da je primarna diskriminacija zloćudna vrsta diskriminacije, tj. zloćudnija u odnosu na SAA jer odražava uvjerenja i predrasude usmjerene protiv žena. Naprotiv, praksa SAA nije izraz bilo kakvih predrasuda i stereotipa, već praksa nastala sa željom da ih se iskorijeni. Branitelji SAA, očito i s dozom osjećaja krivnje, često naglašavaju da je SAA nužna, ali samo na kratki rok kako bismo izbrisali dugoročne nepravедne posljedice spolne diskriminacije koje se ne mogu riješiti na drugi način. Što god mislili o SAA, valja naglasiti da moralni status primarne diskriminacije i SAA ne može biti identičan.¹⁴⁰

Tek sada je moguće napraviti korak dalje od Dworkinova stava. On je nedvojbeno u pravu kada naglašava kako su uzroci ili motivacija za neko djelovanje ključni općeniti aspekti koji

140 Dworkin, R., (2000), *Sovereign Virtue*, Cambridge, Mass., Harvard University Press

ulaze u moralnu i zakonsku procjenu.¹⁴¹ Međutim, čini mi se da je primjena ovakvog kriterija vrednovanja ograničena, bar kada se radi o kontekstu spolne diskriminacije. Naime, ako je SAA opravdana zbog ispravnih motiva koji leže u njezinoj pozadini, isto opravdanje vrijedit će analogno i za slučajeve prikrivene diskriminacije koji su motivirani spolno neutralnim i legitimnim ekonomskim interesima. Netko bi mogao primijetiti da u slučajevima prikrivene diskriminacije iza ekonomskog interesa uvijek leži nekakva predrasuda prema ženama. Čak i kada bi pretpostavili da je to istina za mnoge, ne smije se zanemariti ni činjenica da postoje i stvarni ekonomski razlozi ili čak moralni razlozi za zapošljavanje muškaraca. Kao što smo i ranije spominjali, možemo zamisliti poslodavca koji nema predrasuda, ali ima na umu postojeću raspodjelu obveza u kojoj žene u pravilu brinu za djecu. Takav će poslodavac, zbog razloga poslovne efikasnosti i profita, birati muškarca jer on neće izostajati zbog dječjih bolesti, moći će ostajati i poslije radnog vremena i sl. Jednako tako poslodavac pri izboru muškaraca može biti motiviran činjenicom da se pri postojećoj raspodjeli uloga od muškaraca očekuje da financijski skrbe za ženu i djecu. U oba slučaja, nema ničega moralno i legalno upitnog u poslodavčevim izborima. Uočimo da kontingentne društvene okolnosti tradicionalne podjele poslova i uloga čine ove izbore diskriminirajućim po žene, a ne sami motivi poslodavaca. Posljedično, kada bismo opravdavali moralni i zakonski status SAA činjenicom da se ne oslanja na spolne predrasude, prikrivena bi diskriminacija također trebala biti klasificirana kao dobroćudni oblik diskriminacije nalik na SAA. Kako je, međutim, činjenica da se praksa prikrivene diskriminacije ne smije opravdavati jer de facto perpetuira diskriminaciju, moramo zaključiti da ni SAA ne možemo opravdavati samo činjenicom da nije motivirana nikakvim predrasudama.

Nasuprot mnogim braniteljima SAA, **smatram da ona ima moralno i pravno nebranjive nedostatke. Štoviše, smatram posebno ozbiljnim sljedeće argumente protiv SAA:**

Jasno istaknite vaše stavove – s čime se slažete, s čime ne i zašto.

(i) prigovore zakonskom statusu programa SAA; (ii) argumente protiv kompenzacijskog opravdanja SAA, uključujući i opravdanje diskriminacije nad muškarcima; (iii) kritiku prema kojoj programi SAA zamjenjuju kriterij nagrađivanja prema zaslugama spolno obojenim kriterijima. Međutim, ne smatram da su ovi progovori pogubni za praksu afirmativne akcije. Naprotiv, smatram da je moguće izbjeći ove prigovore unutar programa umjerene afirmativne akcije, koje ću pokušati braniti. Strategija obrane UAA temeljit će se na stanovitim oslabljenim verzijama kako kompenzacijskog tako i utilitarističkog pristupa.

141 Treba napomenuti da Dworkin povlači ovu distinkciju raspravljajući isključivo problem rasne diskriminacije. Međutim, nema razloga ne pretpostaviti da bi u tom smislu pravio razliku između rasne i drugih vrsta diskriminacije. Dworkin, R., (2000), *Sovereign Virtue*, Cambridge, Mass., Harvard University Press

Obzirom na spomenuto, potrebno je jasno izložiti *desiderate* kojima, prema mom mišljenju, treba udovoljiti svaka praksa afirmativne akcije:

Poželjno je jasno izložiti na čemu se temelji pozicija koju zastupate.

1. zakonska opravdanost, tj. treba poštivati pravo svake osobe na jednake mogućnosti i jednaku zaštitu vlasti;
2. moralna opravdanost, što znači da se ne smije nametati nevinim osobama obveze da nadoknađuju prošle nepravde ili budu žrtve stvaranja boljeg društva;
3. poštivanje zasluga ili kvalifikacija kao *prima facie* razlog za nagrađivanje, tj. načelo prema kojem svatko treba biti nagrađivan sukladno njegovim individualnim zaslugama.

Pokušat ću pokazati da UAA, za razliku od SAA, udovoljava svim navedenim zahtjevima.

Istaknite što ćete nastojati učiniti u recima koji slijede.

1. NAČELO ZASLUGA. Potrebno je odmah napomenuti da prihvaćamo tradicionalnu pretpostavku prema kojoj najbolje pozicije u društvu trebaju pripasti najviše kvalificiranim ili najstručnijim osobama.

Argumenti koji se obično iznose u raspravama za i protiv meritokracije mogu grubo biti podijeljeni u dvije skupine: argumenti koji se pozivaju na pravednosti i oni koji se pozivaju na djelotvornost. S jedne strane, istaknuti autori poput J. Rawlsa, R. Dworkina i R. Wasserstorma odbacuju načelo zasluga ili kvalifikacija kao ključan kriterij stjecanja dobara pa i pri zapošljavanju.¹⁴² Premda se slažem da zasluge ne mogu biti apsolutna vrijednost, postoje jaki razlozi za nagrađivanje ili zapošljavanje upravo na osnovi zasluga. Svi mi želimo najbolje političare, učitelje, odvjetnike, liječnike i policajce, te kada bismo mogli birati, svi bismo izabrali da nas vode, štite ili liječe upravo oni s najvišim kvalifikacijama. Čak i pod pretpostavkom da ponekad kvalifikacije ne odražavaju stvarnu stručnost pojedinaca ili da su mnogi stručni zahvaljujući prirodnoj lutriji koja im je dodijelila inteligenciju ili talent (a ne zbog osobnih zasluga), u konkretnim situacijama uvijek ćemo izabrati kvalificiranijeg liječnika ili učitelja za našu djecu. Unatoč jasnoj svijesti da bi dugoročno neki drugi kriteriji mogli učiniti društvo boljim i dalje ćemo težiti tome da naši odvjetnici ili političari budu izabrani upravo zato jer su kvalificiraniji, stručniji ili talentiraniji. Što se tiče druge argumentacijske linije koja se poziva na djelotvornost, D. Ingram, primjerice, primjećuje da kvalifikacije nisu uvijek pouzdan indikator sposobnosti obavljanja nekog posla te da čak mogu biti i irele-

142 Rawls, J., (1971), *A Theory of Justice*, Harvard University Press; Dworkin, R. (2000), *Sovereign Virtue*, Cambridge, Mass., Harvard University Press.; Wasserstorm, R. (1978), "A Defence of Programs of Preferential Treatment", *National Forum (The Phi Kappa Phi Journal)*, Vol. LVIII, No.1.pp 15-18.

vantne za uspješno obavljanje posla.¹⁴³ Posve je izvjesno da je Ingram u pravu utoliko što se referira na potrebu razlikovanja reputacijskih i objektivnih stručnjaka.¹⁴⁴ Međutim, ako je uopće išta, kvalifikacije su u postojećim okolnostima najpouzdaniji pokazatelj stručnosti. Ukratko, smatram da je nagrađivanje izvrsnosti, ne samo pravedan čin u odnosu na pojedinca koji se natječe, već da i društvo kao cjelinu čini efikasnijim.¹⁴⁵

Nasuprot praksi SAA, smatramo potrebnim neutralizirati postojeću zaknutost žena bez da se ugrozi načelo zasluga. Programi SAA kakve poznamo ne mogu zadovoljiti načelo zasluga jer preferencijalno tretiraju žene pred muškarcima neovisno o njihovim zaslugama. Smatramo da je uistinu pogrešno da manje kvalificirana osoba bude nagrađena pa čak i pod izlikom da se radi o afirmativnoj akciji. Drugim riječima, nije ispravno zaknuti stručnijeg muškarca na račun manje stručne žene samo zato jer je ona žena. Prema prijedlogu UAA, preferencijalni tretman žena bit će opravdan samo u onim slučajevima u kojima su one jednako kvalificirane kao i njihovi muški protukandidati (i, dakako, u situacijama kada su žene bolje kvalificirane).

2. NADOKNAĐIVANJE ŠANSI. Pokazano je da ukoliko afirmativnu akciju shvatimo na način kako se shvaća u programima SAA – kao oblik nadoknade za prošle gubitke – otvara se prostor za ozbiljne prigovore njezinoj pravednosti. Štoviše, smatramo da je pravedna nadoknada gubitka nastalih u prošlosti gotovo neizvediva iz dva posve tehnička razloga: (i) nemoguće je precizno identificirati i specificirati sam gubitak; (ii) svaka takva nadoknada čini se proizvoljnom i, ukoliko se slijedi isti princip, povlači daljnje beskonačne nadoknade. Nasuprot tome, naš prijedlog UAA ne temelji se na pukoj kompenzaciji prošlih gubitaka već na kompenzaciji sada postojećih neravnopravnosti koje su nastale kao posljedica diskriminacije u prošlosti i koje su dovele žene u situaciju u kojima su zaknute. Preciznije, UAA kao privilegiranje žena pred jednako kvalificiranim protukandidatima nadoknađuje ženama šanse za koje su, kako svjedoče statistike, zaknute u postojećim kvalifikacijskim procedurama. Cilj UAA, tako, nije puka kompenzacija prošlih gubitaka već neutraliziranje postojeće neravnopravnosti i uspostavljanje jednakih mogućnosti ili jednakog pristupa dobrima (koji su predmet natjecanja, natječaja i sl.). Ovaj je pristup ipak kompenzacijski jer se, ipak, nadoknađuje onima čija je postojeća zaknutost u natjecanjima posljedica diskriminacije u prošlosti.

Primarna motivacija za UAA je jednostavno povećavanje postojećeg stupnja pravednosti natjecanja kako bi se svim građanima osigurala jednake mogućnosti ostvarivanja njihovog plana sretnog i ispunjenog života. Preferencijalni tretman, zbog toga, treba biti primijenjen na sve žene kao na grupu (čak i ako pojedina žena nikada nije iskusila bilo kakvu diskriminaciju) zato jer njihovo članstvo u grupi čini vrlo vjerojatnim da će biti diskriminirane u šansama za postizanje uspjeha. Upravo zato, UAA predstavlja efikasno sredstvo kojim bi bilo moguće postići vrijedan i značaj socijalni ideal jednakosti.

143 See, Ingram, D., (2000), *Group Rights*, Lawrence, University Press of Kansas.

144 Vidi u Goldman, A.I., (1987), "Foundations of Social Epistemics", *Sythese*, br. 73; Goldman, A.I., (1991), "Epistemic Paternalism: Communication Control in Law and Society", *The Journal of Philosophy*, Vol. LXXXVIII, No. 3.

145 Unatoč važnosti i zanimljivosti ove rasprave, ona nadilazi ciljeve ovog rada.

3. UAA: ŽENE I MUŠKARCI. Program koji preferira ženu pred jednako kvalificiranim muškarcem ne umanjuje pravedne šanse za uspjeh muškaraca, tj. ne umanjuje ih ispod razine koju bi imali u pravednom društvu u kojem muškarci i žene uživaju potpunu jednakost mogućnosti i u kojima su natjecanja utemeljena na zaslugama. Umanjuje ih samo utoliko da ih iz privilegirane pozicije dovode u ravnopravnu. Na taj način, ne čini se muškarcima nikakva šteta koju bi trebalo nadoknaditi u budućnosti. Program UAA ne zahtijeva nikakve agresivne privilegije za žene, već se isključivo poziva na objektivne kriterije koji će biti jednako važeći za sve. Budući su u našem prijedlogu privilegirane samo one žene koje su jednako kvalificirane kao muški kandidati, ne radi se ni o kakvom žrtvovanju muškaraca, već se samo, pod društvenim okolnostima u kojima živimo, stvaraju situacije u kojima muškarci neće imati veće šanse od onih koje imaju žene.¹⁴⁶ Ukratko, UAA je pravedna i opravdana jer neutralizira postojeću nejednakost u šansama prilikom natjecanja te izjednačuje šanse za uspjeh muškaraca i žena.

UAA nije moguće uputiti ni prigovor da se za bolje društvo žrtvuju (nevinu ili ne) muškarci jer se današnji muškarci i ne smatraju odgovornima za prošle nepravde. Oni nisu nevine žrtve jer se ovdje radi samo o reduciranju postojećih privilegija ili početno većih šansi na razinu koju imaju žene s istom kvalifikacijom. Ne radi se ovdje niti o pretpostavci da su muškarci odgovorni jer uživaju dobra koja proizlaze iz prošlih nepravdi, već samo o stavu da će zbog prošlih nepravdi, ukoliko se ne bude primjenjivala UAA, oni biti u privilegiranoj poziciji u odnosu na žene.

4. EFIKASNOST PROGRAMA UAA. Većina prigovora upućena efikasnosti programa SAA nije primjenjiva na UAA. Naime, budući da je u programima UAA prihvaćeno načelo zasluga, kvaliteta obavljenog posla ili efikasnost u izvršenju poslova nije dovedena u pitanje. Štoviše, povećanjem šansi za kvalificirane žene stvara se osnova za bolju selekciju temeljem zasluga pa time i poboljšanje kvalitete. Pod pretpostavkom načela zasluga, argumenti o modelima-uzorima i različitosti dobivaju na snazi. Kvalificirana žena na bitnim mjestima optimalan je uzor za mlade žene, jednako kao što se raznovrsnosti koja pretpostavlja istu kvalificiranost ne može ništa prigovoriti. Preferencijalni tretman stručnih žena poželjan je za žene jer potiče samopouzdanje i daje ženama nadu da, ukoliko ulažu u svoju stručnost, mogu biti izabrane i uspjeti. Također, promovirajući vrijednost stručnosti i raznovrsnosti, ujedinjuju se dvije ključne vrijednosti koje mogu, kroz participaciju žena u policiji, socijalnim službama, politici, medicinskoj praksi, ekonomiji i sl., podići stupanj efikasnosti zato jer je pola populacije koja se obraća tim službama - upravo ženska.

Nadalje, primjedba da bilo koji oblik afirmativne akcije pojačava seksizam i predrasude na strani muškaraca i osjećaj inferiornosti na strani žena ne može biti predmetom spekulacija već samo empirijskog istraživanja. Primjerice, R. Dworkin detaljno analizira zaključke istraživanja

146 Sistem slabih kvota M.A. Warren temelji se na sličnoj argumentaciji. Vidi u Warren, M.A. (1977), "Secondary Sexism and Quota Hiring", *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 6, No. 3.; Sher, G., (1975), "Justifying Reverse Discrimination in Employment", *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 4, No. 2.

pod nazivom *The Shape of River*, koje je prema njemu najbolje dostupno i prvo sveobuhvatno i statistički dostatno sofisticirano istraživanje stvarnih efekata tridesetogodišnje prakse afirmativne akcije na američkim sveučilištima. Pokazano je da već primijenjeni programi SAA nemaju kontraproduktivne posljedice u niti jednom od spominjanih oblika.¹⁴⁷ Međutim, čak i neovisno o empirijskim rezultatima, treba dodati da ova vrsta kritike nipošto ne povlači odbacivanje bilo koje prakse afirmativne akcije, a posebice UAA. Naime, opće je prihvaćena pretpostavka da predrasude treba uklanjati, a ne podilaziti im. Tražiti odbacivanje programa UAA zato što pojačava seksizam bilo bi isto kao i tražiti da se ukinu građanska prava žena jer pojačavaju seksizam kod muškaraca.

Konačno, treba naglasiti da programe UAA, kao i one strože, treba shvaćati samo kao privremenu mjeru, a stalno promatranje, empirijska istraživanja i statistike o položaju žena i muškaraca jedini su pouzdani indikator, kako njihove nužnosti, tako i potrebe da budu ukinuti.

Diskriminacija i klasifikacija

Dva su prigovora koja je moguće uputiti prijedlogu UAA koje bih željela razmotriti:

Razmotrite prigovore koji se mogu uputiti vašoj poziciji i probajte na njih odgovoriti.

jedan bi mogao biti upućen od strane protivnika praksi afirmativne akcije, a drugi od njezinih zagovornika.

Prvi prigovor temelji se na pitanju zakonskog statusa UAA. Naime, obzirom na postavljene *desiderate*, može se reći da, čak i kad bi UAA uistinu uspio neutralizirati neravnopravnosti u natjecanjima i ostvariti bolje društvo izjednačenih šansi te čak i pod pretpostavkom uvažavanja objektivnog kriterija načela zasluga - još uvijek ostaje prigovor da se krši pravo na jednake mogućnosti i zahtjev za jednakom zaštitom svih građana. Može se primijetiti da UAA još uvijek diskriminira muškarce jer će šanse muškaraca za dobivanje posla biti manje nego njegove jednako kvalificirane protukandidatkinje. Ili, može se reći da, iako je smanjivanje šansi muškaraca moralno opravdano, još uvijek će biti riječi o zakonski nedopustivom kršenju klauzula o jednakim mogućnostima i jednakoj zaštiti koje su proklamirane u svim ustavima liberalno-demokratskog svijeta. Da bismo pokazali kako ovaj prigovor nije opravdan, zamislimo nekoliko situacija.

Zamislimo

Autorica je kao opravdanje svoje tvrdnje da UAA ne krši pravo svake osobe na jednake mogućnosti i jednaku zaštitu vlasti upotrijebila tzv. *misaoni*

¹⁴⁷ Ističe se da su zaključci istraživanja, iako je ono ciljano poglavito na ustanovljavanje rezultata primjene programa afirmativne akcije na problem rasne diskriminacije, indikativni i za druge oblike primjene programa afirmativne akcije. Dworkin, R. (2000), *Sovereign Virtue*, Cambridge, Mass., Harvard University Press.

eksperiment. Misaoni eksperiment je hipotetska situacija koju se zamišlja kako bi se dokučile posljedice te situacije. U filozofiji se misaoni eksperiment koristi kao način opravdanja ili opovrgavanja određene teze. U ovom konkretnom primjeru, čitatelja se navodi da *zamisli* situaciju (iz tog je razloga to primjer misaonog eksperimenta) u kojoj su svi kandidati za neki posao muškarci s jednakim kvalifikacijama. Ono što se time želi pokazati jest da u toj situaciji zapošljavanja presuđuju irelevantne karakteristike poput elegancije, elokvencije, prvog dojma. U tom slučaju, situaciju, tvrdi autorica, nećemo prozvati diskriminirajućom. Na isti način, situaciju u kojoj su kandidati jednako kvalificirani muškarci i žene pa se zapošljava žena (za što se zalažu pobornici UAA), nećemo zvati diskriminirajućom.

najprije situaciju u kojoj su svi kandidati za neki posao muškarci s jednakim kvalifikacijama. Vrlo je vjerojatno da će u toj situaciji presuditi neke irelevantne osobine u smislu elegancije, elokvencije, prvog dojma koji kandidat ostavlja, hobija, karakternih preferencija poslodavca i sl. Rijetko tko bi se u takvoj situaciji pozivao na gore spomenuta ustavna prava ili okarakterizirao situaciju kao diskriminirajuću. Naprosto, klasifikacija se morala obaviti, a svaka selekcija nije zloćudna diskriminacija. Zamislimo sada situaciju u kojem su za isti posao prijavljeni jednako obrazovani kandidati oba spola. Selekcija treba biti obavljena. Ukoliko se primjeni UAA, pored kvalifikacija, drugi odlučan kriterij bit će spolna pripadnost. Prihvaćamo da spol nije i ne smije biti ključni relevantni kriterij zapošljavanja, jednako kao što to ne smije biti izgled ili hobiji. Analogno, primjena UAA će biti neustavna samo ukoliko smo spremni tvrditi da je svaki slučaj odabira između jednako kvalificiranih - po izgledu, eleganciji, hobijima i sl. - slučaj kršenja ustavnih prava. Ukratko, izbor žene unutar UAA programa nije ni približno maligno diskriminatoran prema muškarcima kao što je to bilo koji slučaj primarne ili sekundarne (obrnute) diskriminacije koji krši jedino relevantan kriterij pri zapošljavanju – kriterij zasluga i kvalifikacija.

Upravo radi razrješavanja ovog pitanja valja razdvojiti pojam diskriminacije koji se pojavljuje unutar UAA od onoga na što se uobičajeno referira pod tim pojmom.

Odredite osnovne pojmove na kojima se temelji vaša pozicija.

Diskriminacija u punom smislu riječi je ona kojom se krši zakon. Ona je nepravedna jer krši pravo svakog građanina da mu u jednakoj mjeri budu dostupne sve mogućnosti kao i drugim građanima. Ustavi i zakoni jamče jednaku zaštitu od diskriminacije za sve građane, što u našem slučaju znači zaštita svih građana da prilikom zapošljavanja ne budu primijenjeni irelevantni umjesto relevantnih kriterija. Kako je svaki kriterij osim kriterija zasluga i kvalifikacija irelevantan, prava diskriminacija je zapravo ona bazirana na primjeni irelevantnih kriterija. Primarna diskriminacija - u otvorenom i prikrivenom obliku - ali i

obrnuta diskriminacija u obliku SAA maligne su i pogrešne jer se spolna pripadnost pojavljuje kao relevantan kriterij pri zapošljavanju. Nasuprot tome, UAA jest primjer klasifikacije kandidata, ali ne i primjer diskriminacije jer ne krši zakon i zato što se sve osobe tretiraju jednako obzirom na poštovanje relevantnih kriterija zasluge ili kvalifikacija. Svaki odabir jedne osobe između dviju jednako kvalificiranih jest klasifikacija, a ne i diskriminacija. Pravo na jednaku zaštitu ne jamči da između dviju jednako kvalificiranih osoba niti jedna niti obje moraju biti zaposlene, već zahtijeva poštovanje objektivnih i relevantnih kriterija. Bilo bi besmisleno reći da je svaki odabir između jednako kvalificiranih osoba ili osoba koje jednako udovoljavaju relevantnim kriterijima za dobivanje posla - istodobno i diskriminacija. Niti jedan zakon ili ustav ne jamči da manje kvalificirana osoba, muškarac ili žena, ne bi smjela dobiti posao ukoliko se na natječaj prijavila kvalificiranija osoba. Klasifikacije jednako kvalificiranih kandidata društvena su nužnost. Bilo bi krajnje neprimjereno prigovarati programima UAA da uvode kriterij spolne pripadnosti ako bi se i inače primjenjivali neki kontingentni kriteriji poput hobija, prvog dojma koji kandidat ostavlja, elokventnosti i sl. Štoviše, bilo bi posebno nepošteno kritizirati UAA da uvodi kriterij privilegiranja žena iste kvalifikacije ako je jasno da će, ako toga ne bude, prevladavati tradicionalnu ukorijenjen kriterij privilegiranja muškaraca.

K tome, nasuprot nekim interpretacijama zakonskih regulativa, moglo bi se reći da one ne bi trebale biti ni interpretirane na radikalno spolno-neutralan način.¹⁴⁸ Ne bih bila sklona tvrditi s Dworkinom da je ponekad opravdano uvesti spolne klasifikacije kako bi se spriječila diskriminacija. Međutim, bila bih sklona zagovarati neku oslabljenu varijantu Dworkinova stava: izvornu antidiskriminacijsku poziciju zakona ne bi trebalo tumačiti kao eliminaciju svake spolne klasifikacije, već samo one koja krši objektivni i relevantni kriterij zasluga. Pod tom pretpostavkom, preferencijalni tretman žena pored jednako kvalificiranim muškim protukandidatima predstavljao bi u potpunosti opravdanu klasifikaciju čiji je cilj preraspodijeliti mogućnosti zapošljavanja na način da budu jednako dostupni i ženama.¹⁴⁹

Ukratko, odbacujemo mogućnost da se općenite ili principijelne primjedbe upućene programima SAA upute i predloženim programima UAA. UAA ne krši ničije pravo na jednak tretman, već samo teži neutraliziranju postojeće privilegirane pozicije muškaraca prilikom zapošljavanja. Ovi programi nisu diskriminacija u pravom značenju diskriminacije jer UAA ne krši zakonske odredbe o jednakoj zaštiti i dostupnosti svih mogućnosti svim građanima. Gubici koje trpe muškarci nisu proistekli ni iz kakve predrasude, stava da su muškarci odgovorni za postojeće diskriminacije niti da trebaju biti žrtve stvaranja boljeg društva. Prava muškaraca se ne smanjuju ispod razine prava koja imaju žene već se

148 D. Ingram, primjerice, raspravlja o interpretacijama ustava i zakona od strane zagovornika teorija prirodnog zakona i "originalističkih" teorija. Prema njemu, protivnici afirmativne akcije općenito se pozivaju na jedan od ta dva pristupa interpretaciji zakona koji reguliraju ljudska prava zabranjujući poslodavcima da primjenjuju kriterije rasne, spolne ili nacionalne pripadnosti. On sam, sa pozicija "originalističkog" pristupa, tvrdi da antidiskriminacijska politika u zakonima nije zamišljena na način da eliminira svaku vrstu rasne, spolne ili etničke pripadnosti već samo one koje šteti ženama ili manjinama. Ingram, D. (2000), *Group Rights*, Lawrence, University Press of Kansas.

149 Vidi u Dworkin, R. (2000), *Sovereign Virtue*, Cambridge, Mass., Harvard University Press.

s njima izjednačuju. Gubitak koji muškarac može pretrpjeti odnosi se samo na 'pad' iz privilegirane pozicije u jednakopravnu poziciju. UAA ne trpi od unutrašnjih proturječnosti jer se ideal jednakosti u mogućnostima ne postiže kršenjem tog istog prava. Konačno, klasifikacije koje bi proistekle iz UAA minimalna su cijena za poželjne društvene posljedice.

Je li UAA uopće efikasna?

Naš prijedlog UAA mogao bi biti kritiziran i s pozicija strožih verzija afirmativne akcije. Moglo bi se reći da je UAA neefikasna i da su promjene kojim rezultira samo kozmetičke.

Primjer odgovora na moguće postavljen prigovor, čime se nastoji ojačati zastupana pozicija.

Štoviše, može se tvrditi da je naš prijedlog stanovito ispuhivanje praksi afirmativne akcije na način da se gubi njihov *raison d'être*. Željela bih vjerovati da to nije slučaj i smatram da imam za to neke dobre razloge.

Držim da rezultati UAA nisu nipošto zanemarivi. Usporedimo, primjerice, stanje primarne diskriminacije kakvo je sada, rezultate primjene SAA ili obrnute diskriminacije i UAA. U slučajevima kakvi su još uvijek predominantni, gdje se ne primjenjuju nikakvi oblici afirmativne akcije, još uvijek imamo na djelu primarnu diskriminaciju ili privilegiranje muškaraca pri zapošljavanju pred ženama. U tom slučaju, vjerojatno je (slijedeći već spominjane statistike) da će muškarac dobiti posao, kako u slučaju u kojem je bolje kvalificiran od žene, tako i u slučajevima u kojima je jednako ili čak manje kvalificiran od žene. U slučajevima u kojima bi se primjenjivala SAA, žena bi vjerojatno dobila posao u sve tri situacije: u kojoj je bolje kvalificirana, ali i u onima u kojima je manje ili jednako kvalificirana kao i muški protukandidat. U slučaju u kojem bi se primjenjivala UAA, muškarac bi dobio posao u slučajevima u kojima je bolje kvalificiran, a žena u slučaju u kojem je ona bolje kvalificirana, ali i u onom u kojemu su jednako kvalificirani. Drugim riječima, primjena UAA povećava participaciju žena na poželjnim pozicijama od nijedne na dvije u odnosu na situacija koje su dominantne pri postojećem izostanku bilo kakve afirmativne akcije (ili bar od jedne na dvije ukoliko pretpostavimo da i danas postoje optimističniji scenariji u kojima će kvalificiranija žena sigurno dobiti posao pred manje kvalificiranim muškarcem). U odnosu na situaciju u kojoj bi bila primijenjena praksa SAA, participacija žena je smanjena s tri na dvije. **Prema tome, UAA nesumnjivo poboljšava postojeću situaciju obzirom na problem diskriminacije žena. Čini mi se da su rezultati koji se dobivaju UAA optimalni ukoliko pretpostavimo da se u potpunosti izbjeglo prigovorima za nezakonitost ili neustavnost, unutrašnja proturječja te prigovor diskriminacije muškaraca, a da je sačuvano načelo zasluga. Ostaje otvorenom mogućnost da se primijeti kako primjenom UAA ritam promjena neće odgovarati potrebama društva. Međutim, pravedno društvo se ne bazira samo na iskorjenjivanju spolne diskriminacije već na poticanju vrijednosti izvrsnosti i poštivanja prava svih građana. Prema našem mišljenju,**

UAA, bolje od drugih prijedloga programa afirmativne akcije, usklađuje efikasnost i očuvanje vrijednosti pravednog društva.

U zaključnom djelu rada ukratko rezimirajte vašu poziciju, istaknite vaš konačni zaključak i navedite koja su pitanja ostala otvorena.

Primjer 3: Šalaj, B. (2006). Političko obrazovanje i politička indoktrinacija. *Političko obrazovanje*, 2, 43-52.

Političko obrazovanje i politička indoktrinacija

Sažetak

U ovom izlaganju fenomeni obrazovanja i indoktrinacije tematiziraju se preko područja poučavanja o politici jer se polazi od teze da se upravo analizom ovog segmenta može ukazati na kompleksnost odnosa obrazovanja i indoktrinacije. Objasnjavajući važnost političkoga obrazovanja za funkcioniranje demokratskih političkih sustava autor naznačuje osnovnu, klasičnu, razliku između političkoga obrazovanja i političke indoktrinacije. U osnovi ove razlike jest distinkcija između prisilnog nametanja točno određenih vrijednosti i razvoja sposobnosti za kritičko promišljanje različitih vrijednosti. Na ovu jednostavnu razliku „naslanjanje“ se kompleksniji odnos obrazovanja i indoktrinacije koji se može označiti kao paradoks obrazovanja u liberalno-demokratskim društvima. Ovaj paradoks proizlazi iz činjenice da obrazovanje ne može biti vrijednosno neutralno, to jest da se putem obrazovnog sustava uvijek promovira određena vizija dobrog društva i dobrog građanstva. Autor zastupa tezu da je svim demokratskim političkim sustavima, ukoliko žele opstati, imanentna određena razina demokratske indoktrinacije. U suvremenim demokratskim društvima razlikovanje obrazovanja i indoktrinacije ne ovisi toliko o sadržajima koji se nastoji prenijeti mlađim naraštajima već više o načinu odlučivanja o obrazovnoj politici, to jest o ciljevima obrazovanja. Autor smatra kako formuliranje obrazovne politike mora biti produkt kooperativnoga napora političara, obrazovnih eksperata i zainteresiranih građana.

Ključne riječi: političko obrazovanje, politička indoktrinacija, obrazovna politika

Kao što je vidljivo iz samog naslova u ovom radu odnos obrazovanja i indoktrinacije promatra se na jednom specifičnom području: području političkoga.

Poželjno je da se u uvodnom dijelu rasprave jasno odredi područje rasprave, posebice ako se određena tema, kao što je u ovom slučaju tema odnosa obrazovanja i indoktrinacije, može razmatrati iz perspektive različitih područja.

Fenomen političkoga i poučavanje mladih ljudi o politici vrlo su 'zahvalni' za razjašnjavanje kompleksnoga odnosa između obrazovanja i indoktrinacije. To proizlazi iz činjenice da je, za razliku od poučavanja o prirodnim i tehničkim fenomenima, poučavanje o politici nužno povezano s pitanjem vrijednosti. Prije tematiziranja samog odnosa obrazovanja i indoktrinacije potrebno je nešto detaljnije obrazložiti na koji se način u ovom radu koristi pojam političkoga obrazovanja.

Ovaj dio teksta prikladan je iz dva razloga: (i) čitatelja se 'vodi' kroz tekst; (ii) razjašnjavaju se osnovni pojmovi.

Političko obrazovanje, ili obrazovanje za politiku, razumijeva se kao zaseban segment obrazovnoga sustava koji kao svoju primarnu funkciju ima razvoj demokratske političke kulture učenika. Ideja političkoga obrazovanja nije nova ideja jer nešto nalik pojmu političkoga obrazovanja postoji otkako su ljudi počeli govoriti i pisati o politici. Ovaj interes proizlazi iz činjenice da su se sva politički organizirana društva suočavala i još se suočavaju s pitanjem pripreme ljudi za sudjelovanje u sferi politike. Pregled povijesti političke misli

Poželjno je navesti autore iz povijesti, te njihove teze i razmatranja, koji su već pisali o temi koju u radu razmatrate jer na taj način (i) širite i produbljujete znanja o određenoj tezi; (ii) izbjegavate moguće protuargumente vašoj tezi razmatrajući argumente i protuargumente prijašnjih autora. Ipak, ne treba svaki rad rasprave sadržavati *povijesni* pregled teme. Dovoljno je u procesu pisanja rada rasprave, ako ne *napisati* ono što je već napisano o određenoj temi, onda *proučiti i istražiti* ono što je već napisano o određenoj temi.

svjedoči da je postojao čitav niz autora koji su tematizirali ulogu obrazovanja u pripremi građana za sudjelovanje u javnom životu. Tako npr. Aristotel u svom radu *Politika* čitavo jedno poglavlje, posljednju knjigu, posvećuje pitanju obrazovanja i mogućnostima da obrazovanje bude sredstvo očuvanja stabilnosti državnog uređenja. Jean-Jacques Rousseau u radu iz 1765. piše: „Stvoriti vladavinu za narod svakako je korisna stvar, no znam još jednu korisniju: odgojiti naciju za vladavinu“ (Rousseau, 1979.: 118). Rasprave o političkom obrazovanju dobivaju na značenju s procesom širenja prava glasa, a naročito s uvođenjem instituta općeg prava glasa. U situaciji u kojoj svi građani dobivaju mogućnost da, barem posredno, sudjeluju u upravljanju političkom zajednicom čiji su članovi, vrlo važno postaje pi-

tanje u kojoj su mjeri građani sposobni za tu političku ulogu. Političko obrazovanje počinje se u raspravama sve intenzivnije navoditi kao jedan od mogućih odgovora na ovo pitanje, a sam proces političkoga obrazovanja sve češće postoje i predmetom znanstvenoga bavljenja.

Ove znanstveno-teorijske rasprave odrazile su se i na empirijskoj razini pa tako na početku 21.stoljeća političko obrazovanje predstavlja sastavni obavezni segment školskih sustava značajnog broja demokratskih država (Šalaj, 2002.a: 127-145). Konsenzus o nužnosti postojanja ovog segmenta obrazovanja kao bitnog dijela školskog sustava temelji se na razumijevanju da budućnost demokratskih političkih sustava uvelike ovisi i o postojanju demokratske političke kulture. U prilog političkome obrazovanju „govore“ rezultati empirijskih istraživanja

Ukoliko, osim teoretskih razmatranja teme, postoji i 'empirijsko razmatranje' teme, poželjno ga je izložiti u radu.

koja pokazuju da programi političkoga obrazovanja pozitivno utječu na razvoj pojedinih dimenzija političke kulture. No, važnost političkoga obrazovanja proizlazi i iz zdravo-razumske logike: ako je cilj obrazovanja poučiti mlade o stvarima koje su važne, onda se čini logičnim da ih treba poučiti i o politici jer je politika neizbježna činjenica društvenoga života (Crick, 1999.:339). Drugim riječima, obrazloženje za političko obrazovanje čini se očitim: poučavati o politici kao što poučavamo i o drugim stvarima koje su važne.

Političko obrazovanje razumijeva se, dakle, u ovom radu kao segment obrazovnog sustava kojemu je primarna zadaća da pojedincima omogući stjecanje znanja, intelektualnih i participacijskih sposobnosti te stavova koji su preduvjet za uključivanje u političke procese u zajednicama u kojima žive.

Poželjno je definirati osnovne pojmove u radu. Posebice je važno odrediti definiciju, koja će se koristiti u određenom radu, onih pojmova, odnosno termina koji označuju određene pojmove, čije značenje nije jednoznačno.

Ovakvo određenje na tragu je razumijevanja političkoga obrazovanja ugledne američke politologinje Amy Gutmann, koja ne samo da smatra nužnim postojanje političkoga obrazovanja kao sastavnog dijela obrazovnih programa, već upravo političko obrazovanje ističe kao najvažniji cilj javnog obrazovanja navodeći kako „političko obrazovanje – kultiviranje vrlina, znanja i sposobnosti nužnih za političku participaciju – ima moralni primat nad drugim svrhama javnoga obrazovanja u demokratskom društvu“ (Gutmann, 1987.: 287), jer upravo će ta znanja, te sposobnosti i te vrline omogućiti učenicima da kada odrastu mogu na informiran i odgovoran način participirati u procesu oblikovanja društva u kojemu žive.

Prihvati li se ovakvo određenje političkoga obrazovanja sljedeće pitanje je: na koji se način politička indoktrinacija razlikuje od političkoga obrazovanja?

Postavljajte jasna i konkretna pitanja u radu, na koja onda nastojite odgovoriti.

Klasično određenje političke indoktrinacije u okviru političke znanosti dao je Clive Harber, koji političku indoktrinaciju definira kao 'promoviranje jedne određene doktrine, ideologije, nazora ili pogleda na svijet kao apsolutne istine, pri čemu se ne respektira nikakva kritička diskusija o valjanosti dokaza' (Harber, 1991.:248). Ovaj proces vrlo često uključuje ignoriranje određenih činjenica, prezentiranje činjenica na pristran i iskrivljen način te falsificiranje činjenica, a sve u svrhu postizanja željenog cilja. Harber smatra da upravo mogućnost kritičke diskusije utemeljene na argumentima i dokazima jest ključna razlika između političkoga obrazovanja i političke indoktrinacije, a političko obrazovanje, ukoliko se želi razlikovati od političke indoktrinacije, mora poticati kritičko razmišljanje učenika o sadržajima koje uče. Iz ovog Harberovog shvaćanja može se izvesti teza da političko obrazovanje i politička indoktrinacija imaju nekoliko zajedničkih elemenata. U oba procesa nastoje se prenijeti određena znanja, promovirati razvoj određenih stavova te potaknuti određeno političko djelovanje. Pri tome se, naravno, može govoriti o različitim tipovima znanja, o različitim vrstama stavova i o različitim oblicima političkoga djelovanja, no činjenica je da su u elementima znanja, stavova i participacijskih sposobnosti političko obrazovanje i politička indoktrinacija vrlo slični. Ključna razlika jest u elementu intelektualnih sposobnosti, to jest u razvoju sposobnosti kritičkoga razmišljanja o fenomenu političkoga. U procesima političke indoktrinacije učenici nemaju priliku opisivati, objašnjavati i vrednovati političke događaje jer su ti događaji već opisani, objašnjeni i vrednovani od strane vođa i njihovih suradnika, pri čemu naravno ne postoji mogućnost da su vođe, s obzirom da su spoznali apsolutnu istinu, napravili pogrešku. Stoga, učenici ne trebaju i ne smiju dovoditi u pitanje te interpretacije, već usvojiti ponuđena znanja, razviti stavove koji su poželjni i djelovati u smjeru koji se od njih očekuje.

Ovo razlikovanje političkoga obrazovanja i političke indoktrinacije moglo bi se nazvati klasičnim i ono se na prvi pogled podudara s razlikom demokratskih i nedemokratskih političkih sustava, gdje političko obrazovanje povezujemo s demokratskim, a političku indoktrinaciju s nedemokratskim sustavima. I zaista, teško je i zamisliti kako bi to političko obrazovanje, u smislu opisanom u ovom radu, moglo postojati u nedemokratskim političkim sustavima. Britanski politički teoretičar Bernard Crick iskazuje to na jednostavan način u slijedećoj rečenici: 'Ako živimo u društvu u kojemu relevantne činjenice o tome kako vlast djeluje ili što to politika jest ne mogu biti izrečene javno, tada je političko obrazovanje nemoguće' (Crick, 2000.: 162). Moglo bi se postaviti i dodatno pitanje: da li je u nedemokratskim sustavima moguću postojanje politike shvaćene kao propitivanje vrijednosti u kojima je utemeljena zajednica, odnosno politike kao propitivanje o tome što je zajedničko dobro?

Čini se da je odgovor negativan, a činjenica da i nedemokratski režimi svoja nastojanja oko poučavanja o politici označavaju terminom političko obrazovanje samo pokazuje da je jezik medij koji je vrlo prikladan za zloupotrebljivanje.

Ako se odbaci mogućnost postojanja političkoga obrazovanja u nedemokratskim sustavima, preostaje pitanje o postojanju političke indoktrinacije u demokratskim političkim sustavima. Pritom se u ovom radu pri raspravi o tome da li se i u demokratskim sustavima može javljati politička indoktrinacija ostavlja po strani pitanje različitih oblika neformalnih i informalnih obrazovnih programa. **Analiza se fokusira na**

Vodite čitatelja kroz rad ističući na koji se element rasprava fokusira.

formalni obrazovni sustav, odnosno sustav javnoga obrazovanja koji je pod nadzorom i kontrolom državne vlasti. **Pitanje je, dakle, sljedeće: da li se i u demokratskim državama u okviru sustava javnoga obrazovanja pod krinkom političkoga obrazovanja zapravo događa politička indoktrinacija?**

Postavljajte jasna i konkretna pitanja u radu, na koja onda nastojite odgovoriti.

Kod odgovora na ovo pitanje može se krenuti od sadržaja pojedinih programa političkoga obrazovanja i onda na temelju analize sadržaja vrednovati te programe. Ako programi uz prenošenje određenih znanja i stavova nastoje kod učenika potaknuti i razvoj sposobnosti kritičkoga promišljanja različitih vrijednosti, onda se zaista može govoriti o političkom obrazovanju. Ukoliko se putem programa nameće samo jedan tip vrijednosti i učenicima ne omogućava kritičko propitivanje tih vrijednosti, radi se o političkoj indoktrinaciji pod krinkom političkoga obrazovanja.

Ukoliko se analiziraju postojeći, konkretni programi političkoga obrazovanja u etabliranim demokratskim državama, može se reći kako su to zaista programi političkoga obrazovanja, a ne političke indoktrinacije. Drugim riječima, učenike se zaista pokušava osposobiti za samostalno opisivanje, objašnjavanje i vrednovanje fenomena političkoga i ne nameće im se samo jedan tip vrijednosti, već im se prezentiraju različiti tipovi vrijednosti koji su kompatibilni s demokracijom (Šalaj, 2002.b: 110-119). **Analiza sadržaja navodi na zaključak**

Istaknite zaključke do kojih se došli u određenom dijelu rada.

kako su etablirane demokracije iz svojih obrazovnih sustava izbacile političku indoktrinaciju, što uglavnom proizlazi iz činjenice da učenike 'izlažu' različitim vrijednostima i da ih pokušavaju osposobiti za kritičko razmišljanje. Međutim, **što ako pojedini građani smatraju**

da upravo ovo izlaganje različitim vrijednostima i pokušaj osposobljavanja djece da kritički razmišljaju jest politička indoktrinacija? Obično se navodi kako država, to jest politička vlast, izbjegava indoktrinaciju time što omogućava učenicima da na temelju slobodnog i kritičkog promišljanja odaberu svoje vrijednosti. Što ako određeni građani upravo ovakve obrazovne programe shvaćaju kao indoktrinaciju? Pitanje je sljedeće: da li nastavni program koji teži kultiviranju razvoja kritičkoga mišljenja i objektivnoga prosuđivanja također predstavlja oblik indoktrinacije?

Postavljajte jasna i konkretna pitanja u radu, na koja onda nastojite odgovoriti.

Ovo se pitanje, osim u teorijskim raspravama, javlja i na empirijskoj razini, to jest u konkretnoj obrazovnoj praksi. Dva najpoznatija slučaja u kojima je grupa građana jasno izrazila stav da država koristi formalni obrazovni sustav kako bi učenicima nametnula vrijednost kritičkog razmišljanja dogodila su se u Sjedinjenim Američkim Državama. Tamo su tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća dvije vjerske skupine – amiši i radikalni protestanti – u dva odvojena slučaja podigle sudske tužbe protiv obrazovnih vlasti kako bi od suda ishodili dozvolu da njihova djeca ne moraju pohađati obrazovne programe za koje su smatrali da ugrožavaju opstanak njihove kulture. Pritom su amiši, u slučaju Wisconsin vs. Yoder, od suda zahtijevali dopuštenje da svoju djecu 'povuku' iz sustava javnoga školovanja prije nego što ona završe zakonom propisano obavezno obrazovanje, a radikalni protestanti su u slučaju *Mozert v. Hawkins Board of Education* tražili odobrenje da njihova djeca ne pohađaju predmete u kojima se koriste knjige čiji su sadržaji u suprotnosti s njihovim vjerskim uvjerenjima (Stolzenberg, 1993.: 581-585). Osnovna zamjerka prema obrazovnom sustavu u oba slučaja bila je da škole djecu izlažu različitim vrijednostima i uvjerenjima i potiču ih na kritičko razmišljanje te na taj način navode djecu da odbace način života svojih roditelja. U temelju ovih sudskih sporova bilo je sljedeće pitanje: ima li država pravo da, putem sustava javnog obrazovanja, djecu izlaže vrijednosnom sustavu koji je u suprotnosti s vrijednosnim sustavom njihovih roditelja pa makar to bio i vrijednosni sustav koji je uvjet opstanka liberalno-demokratskih društava? Ove tužbe su dovele u pitanje klasično razlikovanje između namjere i procesa indoktrinacije, na jednoj strani, i namjere i procesa obrazovanja, na drugoj strani, jer su jasno ukazale da i sposobnost kritičkog razmišljanja i tolerancija jesu vrijednosti koje pojedine grupe mogu smatrati upitnima i čije promoviranje mogu označiti kao indoktrinaciju.

Očito je da se ovdje radi o paradoksu koji se u literaturi često označava i kao paradoks obrazovanja u liberalno-demokratskim društvima (Carrig, 2001: 41-76), a koji sastoji se od činjenice da liberalno-demokratska društva koja nastoje biti vrijednosno neutralna, moraju, ukoliko žele opstati, putem svog obrazovnog sustava promovirati vrijednosti kao što su kritičko razmišljanje, tolerancija, privrženost demokratskim načelima, itd. Iz ovoga proizlazi da je liberalno-demokratskim društvima inherentan jedan poseban tip indoktrinacije,

koji se može, na tragu razmišljanja Amy Gutmann (1987.), označiti pojmom demokratske indoktrinacije,

Jasno odredite osnovne pojmove koji se razmatraju u radu.

jer se za razliku od klasičnog tipa indoktrinacije u ovom slučaju ne radi o nasilnom name-tanju jedne apsolutne vrijednosti i istine već o promoviranju demokratske političke kulture utemeljene u pluralističkom pogledu na život.

Pitanje koje se nameće jest: može li se ova demokratska indoktrinacija izbjeći, a da se pri tome očuva demokracija kao oblik organiziranja političkoga života u zajednici?

Postavljajte jasna i konkretna pitanja u radu na koja onda nastojite odgovoriti.

Čini se da je odgovor negativan te da ćemo i dalje imati situaciju u kojoj će se ova demokratska indoktrinacija koristiti kao vrlo važno sredstvo u očuvanju demokratskih političkih sustava, a istodobno će se određene grupe tome protiviti i označavati te procese kao puku indoktrinaciju.¹⁵⁰ O tome koliko je ova demokratska indoktrinacija učinkovita može se, naravno, raspravljati, no to je većim dijelom izvan teme ovoga rada.

Završno

Istaknite završni dio rada.

treba istaknuti kako je moguć jedan drugačiji način razlikovanja obrazovanja i indoktrinacije pa onda i političkoga obrazovanja i političke indoktrinacije. Kod ovoga razlikovanja ne polazi se, kao kod prethodnoga, od analize sadržaja već od analize procesa donošenja odluka o obrazovnoj politici u nekoj zajednici. Kada se radi o sadržajima, vidjeli smo da se i kod obrazovanja i kod indoktrinacije radi o tome da prenosimo određena znanja, sposobnosti i stavove koje smatramo vrijednima, odnosno prenosimo svoju viziju o tome kako bi

150 Može se postaviti pitanje koliko je opis situacije iz Sjedinjenih Američkih Država relevantan za hrvatsku situaciju, to jest da li se i mi suočavamo sa sličnim problemima ili su oni ipak tipično američki te stoga neprikladni za raspravu o obrazovanju i indoktrinaciji u hrvatskom kontekstu. Smatram da je problem demokratske indoktrinacije inherentan svim liberalno-demokratskim sustavima pa stoga i našem u mjeri u kojoj se približavamo idealu. Jedno od pitanja koje se pojavilo u Hrvatskoj, a koje je jednim dijelom slično opisanim situacijama, bio je zahtjev za moratorijem na poučavanje hrvatske povijesti za djecu hrvatskih građana srpske nacionalnosti u Podunavlju. Čini se da je zbog političke korektnosti i smirivanja napetosti na tim prostorima ovaj zahtjev olako prihvaćen te je propuštena prilika da ga se iskoristi kao povod za javnu raspravu o tome koje su to vrijednosti koje se putem obrazovnoga sustava prenose mladim generacijama, kao i rasprava o tome tko određuje te vrijednosti.

idealno društvo i idealni građanin trebali izgledati. Drugim riječima, funkcija obrazovnih programa u demokratskim državama vrlo je slična onim u nedemokratskim: indukcija mladih ljudi u vrijednosti na kojima je utemeljen aktualni režim. Pitanje koje ukazuje na razliku jest: tko donosi odluku o znanjima, sposobnostima i stavovima koje putem obrazovnoga sustava treba prenijeti na mlade naraštaje? Drugim riječima, tko određuje obrazovnu politiku, shvaćenu kao 'preskripciju djelovanja koja smjera na očuvanje ili izmjenu obrazovnih institucija i praksi' (McLaughlin, 2000.: 442) ili, još kraće – tko određuje obrazovne ciljeve u nekoj zajednici? Da li tu odluku donosi politička elita bez konzultacije s obrazovnim ekspertima i ne vodeći računa o željama građana ili je obrazovna politika produkt javne rasprave u koju je uključen čitav niz aktera? U demokratskim političkim sustavima građani imaju mogućnost da obrazovanje akcentuiraju kao važno političko pitanje na temelju kojeg će odlučivati o izboru svojih političkih predstavnika. Tu je bitna razlika između demokratskih i nedemokratskih političkih sustava, razlika koja nam govori da u nedemokratskim sustavima obrazovanje i političko obrazovanje zapravo i ne mogu postojati. No, i u demokratskim sustavima postoji opasnost da određivanje obrazovne politike za sebe rezerviraju određene skupine profesionalnih reformatora i to najčešće pod izgovorom da obrazovanje treba depolitizirati. Na ovaj način želi se građane isključiti iz procesa donošenja obrazovne politike. Međutim, ako je politika djelovanje koje smjera na maksimiziranje zajedničkoga dobra, onda je obrazovanje *par excellance* političko pitanje jer je odluka o obrazovnoj politici zapravo odluka o zajedničkoj budućnosti. Proces poučavanja mladih u nekom društvu približavati će se idealu obrazovanja u mjeri u kojoj će određivanje obrazovne politike biti kooperativni napor političara, eksperata i zainteresirane javnosti. Ovako definiran proces usvajanja obrazovne politike omogućava nam da jasno razlikujemo obrazovanje i indoktrinaciju, odnosno političko obrazovanje i političku indoktrinaciju.

Jasno izložite vaš krajnji zaključak.

Primjer 4: Buchberger, I. (2007). *Smisao seksualne perverzije*, seminarski rad napisan za potrebe kolegija *Filozofija seksualnosti* na preddiplomskom studiju Filozofije.

Smisao seksualne perverzije

Uvod

Što je seksualna perverzija? Je li razložno i opravdano određene seksualne sklonosti nazivati perverzima i što to točno znači? Štoviše, imamo li opravdane razloge određene pojedince nazivati pervertitima i na taj ih način negativno obilježavati? pitanja su koja se razmatraju u ovom radu.

Poželjno je da uvodni dio rada rasprave započne pitanjima o kojima će se u radu raspravljati.

Pitanja rasprave rada *Smisao seksualne perverzije* su, kako se i navodi:

1. Što je seksualna perverzija?
2. Je li razložno i opravdano određene seksualne sklonosti nazivati perverzima i što to točno znači?
3. Imamo li opravdane razloge određene pojedince nazivati pervertitima i na taj ih način negativno obilježavati?

Važno je, dakako, u daljnjem tekstu rada odgovoriti na postavljena pitanja rasprave. Ukoliko se na pitanje rasprave ne uspije odgovoriti, ostavljeno otvoreno pitanje rasprave treba obrazložiti.

Rad *Smisao seksualne perverzije* nastoji prikazati i analizirati stajališta filozofa o seksualnoj perverziji, točnije ono Thomasa Nagela i Grahama Priestea, te zaključno ponuditi moguć odgovor na postavljena pitanja rasprave

Navedite ono što se radom nastoji postići.

koji se može sažeti u tezama (i) pojam seksualne perverzije ima smisla i odnosi se na svaku onu seksualnu aktivnost koja izaziva istinsko, duboko gađenje kod određenog pojedinca; (ii) imamo opravdane razloge određene pojedince nazivati pervertitima jer time izražavamo naše osjećaje prema različitim (seksualnim) pojavama u svijetu.

Na početku rada jasno i sažeto istaknite tezu/e koju/e u radu zastupate i pokušavate opravdati.

Seksualna perverzija kao nedostatak interakcije u seksualnim odnosima

Ovaj dio rada razrađuje element 'već rečeno'. Element 'već rečeno' u ovom radu fokusira se na dva filozofa koji su pisali o temi seksualne perverzije – Thomas Nagel i Graham Priest. Dakle, nije nužno, a nerijetko je i suvišno, da element 'već rečeno' obuhvaća cjelokupan (povijesni) pregled onoga što su o temi koja se razmatra pisali drugi autori.

Thomas Nagel na početku članka *Seksualna perverzija* navodi da želi obraniti pojam seksu-

alne perverzije od optužbe nerazumljivosti na način da pronade i odredi što je to u ljudskoj seksualnosti što se može definirati kao seksualna perverzija. U određenju pojma seksualne perverzije, Nagel ističe odrednicu *neprirodnosti*, pritom definirajući seksualnu perverziju (još uvijek u terminima možebitne razložnosti postojanja) kao neprirodnu seksualnu žudnju, sklonost ili postupak. Nadalje, Nagel jasno iznosi kako odbacuje određenje seksualne perverzije (i) kroz vezu između seksa i reprodukcije jer, njegovim riječima:

Seksualna perverzija je pojam od psihološkog, a ne fiziološkog interesa.
(Nagel, 2003, str. 92.)

i (ii) na temelju društvenog (ne)odobravanja i navike. Nagel nudi psihološki prikaz seksualne perverzije koji se temelji na lingvističkoj filozofiji seksualnosti. Njegova filozofija seksualnosti, a pritom i određenje seksualne perverzije, određena je činjenicom da je:

(...) seksualna žudnja osjećaj prema drugim osobama. (Nagel, 2003, str. 94.)

Dakle, Nagel polazi od pretpostavke da je seks odnos između osoba koji uključuje interakciju, komunikaciju, te da se seksualna perverzija može razumjeti samo analiziranjem tog odnosa. Analiziranjem seksualnog odnosa kao interakcije, Nagel donosi sljedeće zaključke: (i) složena psihološka razmjena tvori prirodni razvoj seksualne privlačnosti; (ii) uzajamna žudnja uključuje sustav slojevitog uzajamnog opažanja; (iii) esencijalno za određenje seksualnog odnosa je postojanje složenog sustava seksualnih opažanja i interakcija; (iv) seksualni odnos pretpostavlja postojanje partnera koji je uzbuđen sviješću o uzbuđenosti svoga partnera.

Određenjem seksa kao višeslojnog interpersonalnog odnosa, Nagel otvara mogućnost da se sve što jest seksualna aktivnost, ali ne predstavlja višeslojni interpersonalni odnos, odredi kao seksualna perverzija (iako navodi da nije plauzibilno svaki otklon od višeslojnog interpersonalnog seksualnog odnosa odrediti kao perverziju):

Primjerice, ukoliko partneri u heteroseksualnom odnosu udovoljavaju privatnim heteroseksualnim fantazijama, to će pomutiti priznavanje stvarnog partnera i tako, prema teoriji učiniti seksualnu vezu manjkavom. To se, međutim, općenito ne smatra perverzijom. (Nagel, 2003, str. 102.)

Imajući u vidu određenje seksa kao višeslojnog interpersonalnog odnosa, prema Nagelu lista perverzija otprilike bi izgledala ovako:

1. NEKROFILIJA
2. PEDOFILIJA
3. ZOOFILIJA
4. SADIZAM

5. MAZOHIZAM
6. VOAJERSTVO
7. EGZIBICIONIZAM
8. FETIŠIZAM
9. MASTURBACIJA

Linija kritike određenja seksualne perverzije kao otklona od potpunog višeslojnog interakcijskog odnosa može se postaviti na sljedeće načine.

U navedenom se ističe element 'protuargument' metodološkog okvira - iznošenje prigovora autoru.

Ukoliko se prihvati Nagelovo određenje seksualne perverzije, sam pojam perverzije postaje prestrog i neprimjeren dosadašnjem značenju istog. Mišljenja sam da se perverziju ne može odrediti kao manjak višeslojne interakcije u seksualnom odnosu budući da takvo određenje u potpunosti izjednačuje (ili čak na bolje mjesto stavlja) pedofiliju u odnosu na masturbaciju. Ima nešto neprijeporno neprihvatljivo u teoriji koja naziva sebe liberalnom te istodobno svrstava masturbaciju na listu seksualnih perverzija. U tom slučaju perverzija postaje iznimno strog pojam koji gubi jednu svoju bitnu odrednicu – moralnu gadjljivost. No, ukoliko Nagel ipak zadržava određenje pojma seksualne perverzije na temelju odrednice moralne gadjljivosti, onda mora preuzeti odgovornost za svoju tvrdnju i izreći da istu količinu moralne gadjljivosti valja osjećati prema pedofiliji i masturbaciji ili ukoliko količina moralne gadjljivosti prema navedenim pojavama nije ista, prihvatiti posljedicu da u određenju masturbacije i pedofilije nema ničeg toliko različitog. Bi li Nagel prihvatio takvo izjednačenje potonjih pojava prema njegovoj definiciji seksualnih perverzija?

Određenje smisla seksa kao višeslojnog interakcijskog odnosa među osobama, a pritom određenja seksualnih aktivnosti koje to nisu kao perverziju, neprimjereno je iz više razloga. Iako Nagel napominje da se ne može svaki otklon od višeslojnog interakcijskog seksualnog odnosa odrediti kao perverzija, on ne navodi koje su to odrednice manjkave seksualne interakcije koje jednu skupinu otklona određuju kao perverziju, dok drugu ne. Budući da Nagel navodi isključivo nepotpunost seksualne interakcije kao karakteristiku koja diferencira 'normalne' seksualne odnose od seksualnih perverzija, na temelju čega zaključuje da nisu svi seksualni odnosi za koje je karakteristična nepotpunost seksualne interakcije, seksualne perverzije?

Besmisao pojma 'seksualna perverzija'

Autor koji odbacuje pojam seksualne perverzije i proglašava ga besmislenim je Graham Priest. Priest svoj članak *Seksualna perverzija* započinje bilježenjem odrednica pojma seksualne perverzije koje su sljedeće. Sam pojam seksualne perverzije nije puki deskriptivan pojam,

već pojam koji uključuje moralnu negativnost, no ipak se ne može seksualna perverzija odrediti kao moralno neispravan seksualni čin jer bi time primjerice preljub bio seksualna perverzija, što je neprihvatljivo, zaključuje Priest. Odrednica koja otežava shvaćanje pojma seksualne perverzije je njegova ekstenzija budući da postoji izrazito neslaganje oko određenja pojava na koje se pojam seksualne perverzije odnosi. Nadalje, Priest ukratko navodi Nagelovu analizu seksualne perverzije te zaključuje da je jedan problem s Nagelovim objašnjenjem povlačenje linije na listi seksualnih aktivnosti na vrlo čudnom mjestu, a drugi da ukoliko se seksualna perverzija odredi na Nagelov način, nema nikakva razloga zbog čega bi perverzija trebala biti pojam s moralnim značenjem.

Priest navodi da se kod određenja seksualne perverzije valja zadržati na njenoj drugoj odrednici – neprirodnosti. U razjašnjenju pojma seksualne perverzije kao neprirodnosti, prije svega, valja odrediti značenje pojma *prirodno*. Priest navodi neka tradicionalna određenja pojma prirodno - (i) ono što se događa u prirodi; (ii) uobičajeno/'normalno' u statističkom smislu; (iii) ono što ispunjava svoju funkciju/što dovodi do cilja, ističući kao najprimjerenije određenje prirodnog u kontekstu perverzije ovo posljednje. Imajući u vidu definiranje prirodnog kao onoga što ispunjava svoju funkciju/što dovodi do cilja, seksualnu perverziju valja odrediti kao upotrebu seksa za ono što nije njegov pravi cilj. No, problem nastaje u samom određenju koji je cilj seksa. Priest navodi ostale, prema njegovu mišljenju, diskutabilne posljedice funkcionalne definicije perverzije, kao na primjer zašto bi nešto što je perverzno u smislu neispunjenja funkcije trebalo biti u tom smislu neispravno?

Izgleda da nema nikakve veze između upotrebljavanja nečega za nešto drugo osim njegove prirodne funkcije i neispravnosti toga. (Priest, 2003, str. 165.)

Ne bi li se odredila veza između prirodne funkcije i ispravnosti, valja se vratiti na aristotelizam koji podrazumijeva svijet u kojem su stvari usmjerene prema svome cilju, a vrlina se sastoji u sposobnosti nečega da obavlja sebi svojstvenu funkciju. U teleološkome kontekstu prirodni i moralni poredak su neodvojivi i time veza prirodne funkcije i ispravnosti biva određena. Nadalje, Priest piše da je utjecajem Akvinskog, koji je preuzeo aristotelovu teleološku sliku svijeta, i ulaskom kršćanstva u kulturu, aristotelizam postao nesvjesno prihvatljiv. No, kasnije je iščeznuo pod nemilosrdnim utjecajem teorije evolucije, koja ističe i određuje evoluciju kao 'slijepi' kauzalni proces koji nije usmjeren cilju (u aristotelovskom smislu). Ipak, u okviru teorije evolucije, pojam funkcije može ostati upotrebljiv u kontekstu određenja (ne)ispravnosti što navode dvije teorije: etiološka (učinak je funkcija ako je uzročno doprinio daljnjem opstanku njegova posjednika) i dispozicijska (učinak je funkcija ako njegova pojava povećava vjerojatnost da će organizam preživjeti kako bi ostavio posebne gene). Međutim, smatra Priest, nijedna teorija ne podupire pojam perverzije jer nijedna ne podržava ključnu tvrdnju da je moralno loše upotrebljavati nešto za nešto drugo osim za njegovu funkciju. U kontekstu evolucije, neke tradicionalno određene seksualne perverzije mogu postati evolucijski razborita strategija. Primjerice, homoseksualnost, koja pret-

postavlja neprokreacijske seksualne odnose, može postati evolucijski razborita strategija zbog nadolazeće prijetnje prekomjerne napućenosti koja vodi do propasti okoline, a time i do propasti ljudskih genetskih resursa. Ovako postavljeno, homoseksualnost ima funkciju omogućavanja daljnjeg života na Zemlji, ali ne samo homoseksualnost već i svi ostali neprokreacijski oblici seksualnih aktivnosti.

Priest smatra da je jedini način održivog utemeljenja pojma perverzije zadržavanje veze između prirodnih i moralnih karakteristika. Uzimajući potonju pretpostavku u obzir, seksualna perverzija definira se kao seksualni čin koji ne ispunjava svoju prirodnu funkciju i koji je pritom loš. Budući da ovakvo određenje seksualne perverzije ovisi o aristotelovskom pogledu na svijet, a koji današnjem modernom svijetu nije primjeren, valja zaključiti da je pojam seksualne perverzije besmislen.

Seksualna perverzija je stoga još jedan pojam koji treba odložiti na hrpu starog željeza u povijesti ideja. (Priest, 2003, str. 174.)

Ono što se Priestu može zamjeriti je to što zaboravlja preispitati drugu odrednicu seksualne perverzije – moralnu gadljivost, razmatrajući pritom isključivo odrednicu neprirodnosti koju veže uz nemoralnost kroz aristotelizam. Dakle, na osnovi nepotpunog razmatranja problema, Priest dolazi do zaključka da je pojam seksualne perverzije besmislen.

U navedenom se ističe element 'protuargument' metodološkog okvira - iznošenje prigovora autoru.

Je li pojam seksualne perverzije zaista besmislen? Poručujemo li što svijetu kada odredimo neku pojavu perverznom? Mišljenja sam da pojam seksualne perverzije nije besmislen budući da određivanjem neke pojave perverznom dajemo novu, sadržajnu informaciju svijetu o toj pojavi. Nameće se pitanje koja se nova sadržajna informacija poručuje svijetu i ima li ona smisla.

Seksualna perverzija VS. moralno neprihvatljivo seksualno ponašanje

Poglavlje koje slijedi uključuje iznošenje vlastite pozicije.

Seksualna perverzija se tradicionalno definira kroz dvije odrednice – neprirodnost i moralnu gadljivost. Odrednicu neprirodnosti pažljivo odbijam zato što smatram da je prihvatljiva definicija prirodnog - ono što se pojavljuje u prirodi. Budući da su sve seksualne sklonosti unutarnje, iracionalne privlačnosti pojedinca prema onomu što on smatra seksualnim objektom, one su *pojave* u prirodi, a samim time i prirodne. Vezivanjem za kategoriju nepri-

rodnosti, pojam seksualne perverzije gubi smisao. Različite se seksualne sklonosti pojavljuju i to nije prijeporno pa su u tom smislu sve su seksualne sklonosti prirodne. Nameće se pitanje kada određena seksualna sklonost postaje perverzija i što to znači kada određenu (prirodnu) seksualnu sklonost odredimo kao seksualnu perverziju. **Određujem perverziju kao seksualnu aktivnost koja kod određenog pojedinca izaziva duboko, istinsko gađenje, osjećaj muke u želucu i želju da se ta seksualna aktivnost što prije zaustavi.**

Precizno određenje osnovnog pojma – pojma seksualne perverzije.

Dakle, iz druge tradicionalne odrednice seksualne perverzije izbacujem kategoriju moralnosti i ostavljam kategoriju gadljivosti kao pukog, iracionalnog osjećaja. Seksualna perverzija može biti određena trima odrednicama, a to su redom: neprirodnost, nemoralnost i gadljivost. Mišljenja sam da je gadljivost odrednica seksualne perverzije koja uistinu bespredrasudno rasvjetljava kontroverznu pojavu seksualne perverzije.

Osjećaj kojim svaki pojedinac biva prožet je subjektivna, relativna, trenutna, kontingentna pojava. Jalovi pokušaji mnogih filozofa u određenju seksualne perverzije i postojanje brojnih neslaganja oko ekstenzije pojma seksualne perverzije nastaju iz nastojanja da se ono što pripada kategoriji subjektivnog, pojedinačnog, relativnog ugura u kategoriju objektivnog, univerzalnog i konačnog. Prvo, mišljenja sam da seksualna perverzija spada u kategoriju subjektivnog, relativnog, ovisnog o neponovljivom pojedincu, i drugo, da time što seksualna perverzija jest relativna kategorija pritom ne smije biti proglašena besmislenom, a time odbačenom. Razmotrimo, primjerice, pojam ljepote. Ljepota je relativan pojam – meni lijepo nije univerzalno lijepo. Hoćemo li pojam ljepote odbaciti? Što je s pojmom antipatičan? Pojam je relativan i uvelike koristi u određenjima svijeta oko nas. Dakako, treba priznati veću količinu negativne obojenosti pojma seksualni pervertit od pojma antipatičan pojedinac, no to nije razlog da ne priznamo razložnost upotrebe pojma seksualne perverzije kao pojma koji određuje pojedinčev odnos prema određenim seksualnim aktivnostima, pojedinčevu vlastitost u određenju prirodnih pojava.

Seksualna perverzija je svaka ona seksualna aktivnost koja izaziva istinsko, duboko gađenje kod određenog pojedinca. Univerzalna lista seksualnih perverzija ne postoji. **Moja izgleda ovako:**

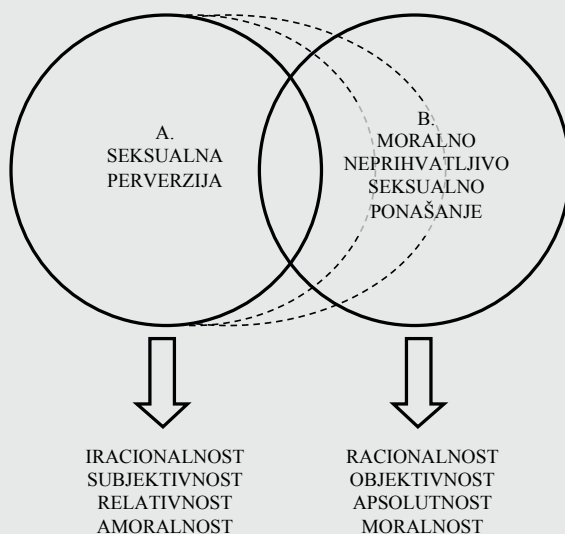
1. PEDOFILIJA
2. NEKROFILIJA
3. ZOOFILIJA
4. SILOVANJE

Mišljenja sam

Kada u radu jasno iznosite vlastiti stav o postavljenom pitanju rasprave, opravdano je pisati u prvoj osobi.

da samo određenje seksualne perverzije (kao seksualne aktivnosti koja izaziva istinsko, duboko gađenje kod određenog pojedinca) ne treba biti inficirano kategorijom moralnosti budući da moralnost predstavlja nastojanja da se određene vrijednosti učine univerzalnim, apsolutnim. Moralni sustav nastoji odgovoriti na pitanje kakvo društvo želimo, što je ono što ćemo smatrati poželjnim i koji su racionalni razlozi za to. Moralnost zahtijeva razloge, opravdanja, dosljednost i pravičnost, osjećaji ne. Dakako, ovaj stav ne isključuje mogućnost da određena seksualna perverzija (nekog pojedinca) ujedno bude i univerzalno, društveno prihvaćeno moralno neispravno ponašanje. Moralno neispravna seksualna ponašanja su ona koja podrazumijevaju uključivanje drugih bića u seksualni čin bez njihova pristanka. Kod određenih se pojedinaca lista moralno neispravnih seksualnih ponašanja i lista seksualnih perverzija može u potpunosti podudarati što nije razlog da se pojmovi seksualna perverzija i moralno neispravno ponašanje pomiješaju, zamijene, da se jedan od pojmova izbaci i sl.

U kojem su odnosu seksualna perverzija i moralno neprihvatljivo ponašanje? Jedna seksualna aktivnost može biti istodobno i seksualna perverzija i moralno neprihvatljivo seksualno ponašanje. Odrediti određenu seksualnu aktivnost kao seksualnu perverziju znači osjećati istinsko, dubinsko gađenje prema određenoj seksualnoj aktivnosti, dok s druge strane odrediti određenu seksualnu aktivnost kao moralno neprihvatljivo seksualno ponašanje znači težiti univerzalnom sustavu vrijednosti koji, temeljen na racionalnim osnovama, određuje moralni status određene seksualne aktivnosti zahtijevajući da navedeni moralni status biva proglašen konačnim i univerzalnim. Konačnosti i univerzalnosti u kategoriji seksualnih perverzija nije mjesto.

Slika1. Grafički prikaz odnosa seksualne perverzije i moralno neprihvatljivog ponašanja

Ukoliko vašu ideju možete prikazati grafički, učinite to. Grafički prikaz ideja čitatelju omogućava bolje razumijevanje, posebice apstraktnih ideja.

Ono što najočitije diferencira seksualnu perverziju od moralno neprihvatljivog seksualnog ponašanja je kategorija neodgovornosti. Osoba koja predstavlja subjekt seksualne perverzije ne treba moralno, zakonski odgovarati za svoja (ne)djela. Seksualni pervertit biva 'kažnjen' negativnim mišljenjem nekog drugog pojedinca, biva 'obojen' najgorim oblikom (iracionalnog) neprihvaćanja od strane istog. No, važno je naglasiti da pojedinac koji osjeća gadljivost prema određenoj seksualnoj pojavi nema nikakvo pravo ni na koji način intervenirati u život pojedinca koji je povezan s tom seksualnom pojavom. Drugim riječima, budući da je osnova neprihvaćanja u ovom slučaju iracionalna, subjektivna, pojedinačna, ovaj oblik neprihvaćanja ostaje (treba ostati) na razini osobnog stava. Oblik neprihvaćanja nazvan seksualnom perverzijom izvire iz iracionalnog dijela pojedinčeva uma pa se naziva iracionalno neprihvaćanje. U kategoriju iracionalnog neprihvaćanja spada i, primjerice, antipatičnost, ružnoća. Dok, s druge strane osoba koja predstavlja subjekt moralno neprihvatljivog seksualnog ponašanja mora moralno, zakonski odgovarati za svoja (ne)djela budući da je društvo racionalno, dosljedno i pravično odredilo koje aktivnosti valja sankcionirati. Oblik neprihvaćanja nazvan moralno neprihvatljivo ponašanje izvire iz racionalnog dijela čovjekova uma pa se naziva racionalno neprihvaćanje.

Pedofilija je, primjerice,

Navođenje primjera kojem se anticipira odgovor na mogući prigovor poziciji koja se zastupa.

pojava koju nemali broj ljudi proglašava seksualnom perverzijom, no ona ujedno predstavlja i moralno neispravno seksualno ponašanje (zbog ugrožavanja života djeteta...). Upravo zbog pojava (kao što je pedofilija) koje su istovremeno (kod većine pojedinaca) i seksualna perverzija i moralno neispravno seksualno ponašanje dolazi do nerazumijevanja i nejasnoća u određivanju pojma seksualne perverzije. Pedofilija je pojava koja (kod većine) izaziva osjećaj istinskog, dubokog gađenja, ali istodobno i osjećaj moralnog neprihvaćanja što pojedinca navodi da, obuzet dvojakim osjećajima koji izvire iz različitih dijelova uma, proglašava istu seksualnom perverzijom iz pogrešnih – moralnih razloga. Iz navedenih se nejasnoća razvija odrednica moralne gadljivosti koja na neprimjeren način spaja dvije različite kategorije. Ono što, također, valja napomenuti jest sklonost ljudi da ono prema čemu osjećaju nelagodu odmah proglašavaju (moralno) lošim, pritom neprimjerenost stavljajući moral pod okrilje iracionalnosti, što je nerijetki slučaj upravo sa seksualnim perverzijama. Primjerice, nemali broj pojedinaca homoseksualno ponašanje proglašava seksualnom perverzijom. Takvo određenje je prihvatljivo, ali samo u slučaju ukoliko seksualnu perverziju definiramo kao seksualnu aktivnost koja izaziva duboki osjećaj gađenja kod pojedinaca. Podsjećamo,

pojedinaac koji osjeća gadljivost prema određenoj seksualnoj pojavi nema nikakvo pravo ni na koji način intervenirati u život pojedinca koji je povezan s tom seksualnom pojavom. Tako u slučaju pojedinca koji homoseksualnost proglašava seksualnom perverzijom valja naglasiti da on nema nikakvo pravo ni na koji način intervenirati u život homoseksualca (slučajevi nasilja nad homoseksualcima su naprosto neprihvatljivi). Ono na što taj pojedinac ima pravo je osjećaj gadljivosti koji osjeća i izražavanje istog u obliku osobnog stava i ništa više. Isto to pravo ima pojedinac koji osjeća antipatiju prema određenom pojedincu – taj ima pravo na osjećaj antipatije i izražavanje istog u obliku osobnog stava i ništa više. Nažalost, svjedoci smo da u praksi tome nije tako, posebice u slučaju homoseksualaca. Problem nastaje kada seksualna perverzija biva kontaminirana kategorijom moralnosti pa se homoseksualno ponašanje proglašava moralno neprihvatljivim. Nema niti jednog racionalnog razloga zašto bi se homoseksualno ponašanje proglasilo moralno neispravnim ponašanjem, dok se racionalni razlog za proglašenje istog seksualnom perverzijom ne treba niti tražiti. Nerijetko se homoseksualnost uspoređuje s pedofilijom, no očita je razlika između navedenih pojava – pedofilija je moralno neispravno seksualno ponašanje prilikom kojeg se ugrožava život djeteta.

Ukratko, seksualna perverzija je kategorija kojom neponovljivi pojedinac poručuje navlastiti odnos prema određenim seksualnim aktivnostima, vlastitost u određenju prirodnih pojava komunicirajući svijetu kakav on jest. Navlastitost neponovljivog pojedinca u određivanju pojava oko sebe je nova sadržajna informacija koju svijet dobiva u trenutku kada pojedinac odredi neku pojavu perverznom. Kada pojedinac odredi neku pojavu perverznom, on poručuje svijetu:

Ja osjećam istinsko, duboko gađenje prema ovoj pojavi. Moje se cijelo biće iskreno odupire prihvatanju ove pojave. Time vam, svijete, poručujem kakav ja jesam i pritom nemam nikakvo pravo intervenirati u život pojedinca koji je povezan s onim što ja nazivan seksualnom perverzijom. Ono na što imam pravo je moj osjećaj gađenja i izražavanje istog u obliku osobnog stava i ništa više.

Takvo je određenje nužno subjektivno, relativno, ali i potrebno. Zašto odbaciti pojmove koji slikovitije dočaravaju naš osjećaj prema pojavama u svijetu, naš osebujan duhovni odnos prema izvanjskome?

Zaključak

U razmatranju pojma seksualne perverzije (izokrenuto, izopačeno, naopako, 'nenormalno', neprirодно, gadljivo, bolesno zadovoljavanje spolnih nagona) istaknule su se tri njene odrednice – *neprirодноst*, *nemoralnost* i *gadljivost*. Koju od navedenih odrednica označiti kao onu koja uistinu bespredrasudno rasvjetljava kontroverznu pojavu seksualne perverzije? Istinska, duboka gadljivost je odrednica koja u potpunosti rasvjetljava kontroverznu pojavu

seksualne perverzije i time je spašava od odlaganja na *'hrpu starih ideja'*. Seksualna perverzija je svaka ona seksualna aktivnost koja izaziva istinsko, duboko gađenje pojedinca prema određenoj seksualnoj pojavi. Pojedinčev je um podijeljen na racionalni i iracionalni dio. Iracionalni dio uma omogućava pojedincu neposredno uviđanje izvanjskoga i unutarnjega svijeta. Neposredno uviđanje zahvaća kategoriju subjektivnog, relativnog, specifičnog, no također zauzima značajno mjesto u individualnom spoznavanju svijeta. Seksualna perverzija određena kao istinsko, duboko gađenje koje pretpostavlja neposredni, nepromišljeni, instinktivni osjećaj zauzima područje iracionalnog dijela pojedinčeva uma. Pojedinčevo proglašenje određene seksualne aktivnosti seksualnom perverzijom predstavlja pojedinčevo vlastitost u određivanju seksualnih pojava. Navedeno proglašenje nema racionalnu osnovu da postane opći zakon, no unatoč tome, zaslužuje značajno mjesto u određivanju specifičnosti svijeta. Smisao je pojma seksualne perverzije da omogućava pojedincu iskazivanje neposrednog osjećaja prema određenim seksualnim aktivnostima te time slikovitije odredi i opiše sebe.

Zaključno, odgovor na prije postavljeno pitanje: *Imamo li opravdane razloge određene pojedinca nazivati pervertitima i na taj ih način negativno obilježavati?* glasi: *Imamo opravdane razloge određene pojedinca nazivati pervertitima jer time izražavamo naše osjećaje prema različitim pojavama u svijetu.*

U zaključnom dijelu rada valja odgovoriti na postavljeno pitanje rasprave na jasan i precizan način.

Perverznom označavamo najvišu razinu našeg iracionalnog neprihvatanja pojava ističući duboku različitost razmatranih pojava od naše neponovljive vlastitosti, otkrivajući pritom sebe. Valja biti oprezan da potonje otkrivanje sebe ne biva kontaminirano moralnošću i imperativom da naš vlastiti stav postane opći zakon jer tada seksualna perverzija ulazi u područje moralno neprihvatljivog seksualnog ponašanja, u područje racionalnog dijela uma i riskira biti proglašena besmislenom.

Literatura

- Nagel, T. (1979). Seksualna perverzija. U: Primorac, I. (ur.) *Suvremena filozofija seksualnosti*. Zagreb: Kruzak.
- Priest, G. (1997). Seksualna perverzija. U: Primorac, I. (ur.) *Suvremena filozofija seksualnosti*. Zagreb: Kruzak.

Na kraju rada navedite koju ste literaturu u radu koristili. Pritom je važno da budete dosljedni u provođenju forme citiranja, navođenja referenci, itd. Primjerice, koristite APA stil.

4.2.2. Metodološki okvir za analizu i kritiku za pisanje osvrta na rad rasprave

Metodološki okvir za analizu i kritiku za pisanje osvrta na rad rasprave povezan je s metodološkim okvirom za analizu i kritiku za radove rasprave u području čitanja i slušanja. Naime, sadržajno oba okvira uglavnom prate iste elemente – osnovnu tezu, kontekstualizaciju teze, argument, protuargument i vlastitu poziciju. Metodološki okvir za analizu i kritiku za pisanje rada osvrta na rad rasprave sadrži dodatne elemente – pitanje rasprave i strukturu rada, ali ne sadrži element osnovni pojmovi. Navedeni se okviri razlikuju i u rezultatu primjene istih – rezultat korištenja metodološkog okvira za analizu i kritiku za radove rasprave su ‘natuknice’ o sadržaju rada, dok je rezultat metodološkog okvira za analizu i kritiku za pisanje osvrta na rad rasprave cjeloviti rad.

Metodološki okvir za analizu i kritiku za pisanje osvrta na rad rasprave

(MOZAK 5)

1. Pitanje rasprave.
2. Osnovna teza.
3. Kontekstualizacija teze.
4. Struktura rada.
5. Argument.
6. Protuargument.
7. Vlastita pozicija.

Prije razmatranja i objašnjavanja elemenata prikazanog okvira, valja napomenuti da kritički osvrt ne sadrži dio o terminologiji, stilu i jeziku koje autor u radu koristi ili o literaturi, o aktualnosti sadržaja, o naslovu djela (Zelenika, 2011), već se prilikom kritičkog osvrta valja usredotočiti na sadržaj rada, odnosno na ono što se u radu tvrdi ili zastupa.

Budući da MOZAK 5 sadrži određene elemente MOZAK-a 1 i MOZAK-a 4, u ovom dijelu elaborirat ćemo samo one razlikovne elemente i izložiti dodatne napomene za elemente koji se ponavljaju. Dakako, sve ono što smo pisali za objašnjavanje MOZAK-a 1 i MOZAK-a 4 primijenite i za analizu i kritiku za pisanje osvrta na rad rasprave budući da navedeni okviri sadržavaju neke istovjetne elemente. Elementi ovoga metodološkog okvira objašnjavat će se ukratko kroz izlaganje standardne strukture tekstova i konkretno na napisanom primjeru osvrta na rad rasprave *Opravdanost programa afirmativne akcije* koji slijedi u nastavku.

Uvodni dio

Uvodni dio osvrta na rad rasprave (ugrubo) sadrži sljedeće elemente metodološkog okvira – pitanje rasprave, osnovnu tezu i kontekstualizaciju teze. Uvodni dio uvodi čitatelja u rad pa uvodni dio osvrta na rad rasprave treba započeti jasnim određenjem pitanja rasprave. Nakon postavljanja pitanja rasprave, valja na jasan i precizan način dati odgovor na nj. Odgovor na postavljano pitanje

rasprave je ujedno i osnovna teza rada. Osnovnu autorovu tezu dobro je sažeto i jasno napisati odmah na početku rada jer je na taj način čitatelju jasan predmet rasprave i teza koja se u radu koji se kritički razmatra nastoji braniti. Isto tako, element osnovna teza javit će se i u središnjem dijelu rada budući da element argument u sebi sadrži osnovnu tezu koja, kao što je napomenuto u prethodnim dijelovima priručnika, predstavlja konkluziju argumenta. Nakon navođenja pitanja rasprave i osnovne teze, poželjno je navesti i kontekstualizaciju teze koja uključuje navođenje autora rada, razdoblja te filozofskog, pedagoškog, političkog ili bilo kojeg drugog pravca kojem autor pripada.

Središnji dio

Središnji dio osvrta na rad rasprave uključuje sljedeće elemente metodološkog okvira – struktura rada, osnovna teza, argument, protuargument i vlastita pozicija. Središnji dio osvrta na rad rasprave sadrži (i) sintetizirani pregled rada o kojem se piše; (ii) kritički osvrt u užem smislu¹⁵¹ (koji uključuje protuargument i vlastitu poziciju). Sintetizirani pregled rada uključuje elemente struktura rada, osnovna teza i argument. U sintetiziranom pregledu rada ukratko prikažemo strukturu rada koristeći primjerice sljedeće strukture rečenica:

- *Rad x podijeljen je na y poglavlja. U poglavlju a daje se kratki povijesni pregled b-a. Nadalje, u poglavlju c nastoji se odgovoriti na d. U završnom poglavlju e razmatra se pitanje f te se na postavljeno pitanje daje odgovor g ...*
- *Rad x strukturiran je na način da prvotno opisuje a, razmatra b te konačno nastoji ponuditi rješenje na postavljeno pitanje...*
- *U prvom dijelu rada autor/ica daje kratak prikaz x-a, zatim razmatra pitanje y na način da a, b, c te konačno predlaže z ...*

Zatim, jasno istaknite autorovu osnovnu tezu i opravdanje koje autor predlaže za tezu koju zastupa. Kritički dio osvrta uključuje elemente protuargument i vlastita pozicija. U ovom dijelu rada pokušavamo pronaći manjkavosti autorove pozicije pokušavajući generirati prigovore. Koristite sve dosadašnje upute povezane s razmatranim elementima. Konačno, *ukratko* izložite vlastitu poziciju na postavljeno pitanje rasprave. Element vlastita pozicija u pojedinim osvrtima na radove rasprave izostaje, ona je zapravo i najzahtjevnija te je čest slučaj da ‘kritičari’ ne iznose vlastite pozicije, već samo razmatraju tuđe. Ovo se obilježje, isticanjem elementa vlastita pozicija, nastoji prevladati.

Zaključni dio

Zaključni dio osvrta na rad rasprave sadrži *kratki* zaključni prikaz pitanja rasprave, osnovne teze i protuargumenta uz navođenje vlastite pozicije. U ovom se dijelu isto tako ukratko rezimiraju pozitivne i negativne točke rada koji se razmatra.

Primjena okvira na zadani primjer: kritički osvrt na rad Prijić-Samaržija, S. (2007). *Spolne različitosti, spolna diskriminacija i programi afirmativne akcije*

Prije pisanja kritičkog osvrta slijedi kritičko čitanje rada:

151 Kritički osvrt u užem smislu je dio kritičkoga osvrta koji predstavlja kritiku u punom smislu budući da uključuje iznošenje protuargumenta i vlastite pozicije koji uključuju sve elemente kritičkoga mišljenja – analizu, opravdanje, usporedbu i vrednovanje teze te iznošenje vlastita stava.

Kritičko čitanje rada prema

METODOLOŠKOM OKVIRU ZA ANALIZU I KRITIKU ZA RADOVE RASPRAVE

Osnovna teza

Treba provoditi umjerenu afirmativnu akciju koja je moralni i zakonski opravdan postupak ukidanja postojeće zakinitosti žena.

Kontekstualizacija teze

Snježana Prijić-Samaržija suvremena je filozofkinja koja se bavi pitanjima iz područja epistemologije, praktične etike i filozofije seksualnosti. Nerijetko se u radovima posebice dotiče tzv. 'ženskih pitanja'. U tom kontekstu i u radu *Spolne različitosti, spolna diskriminacija i programi afirmativne akcije* razmatra 'žensko pitanje' – pitanje nejednakog tretmana žena naspram muškaraca, pritom zastupajući feminističke stavove u smislu da tvrdi da (i) žene i muškarci nemaju jednak društveni tretman; (ii) žene i muškarci trebali bi imati jednak društveni tretman.

Osnovni pojmovi

Afirmativna akcija (u kontekstu spolne diskriminacije) – postupak diskriminacije muškaraca u korist žena čiji je cilj izjednačavanje njihova položaja. (a) Snažna afirmativna akcija – postupak u kojem se žene preferencijalno tretiraju pred muškarcima neovisno o njihovim zaslugama; (b) Umjerena – postupak u kojem se žene preferencijalno tretiraju pred muškarcima samo u situaciji jednakih kvalifikacija muškaraca i žena.

Diskriminacija – nejednako postupanje prema pojedincu ili skupini ljudi u situacijama koje moralno i zakonski zahtijevaju jednako postupanje. Kriterij za nejednako postupanje su irelevantne karakteristike npr. spol, rasa, seksualna orijentacija...

Žene

Argument

Treba ukinuti postojeću zakinitost žena.

Treba poštivati pravo svake osobe na jednake mogućnosti i jednaku zaštitu vlasti. (zakonska opravdanost)

Ne smiju se nametati obveze da se nadoknađuju prošle nepravde ili stvaraju žrtve stvaranja boljeg društva. (moralna opravdanost)

Svatko treba biti nagrađivan sukladno svojim individualnim zaslugama. (načelo zasluga)

Programi afirmativne akcije ukidaju postojeću zakinitost žena.

Snažna afirmativna akcija ukida postojeću zakinitost žena, ali ne poštuje moralno i zakonsko načelo te načelo zasluga.

Umjerena afirmativna akcija ukida postojeću zakinitost žena i poštuje moralno i zakonsko načelo te načelo zasluga.

Programi koji ukidaju postojeću zakinitost žena i poštuju moralno i zakonsko na-

čelo te načelo zasluga treba provoditi.

Dakle, treba provoditi umjerenu afirmativnu akciju koja je moralni i zakonski opravdan postupak ukidanja postojeće zakinutosti žena.

Protuargument

Opravljanje teze *UAA poštuje zakonsko načelo* koje navodi Prijčić-Samaržija ne stoji¹⁵² budući da ne možemo proglasiti analognom situaciju zapošljavanja jednako kvalificiranih muškaraca (situacija 1) u kojoj je presudila neka irelevantna karakteristika poput prvog dojma, sa situacijom zapošljavanja jednako kvalificiranog muškarca i žene (situacija 2) u kojoj je *namjerno* presudila irelevantna karakteristika – (ženski) spol. Situacije, dakle, nisu analogne upravo zbog elementa *namjere*. Naime, u situaciji 1 osoba zadužena za odabir zaposlenika nesvjesno odabire jednu osobu na osnovi irelevantne karakteristike, poput primjerice prvog dojma, dok u situaciji 2 osoba zadužena za odabir zaposlenika svjesno i planski odabire jednu osobu na osnovi irelevantne karakteristike – (ženskog) spola. Svjesni i planski odabir na osnovi irelevantne karakteristike predstavlja osnovu za kršenje prava na jednak tretman. Budući da situacija 1 ne uključuje svjesni i planski odabir na osnovi irelevantne karakteristike, ona ne krši pravo na jednak tretman, dok situacija 2 uključuje svjesni i planski odabir na osnovi irelevantne karakteristike pa je, dakle, u tom slučaju postavljeno zakonsko načelo ugroženo.

Vlastita pozicija

Nejednako tretiranje i vrednovanje pojedinaca isključivo na temelju irelevantnih karakteristika (spola, rase, vjere....) nije prihvatljivo u niti jednom slučaju. Budući da programi afirmativne akcije (SAA i UAA) predstavljaju istovrsni oblik vrednovanja pojedinaca – vrednovanje na temelju irelevantnih karakteristika, oni nisu prihvatljivi. Neprihvatljivost programa afirmativne akcije u najvećoj mjeri izvire iz njihove nemogućnosti nadilaženja okvira diskriminacijskog rezoniranja. Sustavno, namjerno i jasno određeni načini djelovanja prema pojedincima utemeljeni na normativnoj kategorizaciji istih, isključivo prema irelevantnim kategorijama, predstavljaju temelj za izgradnju nepravednog društva. Nadilaženje vrednovanja pojedinaca prema irelevantnim kategorijama i oslobođenje umova od besmislenih rangova predstavlja prikladan način stvaranja pravednijeg društva. Jedini nedostatak navedenog rješenja jest taj što on predstavlja dugotrajan i kompleksan proces.

U nastavku slijedi primjer osvrta na rad rasprave koji sadrži navedene elemente okvira. Ovo je 'školski primjer' osvrta na rad rasprave koji prati sve elemente MOZAK-a 5. Kao početni kritički pisac dobro je da pratite navedene upute i na neki način 'mehanički koristite' ponuđene strukture. No, u daljnjem procesu razvoja vaših vještina kritičkog pisanja razvijajte vlastiti stil, ali pritom nastojite da su iz ponuđene nove strukture čitljive karakteristike kritičkog mišljenja.

¹⁵² Upućuje se prigovor na sadržajnoj razini ukazivanjem da premisa *UAA poštuje zakonsko načelo* nije istinita.

(Ne)opravdanost programa afirmativne akcije

Kritički osvrt¹⁵³ na rad

Prijić-Samaržija, S. (2007). *Spolne različitosti, spolna diskriminacija i programi afirmativne akcije*.¹⁵⁴

Afirmativna akcija, u kontekstu spolne diskriminacije, podrazumijeva postupak diskriminacije muškaraca u korist žena čiji je cilj izjednačavanje njihova položaja. Programi afirmativne akcije mogu se odrediti i kao pokušaji ispravljanja nepravde uzrokovane spolnom diskriminacijom (Prijić-Samaržija, 2007). Neprijeporno se nameće pitanje na koji način opravdati takve postupke, jesu li oni razložni, dovodi li ili može li dovesti njihova primjena do ispunjenja njihova cilja. Drugim riječima, **treba li provoditi programe afirmativne akcije, odnosno programe preferencijalnog tretmana određenih društvenih skupina, u ovom slučaju žena?**

Navođenje pitanja rasprave.

Upravo se navedenim pitanjima bavi i Snježana Prijić-Samaržija u radu *Spolne različitosti, spolna diskriminacija i programi afirmativne akcije* razmatrajući programe snažne i umjerene akcije te **zastupajući tezu da treba provoditi umjerenu afirmativnu akciju koja je moralni i zakonski opravdan postupak ukidanja postojeće zakinitosti žena.**

Navođenje osnovne teze.

Snježana Prijić-Samaržija suvremena je filozofkinja koja se bavi pitanjima iz područja epistemologije, praktične etike i filozofije seksualnosti. Nerijetko se u radovima posebice dotiče tzv. 'ženskih pitanja'. U tom kontekstu i u radu *Spolne različitosti, spolna diskriminacija i programi afirmativne akcije* razmatra 'žensko pitanje' – pitanje nejednakog tretmana žena naspram muškaraca, pritom **zastupajući feminističke¹⁵⁵** stavove u smislu da tvrdi (i) žene i muškarci nemaju jednak društveni tretman; (ii) žene i muškarci trebali bi imati jednak društveni tretman.

153 Kritički osvrt napisala Iva Buchberger.

154 Prijić-Samaržija, S. (2007). *Spolne različitosti, spolna diskriminacija i programi afirmativne akcije*. U: Baccarini, E., Prijić-Samaržija, S. (2007). *Praktična etika: ogledi liberalnoga pristupa nekim problemima praktične etike*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.

155 Feminizam je kompleksan pojam, o čijem određenju ne postoji konsenzus i čije je određenje nerijetko u društvu negativno obojeno. No, u svojem najopćenitijem smislu feminizam je pozicija prema kojoj postoji društvena nepravda koja se čini ženama i koja treba biti okončana. (Prijić-Samaržija, predavanja s kolegija *Bioetika i žensko pitanje*) U navedenom najopćenitijem značenju koristim termin feminizam u ovom kritičkom osvrtu.

Kontekstualizacija teze.

Prije izlaganja osnovnih točaka rada *Spolne različitosti, spolna diskriminacija i programi afirmativne akcije* valja prikazati osnovne odrednice programa afirmativne akcije koji će doprinijeti boljem razumijevanju pitanja rasprave. Naime, pobornici afirmativne akcije detektirajući značajan nepovoljniji položaj žena spram muškaraca u društvu, postavljaju zahtjev za akcijom – ispravljanjem nepravde. Žene, prema statističkim podacima, u pravilu zarađuju manje od muškaraca za istu vrstu posla, nerijetko obavljaju slabije plaćene poslove, znatno manje su zastupljene na odgovornijim, višim i značajnijim poslovima te nerijetko sporije napreduju u karijeri iako posjeduju iste kvalifikacije i zasluge kao i muškarcima. Na osnovi dostupnih statističkih podataka zaključuje se o postojanju diskriminacije i nejednakog društvenog tretmana žena naspram muškaraca (Prijić, 2007). U takovoj situaciji pobornici afirmativne akcije predlažu da se, s ciljem ukidanja društvene nepravde prema ženama, (i) u kontekstu programa snažne afirmativne akcije žene preferencijalno tretiraju pred muškarcima neovisno o njihovim zaslugama; ili (ii) u kontekstu programa umjerene afirmativne akcije žene preferencijalno tretiraju pred muškarcima u slučajevima jednakih zasluga. Prijić-Samaržija u svome radu, prihvaćajući nedostatke snažne afirmativne akcije i nemogućnost da takvi programi izbjegnu upućenim im prigovorima, nastoji obraniti umjerenu afirmativnu akciju.

Rad *Spolne različitosti, spolna diskriminacija i programi afirmativne akcije* **strukturiran je na način da**

Izlaganje strukture rada.

se prvotno utvrđuje postojanje diskriminacijskih društvenih praksi, potom razmatra povijesno–teorijska pozadina spolne diskriminacije i razlozi zbog kojih je takva diskriminacija pogrešna, nakon toga se razmatraju argumenti u prilog i protiv afirmativne akcije te se konačno predlaže i pokušava obraniti umjerena afirmativna akcija.

Pobornici afirmativne akcije navode kako su takvi postupci potrebni u izgradnji pravednijeg društva i da će preferencijalni tretman žena u području zapošljavanja, napredovanja, upisivanja i sl. dovesti do društva u kojem će žene imati zasluženi položaj. Ipak se pred pobornike afirmativne akcije, imajući u vidu da je u temelju njihova programa diskriminacija muškaraca, postavlja zahtjev za opravdanjem iste, koju obilježava moralna neispravnost. Neka od opravdanja diskriminacije muškaraca koja navode su sljedeća: (i) muškarcima su odgovorni za diskriminaciju žena kroz povijest; (ii) takova je praksa dobra za društvo u cjelini budući da će upravo ona dovesti do pravednijeg društva; (iii) afirmativna akcija nije izvor diskriminacije muškaraca, već cijeli povijesni sustav.¹⁵⁶

¹⁵⁶ Ibid.

Autorica, kako je ranije istaknuto, zastupa tezu

Izlaganje osnovne teze rada.

da treba provoditi umjerenu afirmativnu akciju koja je moralni i zakonski opravdan postupak ukidanja postojeće zakinitosti žena. Tezu opravdava

Izlaganje opravdanja osnovne teze koje uz ranije navođenje osnovne teze čini izlaganje argumenta.

prije svega krećući od konstatacije zakinitosti žena u društvu i napatka da istu valja ukinuti. Zatim, navodi sljedeću trijadu načela: (i) treba poštivati pravo svake osobe na jednake mogućnosti i jednaku zaštitu vlasti; (ii) ne smiju se nametati obveze da se nadoknađuju prošle nepravde ili stvaraju žrtve stvaranja boljeg društva; (iii) svatko treba biti nagrađivan sukladno svojim individualnim zaslugama. Nadalje, uvodeći razliku između snažne i umjerene afirmativne akcije priznaje kako snažna afirmativna akcija ukida postojeću zakinitost žena, ali ne poštuje postavljenu trijadu načela, ali da zato umjerena afirmativna akcija postiže oboje – ukida zakinitost i poštuje načela. Naposljetku, smatra da programe koji ukidaju postojeću zakinitost žena i poštuju moralno i zakonsko načelo te načelo zasluga treba provoditi i zaključuje da je umjerena afirmativna akcija moralni i zakonski opravdan postupak ukidanja postojeće zakinitosti žena i da ju treba provoditi.

Autoričin argument izgleda ovako: Treba ukinuti postojeću zakinitost žena.

1. Treba poštivati pravo svake osobe na jednake mogućnosti i jednaku zaštitu vlasti. (zakonska opravdanost)
2. Ne smiju se nametati obveze da se nadoknađuju prošle nepravde ili stvaraju žrtve stvaranja boljeg društva. (moralna opravdanost)
3. Svatko treba biti nagrađivan sukladno svojim individualnim zaslugama. (načelo zasluga)
4. Snažna afirmativna akcija ukida postojeću zakinitost žena, ali ne poštuje moralno i zakonsko načelo te načelo zasluga.
5. Umjerena afirmativna akcija ukida postojeću zakinitost žena i poštuje moralno i zakonsko načelo te načelo zasluga.
6. Programe koji ukidaju postojeću zakinitost žena i poštuju moralno i zakonsko načelo te načelo zasluga treba provoditi.
7. Treba provoditi umjerenu afirmativnu akciju koja je moralni i zakonski opravdan postupak ukidanja postojeće zakinitosti žena.

Unutar navedenog argumenta tvrdnja *Umjerena afirmativna akcija ukida postojeću zakinitost*

žena i poštuje moralno i zakonsko načelo te načelo zasluga zahtijeva dodatno opravdanje koje Prijić-Samaržija u radu i navodi. Kao manjkavost autoričine pozicije

Izlaganje protuargumenta.

navodim upitnost tvrdnje da umjerena afirmativna akcija poštuje zakonsko načelo jednakih mogućnosti i jednake zaštite vlasti. Opravdanje za navedenu tvrdnju koje autorica nudi jest sljedeće. Autorica čitatelja navodi da zamisli situaciju u kojoj su svi kandidati za neki posao muškarci s jednakim kvalifikacijama. Ono što time želi pokazati jest da u toj situaciji zapošljavanja presuđuju irelevantne karakteristike poput elegancije, elokvencije ili prvog dojma. U tom slučaju situaciju, tvrdi autorica, nećemo smatrati diskriminirajućom. Analogno, situaciju u kojoj su kandidati jednako kvalificirani muškarci i žene i u kojoj presuđi (irelevantni) kriterij (ženskog) spola (za što se zalažu pobornici UAA) nećemo smatrati diskriminirajućom. Autorica tvrdi da su to slučajevi puke selekcije, ne diskriminacije, te da se u tim situacijama ne krši zakonsko načelo jednakih mogućnosti i jednake zaštite vlasti. Smatram da opravdanje tvrdnje UAA poštuje zakonsko načelo koje navodi Prijić-Samaržija ne stoji budući da ne možemo proglasiti analognom situaciju zapošljavanja jednako kvalificiranih muškaraca (situacija 1) u kojoj je presudila neka irelevantna karakteristika poput prvog dojma, sa situacijom zapošljavanja jednako kvalificiranog muškarca i žene (situacija 2) u kojoj je namjerno presudila irelevantna karakteristika – (ženski) spol. Situacije, dakle, nisu analogne upravo zbog elementa namjere. Naime, u situaciji 1 osoba zadužena za odabir zaposlenika nesvjesno odabire jednu osobu na osnovi irelevantne karakteristike, poput primjerice prvog dojma, dok u situaciji 2 osoba zadužena za odabir zaposlenika svjesno i planski odabire jednu osobu na osnovi irelevantne karakteristike – (ženskog) spola. Svjesni i planski odabir na osnovi irelevantne karakteristike predstavlja osnovu za kršenje prava na jednak tretman. Budući da situacija 1 ne uključuje svjesni i planski odabir na osnovi irelevantne karakteristike, ona ne krši pravo na jednak tretman. S druge strane, situacija 2 uključuje svjesni i planski odabir na osnovi irelevantne karakteristike pa je, dakle, u tom slučaju zakonsko načelo ugroženo.

Zauzimajući stav protiv afirmativne akcije

Izlaganje vlastite pozicije.

navodim razloge koji ga podupiru (i) afirmativna akcija je oblik diskriminacije; (ii) afirmativna akcija ostaje djelovati u okviru prihvaćanja relevantnosti oštre dihotomije žena i muškaraca; (iii) afirmativna akcija ne priznaje manjkavosti statistike kao metode; (iv) afirmativna akcija zanemaruje kompleksnost identiteta društvenih jedinica – pojedinaca. Valja elaborirati svaki od navedenih razloga. Prvo, afirmativna akcija predstavlja oblik diskriminacije i kao takva je moralno neispravna. Afirmativna akcija kao proces preferiranja

žena naspram muškaraca, kao proces u kojem osobe isključivo, sustavno i samo obzirom na spol nisu tretirane i vrednovane jednako, neprijeporno iscrpljuje sukus fenomena spolne diskriminacije. Postavlja se pitanje kako i može li se uopće na temelju diskriminacije stvoriti pravednije društvo. Čini se da ne. Čak i slučajevima provođenja umjerene afirmativne akcije, prilikom koje ćemo primjerice zaposliti jednako kvalificiranu ženu spram jednako kvalificiranog muškarca samo zašto što je žena, činimo nepravdu pojedincu kojeg *namjerno* percipiramo, procjenjujemo, kategoriziramo, rangiramo na temelju irelevantne karakteristike - spola. Drugo, problem djelovanja programa afirmativne akcije unutar okvira prihvaćanja relevantnosti oštre dihotomije žena i muškaraca ukazuje na nemogućnost pobornika afirmativne akcije da se odupru neprikladnoj kategorizaciji i *vrednovanju* pojedinaca isključivo na temelju biološke dimenzije - u ovom slučaju spola. Drugim riječima, pobornici afirmativne akcije slijede neprikladnu i neispravnu liniju svrstavanja i nagrađivanja/kaznjavanja pojedinaca na temelju njihove biološke pripadnosti određenim skupinama te time pokazuju nemogućnost nadilaženja etiketiranja i vrednovanja pojedinaca na temelju irelevantnih karakteristika (spol, rasa...) ostajući u okvirima diskriminacijskog rezoniranja. Nadalje, afirmativna akcija ne priznaje manjkavosti statistike kao metode. Naime, statistika predstavlja stanje trenutka koje gledano kontekstualno može dati nerealne podatke.¹⁵⁷ Naposljetku, afirmativna akcija zanemaruje kompleksnost identiteta društvenih jedinica – pojedinaca. Kako provesti afirmativnu akciju u korist žena kada istovremeno postoje ostale skupine ljudi (različitih rasa, različitih teškoća, različitog materijalnog statusa, različitih fizičkih karakteristika) koje su (bile) diskriminirane?¹⁵⁸ Što s njima? Ne čine li se pritom programi afirmativne akcije u korist žena jednostranima i površnim? Koga zaposliti, jednako kvalificiranu osobu bez invaliditeta ženskog spola ili jednako kvalificiranu osobu s invaliditetom muškog spola? Hoćemo li statistički odrediti koja je skupina (primjerice žena ili osoba s invaliditetom) kroz povijest u većoj mjeri diskriminirana pa na temelju dobivenog podatka preferirati jednu skupinu naspram druge? Nadalje, statistike bi zasigurno pokazale da su, primjerice, ružniji ljudi imali (i imaju) nepovlašteni položaj u društvu te da su nerijetko, primjerice, rjeđe dobivali posao od lijepih. Hoćemo li se zalagati za programe afirmativne akcije prema kojima će jednako kvalificirana ružna osoba imati povlašteni tretman naspram lijepe? Na kojim bi se irelevantnim karakteristikama programi afirmativne akcije zaustavili? Navedeni primjer pokazuje da vrednovanje ljudi prema irelevantnim karakteristikama dovodi do apsurda. Postoji mnoštvo irelevantnih karakteristika prema kojima bismo ljude mogli podijeliti i prema kojima bi se statistički pokazalo da je jedna skupina bila (i jest) diskriminirana – homoseksualci, ljevaci, ružni ljudi... Naše je društvo naviknuto na isticanje posljedica oštre dihotomije žene/muškarci, manje na isticanje ostalih (iako nimalo manje važnih) posljedica

157 Vidi Letwin, W. (1983). *How Much Inequality is There?* U: Letwin, W. (ur). *Against Equality*. London: Macmillan. Dakako, valja imati na umu da govorim o kontekstu praksi koje se temelje na načelima liberalne demokratije. Slučaj diskriminacije žena u patrijarhalnim tradicionalističkim zemljama je očit i svaka je statistika u takovim kontekstima suvišna.

158 Pojman, L.P. (2006). *The Case Against Affirmative Action*. U: Pojman, L.P. (2006). *Philosophy: The Quest for Truth*. New York/Oxford: Oxford University Press.

postojećih dihotomija. Ukratko, nejednako tretiranje i vrednovanje pojedinaca isključivo na temelju irelevantnih karakteristika (spola, rase, vjere, spolne orijentacije, fizičkog izgleda, itd.) nije prihvatljivo u niti jednom slučaju. Budući da programi afirmativne akcije predstavljaju istovrsni oblik vrednovanja pojedinaca – vrednovanje na temelju irelevantnih karakteristika, oni nisu prihvatljivi. Neprihvatljivost programa afirmativne akcije u najvećoj mjeri izvire iz njihove nemogućnosti nadilaženja okvira diskriminacijskog rezoniranja. Sustavno, namjerno i jasno određeni načini djelovanja prema pojedincima utemeljeni na njihovoj normativnoj kategorizaciji, isključivo prema irelevantnim kategorijama, predstavljaju temelj za izgradnju nepravednog društva. Nadilaženje vrednovanja pojedinaca prema irelevantnim kategorijama i oslobođenje umova od besmislenih rangova predstavlja jedini način stvaranja pravednijeg društva. Jedini nedostatak navedenog rješenja jest taj što on predstavlja dugotrajan i kompleksan proces.

Zaključno,

Zaključni dio osvrta uključuje *kratki* zaključni prikaz pitanja rasprave, osnovne autoričine teze i protuargument uz navođenje vlastite pozicije.

rad Snježane Prijić-Samaržije *Spolne različitosti, spolna diskriminacija i programi afirmativne akcije* razmatra važno pitanje nejednakog tretmana žena u društvu i načina kako da se navedeni nejednaki tretman ukine predlažući program umjerene afirmativne akcije koji podrazumijeva program u kojem se žene preferencijalno tretiraju pred muškarcima u slučajevima jednakih zasluga. Detektirajući slabu točku autoričina argumenta – upitnost teze da UAA poštuje zakonsko načelo – dovodim u pitanje autoričinu poziciju te dodatno navodim razloge za poziciju protiv afirmativne akcije uopće. Pritom, priznajem važnost i uspješnost rada *Spolne različitosti, spolna diskriminacija i programi afirmativne akcije* u (i) jasnom i iscrpnom elaboriranju problema nejednakog tretmana žena u društvu i načina kako da se navedeni nejednaki tretman ukine; (ii) smanjivanju očitih negativnosti programa snažne afirmativne akcije, predlažući umjereniji program kojeg možemo priznati kao možebitnu privremenu alternativu u nekim iznimnim slučajevima. No, kako i sama autorica navodi, u slučajevima provođenja programa umjerene afirmativne akcije treba priznati da se određena cijena pritom plaća:

(...) *klasifikacije koje bi proistekle iz UAA, minimalna su cijena¹⁵⁹ za poželjne društvene posljedice.* (Prijić-Samaržija, 2007, str. 227.)

159 Istaknula I.B.

Literatura:

Na kraju rada navedite popis korištene literature.

- Letwin, W. (1983). *How Much Inequality is There?* U: Letwin, W. (ur). *Against Equality*. London: Macmillan.
- Pojman, L.P. (2006). *The Case Against Affirmative Action*. U: Pojman, L.P. (2006). *Philosophy: The Quest for Truth*. New York/Oxford: Oxford University Press.
- Prijić-Samaržija, S. (2007). *Spolne različitosti, spolna diskriminacija i programi afirmativne akcije*. U: Baccarini, E.; Prijić-Samaržija, S. (2007). *Praktična etika-ogledi iz liberalnoga pristupa nekim problemima praktične etike*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.

5.

Umjesto zaključka: kritički pristup priručniku

U ovome poglavlju nastoji se usmjeriti pažnja na kritičko čitanje ovoga priručnika. Nakon što ste pročitali priručnik postavite si pitanje jeste li čitajući i učeći kritičko mišljenje, priručniku pristupali reproduktivno ili kritički. Naime, ukoliko ste teze zastupljene u priručniku mehanički i bez propitivanja prihvatili, vaš je pristup priručniku bio reproduktivan, u protivnom bio je kritički. Nastojeći u vama razviti vještine kritičkog mišljenja i vjerujući u njegovu vrijednost, važno je istaći da se i teze priručnika trebaju preispitivati i kritizirati, da u odnosu na njih treba razviti vlastiti stav te da treba koristiti i prihvatiti one informacije koje ste razmotrili, vrednovali i smatrate vrijednima.

Teze iznesene u priručniku mogu se (i trebaju!) dovesti u pitanje i mnogi se s njima i neće složiti. Primjerice, u priručniku se zastupa teza da je logika filozofska disciplina, da je kritičko mišljenje filozofsko, itd. Razmotrite sljedeći dio teksta priručnika:

Kritičko mišljenje teži izbjegavanju pukog verbalizma, formalizma i reproduktivnog znanja, a usmjerava se na procese analiziranja, istraživanja i preispitivanja. Sve je navedeno temeljna odlika filozofije. Dakle, kritičko mišljenje je filozofsko.

Još k tome, dodaje se i sljedeće:

Težiti ostvarenju karakteristika kritičkog mišljenja znači priznati i pridati važnost filozofiji i njenom pristupu svijetu.

Ove teze nisu samorazumljive i neprijeporno im možemo uputiti prigovore. Srž kritičkog mišljenja nije davanje (točnog) odgovora, već proces propitivanja, aktivnost mišljenja i postupak vrednovanja. Nadalje, metodološke okvire za analizu i kritiku predstavljene u ovome priručniku treba prilagoditi sebi i određenom radu koji kritički analizirate ovisno o njegovu sadržaju i formi, a ne ga mehanički primjenjivati i bez razmišljanja koristiti. Okviri su pomoćna sredstva kojih se ne treba 'slijepo držati', već i o njima treba kritički promišljati. Zadaća je okvira usmjeravati, voditi i potaknuti *kritičkog* mislioca koji će pritom zadržati aktivnost, razvijati kreativnost i konačno izaći iz okvira.

Stavovi o kritičkom mišljenju i njegovoj važnosti izneseni u ovome priručniku su jasni. U priručniku je iskazan stav da je kritičko mišljenje iznimno važno iz više razloga koji se jasno iznose u brojnim recima. No, dovesti u pitanje može se i stav *pro* kritičko mišljenje. Šalaj, primjerice, u radu koji je uzet kao primjer dobrog rada rasprave postavlja pitanje o 'pozitivnosti' kritičkog mišljenja, odnosno postavlja pitanje o tome možemo li programe koji propagiraju kritičko mišljenje smatrati oblikom političke indoktrinacije:

Ukoliko se analiziraju postojeći, konkretni programi političkoga obrazovanja u etabliranim demokratskim državama, može se reći kako su to zaista programi političkoga obrazovanja, a ne političke indoktrinacije. Drugim riječima, učenike se zaista pokušava osposobiti za samostalno opisivanje, objašnjavanje i vrednovanje fenomena političkoga i ne nameće im se samo jedan tip vrijednosti, već im se prezentiraju različiti tipovi vrijednosti koji su kompatibilni s demokracijom (Šalaj, 2002.b: 110-119). Analiza sadržaja navodi na zaključak kako su etablirane demokracije iz svojih obrazovnih sustava izbacile političku indoktrinaciju, što uglavnom proizlazi iz činjenice da učenike 'izlažu' različitim vrijednostima i da ih pokušavaju osposobiti za kritičko razmišljanje. Međutim, što ako pojedini građani smatraju da upravo ovo izlaganje različitim vrijednostima i pokušaj osposobljavanja djece da kritički razmišljaju jest politička indoktrinacija? Obično se navodi kako država, to jest politička vlast, izbjegava indoktrinaciju time što omogućava učenicima da na temelju slobodnog i kritičkog promišljanja odaberu svoje vrijednosti. Što ako određeni građani upravo ovakve obrazovne programe shvaćaju kao indoktrinaciju? Pitanje je sljedeće: da li nastavni program koji teži kultiviranju razvoja kritičkoga mišljenja i objektivnoga prosuđivanja također predstavlja oblik indoktrinacije? (Šalaj, 2006, str. 47.-48.)

Valja razmotriti i tezu o obliku političke indoktrinacije u temeljima programa koji propagiraju razvoj kritičkog mišljenja te i o tome zauzeti stav.

Na kraju, pozvani ste na kritiku, oslobođeni njene negativne konotacije. Usudite se razmotriti, ispitati, pitati, vrednovati, istaknuti opravdano (ne)slaganje. Na taj ćete način zasigurno doprinijeti tomu da se razvijete u autonomnog, samosvjesnog i cjelovitog pojedinca, ali i upućivanjem kritike omogućiti napredak i razvoj onome kome je kritika upućena.

Kritike na priručnik možete poslati putem elektroničke pošte na: mislím.kriticki@universitas.hr

Rješenja

Zadatak 1.

1. Djecu i njihova mišljenja treba više uzimati u obzir zato što su ona iskrenija od nas odraslih.
– argument
2. Ako nisam u Rijeci, nisam u Hrvatskoj. Nisam u Rijeci. Prema tome, nisam u Hrvatskoj.
– argument
3. Bartolov sin ima sina. Prema tome, Bartol je djed. – argument
4. Bartol je djed. – nije argument, to je tvrdnja bez opravdanja
5. Zašto treba zabraniti rad nedjeljom? – nije argument, to je pitanje
6. Svaki se pojedinac treba baviti nekom tjelesnom aktivnošću zato što ona povećava pojedinačno duhovno i tjelesno zdravlje, a jasno je da treba raditi ono što povećava duhovno i tjelesno zdravlje. – argument
7. Ako budem ustrajan i strpljiv u rješavanju zadataka, moja će se ustrajnost i strpljivost isplatiti.
– nije argument, to je kondicional
8. Zatvori prozor! – nije argument, to je naredba
9. Kasnit ću zato što sam zaspao. – nije argument, iako ima strukturu argumenta, navodi se tvrdnja i razlog, ali nema konteksta uvjeravanja, to je objašnjenje. (o objašnjenju vidi potpoglavlje *Argument ili objašnjenje?*)
10. Nije li pušenje loše zato što ugrožava zdravlje? – nije argument u tehničkom smislu, to je retoričko pitanje, njime se tvrdnje ne iskazuju eksplicitno, no budući da predstavlja opravdanje tvrdnje u kontekstu uvjeravanja, možemo ga nazvati svojevrsnim argumentom. K tome, retoričko pitanje je entimem. (o entimemu vidi str. 29.)

Zadatak 2.

1. Premise: Nijedan leptir nije ptica. Neke su životinje leptiri; Konkluzija: Neke životinje nisu ptice.
2. Premise: Aljoša je čovjek. Ljudi ne lete; Konkluzija: Aljoša ne leti.
3. Premise: Ispravno je ono što Bog hoće. Bog hoće da budemo milostivi. Konkluzija: Ispravno je da budemo milostivi.
4. Premise: Ako sam sam, onda sam sretan. Sam sam. Konkluzija: Sretan sam.
5. Premise: Prijatelji su jako važni u životu pojedinca. Ono što je jako važno u životu pojedinca treba njegovati. Konkluzija: Prijateljstvo treba njegovati.
6. Premise: Postoji samo ono što mogu zahvatiti svojim osjetilima. Boga ne mogu zahvatiti svojim osjetilima. Konkluzija: Bog ne postoji.
7. Premise: Majid Majidi je redatelj ili fizičar. Majid Majidi nije fizičar. Konkluzija: Majid Majidi je redatelj.

8. Premise: Melem od lavande na prirodan način ublažava tegobe glavobolje. Kupujem ono što na prirodan način ublažava tegobe glavobolje. Konkluzija: Kupujem melem od lavande.
9. Premise: Jabuka je voće. Voće je zdravo. Konkluzija: Jabuka je zdrava.
10. Premise: Ako je *Swordfishtrombones* prvi album Toma Waitsa, onda je *Rain Dogs* drugi album Toma Waitsa. *Rain Dogs* nije drugi album Toma Waitsa. Konkluzija: *Swordfishtrombones* nije prvi album Toma Waitsa.

Zadatak 3.

1. P1: Većina građana nema znanja, vještine i stručnost da prosude prikladnost i značaj političkih programa i političkih kandidata koji bi te programe provodili. P2: Budući da većina građana nema spomenuta znanja i vještine, oni prosuđuju na osnovi nevažnih karakteristika, poput lije-pog izgleda političara, elokvencije, danih obećanja, itd. P3: Predstavnička demokracija podrazu-mijeva to da u prosudbi političkih programa i političkih kandidata te donošenju političkih odlu-ka mogu sudjelovati svi građani. K: Predstavnička demokracija nije prihvatljiv politički sustav.
2. P1: Svaki čovjek ima vlasništvo nad sobom i svojim proizvodima. P2: Posjedovanje samog sebe odnosi se i na posjedovanje vlastitih funkcija, pa tako i reproduktivnih. K: Roditelji imaju vla-sništvo nad svojom djecom.
3. P1: Sve što je dobro i loše nalazi se u osjećanju. P2: Smrt predstavlja kraj našeg osjećanja. K: Smrt za nas ništa ne znači.
4. P1: Oduzimanjem slobode društvo se štiti od ljudi koji su skloni činiti kaznena djela. P2 (im-plicitna pretpostavka): Opravdano je ono što štiti društvo. K: Oduzimanje slobode kao oblik kažnjavanja za one pojedince koji su počinili neko kazneno djelo je opravdano.
5. P1: Ako Bog naređuje ili voli ono što netko čini zato što je to moralno dobro, onda to čini na neki način moralnost neovisnu od Boga. P2 (implicitna pretpostavka): Bog naređuje ili voli ono što netko čini zato što je to moralno dobro. K: Bog nije izvor morala. (Odnosno, moralnost je neo-visna od Boga) – ovo je primjer enititema jer argument sadrži jednu implicitnu pretpostavku.
6. P1: Prema nacrtu Zakona o sveučilištu, financiranje iz proračunskih sredstava uređuje se pro-gramskim ugovorima koje će država sklapati s javnim sveučilištima za trogodišnja razdoblja (čl. 23-26). P2: Premda se radi o ugovorima iznimno velike vrijednosti kojima Vlada raspolaze sredstvima poreznih obveznika, rektor i Vlada o njima pregovaraju bez javne kontrole. P3: Na strani države, nisu predviđeni mehanizmi koji bi mogli spriječiti da izvršna vlast iz političkih razloga pogoduje pojedinim sveučilištima ili znanstvenim područjima. P4: Na strani sveučilišta, ne postoje pravila koja bi omogućila članovima sveučilišne zajednice da sudjeluju u artikuliranju stavova sveučilišta o tome kako se ono treba razvijati. P5: Senat, kao jedino predstavničko tijelo sveučilišne zajednice, na sadržaj programskog ugovora nema nikakav utjecaj. P6: Na nacrt pre-govaračkog ugovora suglasnost, međutim, daje sveučilišno vijeće, na čiji sastav utječe izvršna vlast. K: Nema mehanizma koji bi jamčio da će programski ugovor biti izraz općeg interesa, a ne osobnog dogovora izvršne vlasti i rektora.
7. P1: Bezrazložna smrt je ubojstvo. P2: Meso koje tako maštovito pržiš nije sočno, ukusno ili lije-po, ono je bezrazložna smrt. K (nije eksplicitno formulirana): Meso je ubojstvo. - ovo je primjer enititema jer argument sadrži konkluziju koja nije eksplicitno formulirana.

8. P1: Moja uloga je bila neizravna. (...) P3: Vjerovao sam samo da je to teorijski moguće. P3: To je postalo praktično kroz slučajno otkriće lančane reakcije, a to nije nešto što sam mogao predvidjeti. K: Ne smatram se ocem oslobođenja atomske energije.
9. P1: Britanci su danas u nevolji. P2: Osjećam da sam veći prijatelj Britanaca sada, nego ikada prije. P3: Moje prijateljstvo zahtijeva da bih ih trebao spasiti od njihovih grešaka. P4: Kako ja gledam na trenutnu situaciju, oni su na rubu ponora. K: Postaje moja dužnost upozoriti ih na njihovu opasnost, unatoč tome što bih ih to moglo naljutiti do te mjere da odsjeku prijateljsku ruku koja je ispružena da im pomogne.
10. P1: Volim samo crvene rotkvice. P2: Hoću samo ono što volim. P3: Nemaš crvene rotkvice, nego samo crnu rotkvicu. K: Neću rotkvicu.

Zadatak 4.

1. Ptice lete zato što imaju krila. – objašnjenje
2. Oštro se protivimo privatizaciji svih institucija i poduzeća koja upravljaju prirodnim resursima jer se tim resursima treba održivo upravljati radi dugoročnog javnog interesa, a privatna poduzeća po prirodi stvari njima upravljaju radi uvećanja kratkoročnih profita. – argument
3. A ako patnje djece samo popunjavaju onu količinu patnje koja je bila potrebna da se otkupi istina, onda unaprijed tvrdim da sva istina ne vrijedi toga. (...) previsoku su cijenu odredili toj harmoniji, nije za naš džep tolika ulaznina. (...) Nije da Boga ja ne priznajem Aljoša, nego mu samo najponiznije vraćam ulaznicu. – argument
4. Sokrat je umro zato što je popio otrovan sok kukute. – objašnjenje
5. Jednom su na svijetu živjele tri sestrice – počeo je Puh u velikoj žurbi – i zvale su se Zdravka, Živka i Zdenka; jer su živjele na dnu zdenca, žive i zdrave. – objašnjenje
6. Osjećam da je život podijeljen na užasno i bijedno. To su dvije kategorije. Užasno bi bili krajnji slučajevi: slijepi ljudi, osakaćeni. Ne znam kako oni prolaze kroz život. To smatram nevjerojatnim. Bijedni su svi ostali. Tako da kada prolaziš kroz život, trebao bi biti zahvalan što si bijedan. – argument
7. Članstvo u Europskoj uniji je dobro za našu domovinu i sve nas. Europska unija je velika prilika za napredak Hrvatske. Bit će jamstvo mira, sigurnosti i bolje budućnosti za nas i našu djecu. – argument
8. Tko, dakle, ne voli usamljenost, ne voli ni slobodu: jer slobodni smo samo kad smo sami. – argument
9. Mila je zebra. Ona misli da je svaki doručak zelen, a ja mislim da je šaren. (...) Ja doručkujem ujutro. Mila doručkuje onda kada mama kaže da treba pospremiti igračke. Jer onaj tko vodi Milu na doručak, ne može pospremiti igračke. – objašnjenje
10. Znam da je samoubojstvo jedan od smrtnih grijeha. Ali biti nesretnim je veliki grijeh, također. Kada si nesretan ozljeđuješ druge ljude. Nije li to grijeh? Ozljeđivanje obitelji, prijatelja, sebe... Bog je milosrdan i velik i ne želi vidjeti da njegova stvorenja pate. On je toliko velik da nas ne želi prisiliti da živimo. Upravo je to razlog zbog kojeg je Bog obdario čovjeka tim rješenjem. – argument
11. U glavnoj stvari umjetnicima dajem više prava nego svim filozofima dosad: oni nisu izgubili trag po kojim hoda život, voljeli su stvari 'ovoga svijeta', voljeli su svoja osjetila. – argument

12. Primjećivao sam da su ljudi pod svojom maskom zapravo nesusretljivi, hladni, okrutno indiferentni spram svega što momentalno ne spada u sferu njihovog neposrednog interesa, da su ograničeni, dosadni, nametljivi, da ogovaraju zbog nevjerovatne zasljepljenosti, da ne ispunjavaju obveze, da ne plaćaju dugove, da se majmunski slijepo, ograničeno, praznovjerno, tašto, slavohlepno guraju za životnim probicima (uglavnom probicima crijeva i tjelesne udobnosti) i, u takvim potištenim, zapravo vidovitim raspoloženjima, ja bih se odbio od tog ljudskog žamora jer mi je u štali s tim preživcima i dvopapkarima postajalo od vremena na vrijeme suviše zagušljivo. – objašnjenje
13. Nijedna stvar na svijetu nije bolje raspodijeljena nego zdrav razum jer svatko smatra da ga ima u tolikoj mjeri te čak i oni, koje je najteže zadovoljiti u svemu drugom, nemaju običaj da ga žele više negoli ga imaju. – argument
14. Nosim crno izvana jer je crno kako se osjećam iznutra. – objašnjenje
15. Ljubavna pjesma mora biti rođena u kraljevstvu iracionalnoga, apsurdnoga, smušenoga, melankoličnoga, opsesivnoga, suludoga jer ljubavna pjesma je buka ljubavi same, a ljubav je, naravno, oblik ludila. – argument

Zadatak 5.

1. Jakovu, Lani, Dori i Luciji najdraži nastavni predmet je likovna kultura. Jakov, Lana, Dora i Lucija su učenici petog razreda. Dakle, svim učenicima petog razreda najdraži nastavni predmet je likovna kultura. – induktivni argument
2. Sve životinje su živa bića. Neke životinje su mesojedi. Dakle, neka živa bića su mesojedi. – deduktivni argument
3. Studirao sam 2009. godine, studirao sam 2010. godine, studirao sam 2011. godine, studiram 2012. godine. Dakle, studirat ću 2013. godine. – induktivni argument
4. S obzirom da je fizika znanost, a sve znanosti imaju svoj predmet istraživanja, valja zaključiti da fizika ima svoj predmet istraživanja. – deduktivni argument
5. Zelena boja je lijepa. Crvena boja je lijepa. Žuta boja je lijepa. Plava boja je lijepa. Ne postoji niti jedna druga boja osim zelene, crvene, žute i plave. Dakle, sve boje su lijepe. – iako je ponuđeni argument strukturom nalik induktivnom argumentu, i u brojnoj literaturi naziva se potpunim induktivnim argumentom jer se konkluzija izvodi na temelju premisa koje uključuju *sve* predmete određenog skupa, budući da mu je cilj da konkluzija nužno slijedi iz premisa, ovo je zapravo primjer deduktivnog argumenta.

Zadatak 6.

1. Svi pjesnici su osjećajni. – opće-potvrдна kategorička propozicija (A)
2. Neki gitaristi ne znaju pjevati. – posebno-niječna kategorička propozicija (O)
3. Neke životinje su opasne. – posebno-potvrдна kategorička propozicija (I)
4. Svi kuhari znaju kuhati. – opće-potvrдна kategorička propozicija (A)
5. Nijedan majmun ne leti. – opće-niječna kategorička propozicija (E)
6. Neka hrana nije ukusna. – posebno-niječna kategorička propozicija (O)

7. Nijedan nokat nije slomljen. – opće-niječna kategorička propozicija (E)
8. Neki jezici su zahtjevni. – posebno-potvrдна kategorička propozicija (I)
9. Sve knjige su poučne. – opće-potvrдна kategorička propozicija (A)
10. Neke pjesme su dosadne. – posebno-potvrдна kategorička propozicija (I)

Zadatak 7.

1. Svi pjesnici su osjećajni. Neki ljudi su pjesnici. Dakle, neki ljudi su osjećajni.
2. Neki gitaristi ne znaju pjevati. Svi gitaristi su muzičari. Dakle, neki muzičari ne znaju pjevati.
3. Neke životinje su heterotrofni organizmi. Sve gljive su heterotrofni organizmi. – iz navedenih kategoričkih propozicija nužno ne slijedi niti jedna konkluzija.
4. Svi kuhari znaju kuhati. Neki ljudi su kuhari. Dakle, neki ljudi znaju kuhati.
5. Nijedan majmun ne leti. Sve čimpanze su majmuni. Dakle, nijedna čimpanza ne leti.
6. Neka hrana nije ukusna. Sve voće je hrana. – iz navedenih kategoričkih propozicija nužno ne slijedi niti jedna konkluzija. Možda ste zaključili iz navedenih premisa da neko voće nije ukusno, no to nije nužan zaključak jer možemo zamisliti situaciju u kojoj neka hrana nije ukusna i sve je voće hrana, a da je pritom neko voće ukusno i to upravo ono voće koje je hrana, ali ona hrana koja je ukusna. Primijetite, premissa kaže da neka hrana nije ukusna, što ne isključuje mogućnost da je neka hrana ukusna – i to možda upravo voće.
7. Nijedan nokat nije slomljen. Neke ruke su slomljene. – iz navedenih kategoričkih propozicija nužno ne slijedi niti jedna konkluzija.
8. Neki filmovi su zanimljivi. Svi filmovi su umjetnička djela. Dakle, neka umjetnička djela su zanimljiva.
9. Sve knjige su poučne. Sve poučno je korisno. Dakle, sve knjige su korisne.
10. Neke pjesme su dosadne. Neke pjesme su uzvišene. – iz navedenih kategoričkih propozicija nužno ne slijedi niti jedna konkluzija.
11. Ne stoji da nijedna žaba nije zelena životinja. Sve zelene životinje su jestive. Dakle, neke žabe su jestive. (ili Ne stoji da nijedna žaba nije jestiva) – negacija suda (*Ne stoji da .../ Nije istina da*) može zbunjavati. U ovome slučaju iz negacije suda da nijedna žaba nije zelena životinja slijedi da su neke žabe zelene životinje. Iz sudova da su neke žabe zelene životinje i da su sve zelene životinje jestive nužno slijedi da su neke žabe jestive (što je negacija suda *Nijedna žaba nije jestiva.*)

Iz negacije suda x slijedi sud y :

x	y
Svi S su P. Npr. Sve žabe su zelene.	Neki S nisu P. Npr. Neke žabe nisu zelene.
Nijedan S nije P. Npr. Nijedna žaba nije zelena.	Neki S je P. Npr. Neke žabe nisu zelene.
Neki S je P. Npr. Neke žabe su zelene.	Nijedan S nije P. Npr. Nijedna žaba nije zelena.
Neki S nije P. Npr. Neke žabe nisu zelene.	Svi S su P. Npr. Sve žabe su zelene.

12. Sve čašice za rakiju su čaše. Ne stoji da su sve čašice za rakiju razbijene. Dakle, neke čaše nisu razbijene (ili Ne stoji da su sve čaše razbijene)
13. Ne stoji da nijedna žena nije majka. Nije istina da sve majke vole svoju djecu. – iz navedenih kategoričkih propozicija nužno ne slijedi niti jedna konkluzija.
14. Nije istina da neka stabla nisu lijepa. Sve bukve su stabla. Dakle, sve su bukve lijepe.
15. Nije istina da nije istina da su neki satovi plavi. Svi satovi su predmeti. Dakle, neki predmeti su plavi. – negacija negacije suda (Ne stoji da ne stoji da.../ Nije istina da nije istina da ...) može zbunjivati, ali jednostavno ako nije istina da nije istina onda je istina – dakle, u ovom primjeru istina je da su neki satovi plavi, odnosno neki satovi su plavi.

Zadatak 8.

1. Argument je valjan akko su sve premise argumenta istinite. – neistina
2. Svaki argument je valjan. – neistina
3. Neki induktivni argumenti su valjani. – neistina. Termin valjanosti ne vezujemo uz induktivne, već uz deduktivne argumente. Induktivan argument je jak ili slab.
4. Ne postoji valjan argument kod kojeg su premise istinite, a konkluzija lažna. – istina
5. Nije istina da ne postoji valjan argument kod kojeg su premise lažne, a konkluzija istinita. – istina
6. Neki deduktivni argumenti su istiniti. – neistina. Termin istinitosti vezujemo uz propozicije, ne argumente.
7. Argument je valjan akko konkluzija argumenta nije neistinita kada je svaka premisa argumenta istinita. – istina
8. Svaki argument ima samo jednu premisu. – neistina
9. Svaki argument ima samo jednu konkluziju. – istina. Konkluzija određuje broj argumenata, dakle ako imamo više konkluzija, imamo i više argumenata, pa posljedično svaki argument ima samo jednu konkluziju.
10. Termin 'zaključak' ima dva značenja: (i) argument; (ii) konkluzija. – neistina. Termin zaključak odnosi se samo na argument, a termin zaključni sud odnosi se na konkluziju.
11. Svakom je entimemu barem jedna premisa implicitna. – neistina. Postoje entimemi koji imaju sve eksplicitne premise, a implicitna im je konkluzija.
12. Valjan argument koji ima sve istinite premise i lažnu konkluziju ne postoji. – istina
13. *Zato što, budući da, jer, posljedično, slijedi da* su primjeri indikatora premisa. – neistina
14. Svaki pouzdan argument je valjan. – istina
15. Nije istina da je valjanom argumentu konkluzija istinita samo ako su i sve njegove premise istinite. – istina

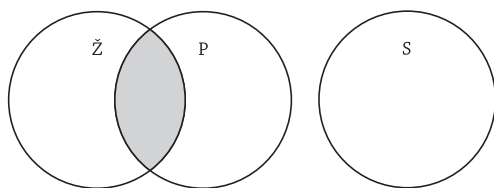
Zadatak 9.

1. Sve trešnje su biljke. Sve biljke su živa bića. Dakle, sve trešnje su živa bića. – ovaj argument je valjan zato što ne možemo zamisliti situaciju u kojoj su premise istinite, a konkluzija lažna. Ne

možemo zamisliti situaciju u kojoj je istina da su sve trešnje biljke i sve biljke su živa bića, a da pritom nisu sve trešnje živa bića.

2. Juraj nema kćer. Dakle, Juraj ima sina. - ovaj argument nije valjan zato što možemo zamisliti situaciju u kojoj su premise istinite, a konkluzija lažna. Možemo zamisliti situaciju u kojoj Juraj nema kćer, ali nema niti sina jer Juraj naprosto nema djece.
3. Neke trešnje su biljke. Sve biljke su živa bića. Dakle, sve trešnje su živa bića. – ovaj argument nije valjan zato što možemo zamisliti situaciju u kojoj su premise istinite, a konkluzija lažna. Možemo zamisliti da su neke trešnje biljke, da su sve biljke živa bića i da pritom nisu sve trešnje živa bića i to upravo one trešnje koje nisu biljke. Upozoravamo vas da valja razlikovati istinitost i valjanost – to što *de facto* sve trešnje jesu živa bića ne utječe na moguću *valjanost* argumenta koji sadrže tu propoziciju.
4. Ako jedem raznoliko, zdrava sam. Jedem raznoliko. Dakle, zdrava sam. – ovaj argument je valjan zato što ne možemo zamisliti situaciju u kojoj su premise istinite, a konkluzija lažna. Ne možemo zamisliti situaciju u kojoj je istina da ako jedem raznoliko, onda sam zdrava i u kojoj je istina da jedem raznoliko, a da pritom kažem da nisam zdrava, odnosno da nije istina da sam zdrava. Ono što možemo pretpostaviti da možete (pogrešno) ponuditi kao protuprimjer jest: 'Možemo zamisliti situaciju u kojoj jedem raznovrsno, ali nisam zdrava. 'Što možemo reći na ponuđeni protuprimjer? Dobar protuprimjer je onaj koji nudi situaciju u kojoj su sve premise istinite, a konkluzija lažna. U ponuđenom protuprimjeru, istinitost prve premise 'Ako jedem raznoliko, zdrava sam.' se dovodi u pitanje. Dakle, ponuđeni protuprimjer nije primjer situacije u kojoj su premise istinite, a konkluzija lažna. Stoga možemo zaključiti da ponuđeni protuprimjer nije primjer kojim 'rušimo' valjanost ponuđenog argumenta.
5. Nijedna ptica nije sisavac. Neke životinje su ptice. Dakle, neke životinje su sisavci. – ovaj argument nije valjan zato što možemo zamisliti situaciju u kojoj su premise istinite, a konkluzija lažna. Možemo zamisliti da nijedna ptica nije sisavac, da su neke životinje ptice, a da pritom neke životinje nisu sisavci.

Grafički taj protuprimjer možemo prikazati na sljedeći način:

Legenda:

Ž - skup životinja

P - skup ptica

S - skup sisavaca

6. Ići ću u Španjolsku ili ću ostati kući. Neću ostati kući. Dakle, ići ću u Španjolsku. – ovaj argument je valjan zato što ne možemo zamisliti situaciju u kojoj su premise istinite, a konkluzija lažna. Ne možemo zamisliti situaciju u kojoj je istina da ću ići u Španjolsku ili ću ostati kući i u kojoj je istina da neću ostati kući, a da pritom nije istina da ću ići u Španjolsku.
7. Ako živim u šumi, sretna sam. Ne živim u šumi. Dakle, nisam sretna. – ovaj argument nije valjan zato što možemo zamisliti situaciju u kojoj su premise istinite, a konkluzija lažna. Možemo zamisliti situaciju u kojoj je istina da sam sretna ako živim u šumi i u kojoj je istina da ne živim u šumi, te da pritom nije istina da nisam sretna. Razlog moje sreće u toj mogućoj situaciji nije život u šumi, nego primjerice moja obitelj i prijatelji.
8. Neki ljudi imaju smisla za humor. Svi ljudi su živa bića. Dakle, neka živa bića imaju smisla za humor. – ovaj argument je valjan zato što ne možemo zamisliti situaciju u kojoj su premise istinite, a konkluzija lažna. Ne možemo zamisliti situaciju u kojoj je istina da neki ljudi imaju smisla za humor, svi su ljudi živa bića, a pritom nije istina da neka živa bića imaju smisla za humor.
9. Ili je tako da nije dobro gledati televiziju ili nije istina da je dobro slušati muziku. Nije dobro gledati televiziju. Dakle, dobro je slušati muziku. – ovaj argument je valjan zato što ne možemo zamisliti situaciju u kojoj su premise istinite, a konkluzija lažna. Ne možemo zamisliti situaciju u kojoj je istina da – ili nije dobro gledati televiziju ili nije tako da je dobro slušati muziku – i nije dobro gledati televiziju, a da pritom nije istina da je dobro slušati muziku. Prva je premisa primjer tzv. ekskluzivne disjunkcije (ili P ili Q) koja isključuje mogućnost da su oba suda (disjunkta – P, Q) istinita. Sukladno navedenom, uz istinitost prve premise i druge premise, koja ujedno predstavlja prvi disjunkt, drugi je disjunkt nužno neistinit – dakle, nije istina da nije istina da je dobro slušati muziku ili jednostavnije dobro je slušati muziku. U ovom argumentu konkluzija nužno slijedi iz premisa, odnosno, kako smo ranije naveli, ne možemo zamisliti situaciju u kojoj su sve premise istinite, a konkluzija lažna, pa je prema tome argument valjan.
10. Ako nije oblačno, onda nije jesen. Nije oblačno ili ne pijemo čaj. Pijemo čaj. Dakle, nije jesen. – ovaj argument je valjan zato što ne možemo zamisliti situaciju u kojoj su premise istinite, a konkluzija lažna. Ne možemo zamisliti situaciju u kojoj je istina da pijemo čaj, istina je da nije oblačno ili ne pijemo čaj (pa u tom slučaju, uzimajući u obzir prethodan sud, nije oblačno), vrijedi da ako nije oblačno, onda nije jesen, a da pritom ne vrijedi da nije jesen. Konkluzija nužno slijedi iz premisa.

Zadatak 10.

1. Sve mačke su sisavci. Neke mačke imaju crnu dlaku. Dakle, neki sisavci imaju crnu dlaku. – pouzdan argument (jer su premise i konkluzija istinite)
2. Sva svemirska tijela su jestiva. Neke gljive nisu jestive. Dakle, neke gljive nisu svemirska tijela. – valjan argument
3. Sve flaute su instrumenti. Svi instrumenti su predmeti. Sve flaute su predmeti. – pouzdan argument
4. Nijedan pas nije riba. Svi kantari su ribe. Dakle, kantar nije pas. – pouzdan argument
5. Svi gradovi su prenapučeni. Sva sela su gradovi. Dakle, sva sela su prenapučena. – valjan argument

Zadatak 11.

1. Pas laje. Pas reži. Dakle, pas laje i reži. – iz ponuđenog argumenta možemo iščitati pravilo *uvođenje konjunkcije*.
2. Kiša pada ili sja sunce. Kiša ne pada. Dakle, sja sunce. – iz ponuđenog argumenta možemo iščitati pravilo *disjunktivni silogizam*.
3. Ako Antun spava, idemo u kino. Antun spava. Dakle, idemo u kino. – iz ponuđenog argumenta možemo iščitati pravilo *modus ponendo ponens*.
4. Ako Antun spava, idemo u kino. Ne idemo u kino. Dakle, Antun ne spava. – iz ponuđenog argumenta možemo iščitati pravilo *modus tolendo tollens*.
5. Skuhao sam izvrstan ručak. Prema tome, skuhao sam izvrstan ručak ili sam porezao prst na nož. – iz ponuđenog argumenta možemo iščitati pravilo *uvođenje disjunktije*.

Zadatak 12.

1. Otto voli logiku. Otto voli matematiku. – koristeći pravilo *uvođenje konjunkcije* možemo doći do konkluzije *Otto voli logiku i matematiku*.
2. Srce je ljudski organ koji pumpa krv. – koristeći pravilo *uvođenje disjunktije* možemo doći do konkluzije *Srce je ljudski organ koji pumpa krv ili su knjige korisne*. (Drugi disjunkt može biti bilo koja propozicija.)
3. Martin Heidegger napisao je knjigu 'Bitak i vrijeme' ili knjigu 'Bitak i ništa'. Martin Heidegger nije napisao knjigu 'Bitak i ništa'. – koristeći pravilo *disjunktivni silogizam* možemo doći do konkluzije *Martin Heidegger napisao je knjigu 'Bitak i vrijeme'*.
4. Ako slušaš klasičnu muziku, mozak ti bolje radi. Mozak ti bolje radi. – u ovome primjeru niti jedna konkluzija ne slijedi iz navedenih premisa. Prema tome, niti jedno pravilo prirodne dedukcije ne možemo primijeniti na ovome primjeru. Možda su neki od vas pogrešno iz navedenih premisa izveli konkluziju *Slušaš klasičnu muziku* pogrešno primjenjujući pravilo *modus ponendo ponens*. Naime, iz premisa *Ako p, onda q* (u ovom slučaju: *Ako slušaš klasičnu muziku, mozak ti bolje radi*) i *Q* (u ovom slučaju: *Mozak ti bolje radi*), ne možemo izvesti konkluziju *P* (u ovom slučaju: *Slušaš klasičnu muziku*), to bismo mogli učiniti kada bi umjesto druge premise *Q*, stajala premisa *P* (vidi kako glasi pravilo *modus ponendo ponens*) Dodatno, zdravorazumski razmatrajući primjer jasno je da iz premisa *Ako slušaš klasičnu muziku, mozak ti bolje radi* i *Mozak ti bolje radi* nužno (podsjetite se da (prirodna) dedukcija počiva na nužnosti) ne slijedi niti jedna konkluzija, pa niti ta da slušam muziku jer naprosto mozak mi može bolje raditi iz nekog drugog razloga. Važno je napomenuti i sljedeće. Ukoliko ne uzmemo obje premise u obzir, onda primjerice iz premise 2 koristeći pravilo *uvođenje disjunktije* možemo doći do konkluzije *Mozak ti bolje radi ili u subotu idem u kazalište* (Drugi disjunkt može biti bilo koja propozicija.) No, budući da je zadatak od vas tražio da sve premise uzmete u obzir prilikom određivanja pravila prirodne dedukcije kojeg možete iskoristiti da biste došli do određene konkluzije, potonje ponuđeno rješenje nije dobro. Sukladno svemu navedenom, slijedi da, kako smo i naveli ranije, niti jedna konkluzija ne slijedi iz navedenih premisa, pa niti jedno pravilo prirodne dedukcije ne možemo primijeniti na ovome primjeru.

5. Nije da se ljudi ne smiju. – koristeći pravilo *dvostruka negacija* možemo doći do konkluzije *Ljudi se smiju*.
6. Ako slušaš klasičnu muziku, mozak ti bolje radi. Slušaš klasičnu muziku. – koristeći pravilo *modus ponendo ponens* možemo doći do konkluzije *Mozak ti bolje radi*.
7. Mare je učiteljica i doktorica. – koristeći pravilo *eliminacija konjunkcije* možemo doći do konkluzije *Mare je učiteljica ili do konkluzije Mare je doktorica*.
8. *Halber Mensch* je treći studijski album benda Einstürzende Neubauten. – koristeći pravilo *uvođenje disjunkcije* možemo doći do konkluzije *Halber Mensch je treći studijski album benda Einstürzende Neubauten ili je staklo razbijeno*. (Drugi disjunkt može biti bilo koja propozicija.)
9. Ako brišeš prašinu, soba ti je čista. Soba ti nije čista. – koristeći pravilo *modus tollendo tollens* možemo doći do konkluzije *Ne brišeš prašinu*.
10. Friedrich Chopin, poljski skladatelj i pijanist, nije napisao niti jednu operu ili Robert Schumann nije predstavnik njemačkog romantizma. Robert Schumann je predstavnik njemačkog romantizma. – u ovome primjeru možemo koristiti dva pravila prirodne dedukcije da bismo došli do konkluzije koja nužno slijedi iz premisa. Prvo, koristimo pravilo *dvostruka negacija* na premisi *Robert Schumann je predstavnik njemačkog romantizma* i dobivamo propoziciju *Nije da Robert Schumann nije predstavnik njemačkog romantizma*. Drugo, iz propozicije *Friedrich Chopin, poljski skladatelj i pijanist, nije napisao niti jednu operu ili Robert Schumann nije predstavnik njemačkog romantizma* i iz dobivene propozicije *Nije da Robert Schumann nije predstavnik njemačkog romantizma* koristeći pravilo *disjunktivni silogizam* možemo doći do konkluzije *Friedrich Chopin, poljski skladatelj i pijanist, nije napisao niti jednu operu*.

Zadatak 13.

1. Ako me voliš, raduješ se mojem uspjehu. Raduješ se mojem uspjehu. Dakle, voliš me. – afirmacija konsekvenca
2. Svaki sastojak iz ovog kolača je ukusan, dakle kolač je ukusan. – kompozicija
3. Svi tvrde da je obrazovanje važno, dakle obrazovanje je važno. – argument iz naroda
4. Ako me voliš, raduješ se mojem uspjehu. Voliš me. Dakle, raduješ se mojem uspjehu. – nema logičke pogreške
5. Biblija je od Boga. U Bibliji piše da Bog postoji. Prema tome, Bog postoji. – cirkularnost
6. Većina ljudi smatra da je Zemlja okrugla. Dakle, Zemlja je okrugla. – argument iz naroda
7. Ja sam ateist i svi vjernici koji tvrde da treba pomagati drugima očito griješe. – pogreška opozicije
8. Smatram da je homoseksualnost bolest jer nije odraz čovjekova zdravlja. – cirkularnost
9. Ako čitam puno knjiga, razvijam rječnik. Ne čitam puno knjiga. Dakle, ne razvijam rječnik. – negacija antecedensa
10. Luk je indijansko oruđe. Luk je zdravo povrće. Indijansko oruđe je zdravo povrće. – ekvivokacija

Literatura

- Anić, V. (2000). *Rječnik hrvatskog jezika*. Zagreb: Novi liber.
- Aristotel (1996). *Nagovor na filozofiju*. Zagreb: Naprijed.
- Beckett, S. (1997). *U očekivanju Godota*. Zagreb: SysPrint.
- Berčić, B., Đonlić, V. (2009). Tjelesno vježbanje u suvremenim uvjetima života, *Filozofska istraživanja*. 29, 449-460.
- Blackburn, S. (2005). *Dictionary of Philosophy*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Bošnjak, Z. (2009). Primjena konstruktivističkog poučavanja i kritičkog mišljenja u srednjoškolskoj nastavi sociologije: pilot istraživanje. *Revija za sociologiju*, 40, 257-277.
- Bowel, T., Kemp, G. (2010). *Critical Thinking: A Concise Guide*. London, New York: Routledge.
- Carroll, L. (2004). *Alica u Zemlji čudesa i iza zrcala*. Zagreb: Školska knjiga.
- Cauman, L. S. (2004). *Uvod u logiku prvog reda*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Cave, N. (2004). *King Ink*. Koprivnica: Šareni dućan.
- Copi, I. M., Cohen, C., McMahon, K. (2011). *Introduction to Logic*. New Jersey: Prentice Hall.
- Dostojevski, F. M. (2004). *Braća Karamazovi*. Zagreb: Globus media.
- Epstein, R. L., Kernberger, C. (2010). *The Pocket Guide to Critical Thinking*. Socorro: Advanced Reasonig Forum.
- Ficher, A. (2001). *Critical Thinking*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gensler, H. J. (2010). *Introduction to Logic*. New York, London: Routledge.
- Hume, D. (1988). *Istraživanje o ljudskom razumu*. Zagreb: Naprijed.
- Kalin, B. (1982). *Logika i oblikovanje kritičkog mišljenja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Klaić, B. (2007). *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kovač, S. (2009). *Logika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Kovač, S., Žarnić, B. (2008). *Logička pitanja i postupci: problemski uvod u elementarnu logiku*. Zagreb: KruZak.
- Krleža, M. (2004). *Na rubu pameti*. Zagreb: Globus Media.
- Laertije, D. (1979). *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Lovrenčić, S. (2009). *Kako je dobro sa svim tim životinjama*. Zagreb: Leykam international.
- Mišćević, N. (2003). *Filozofija jezika*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Moore, G. E. (2009). *Principia Ethica*. Zagreb: KruZak.
- Nagel, T. (2002). *Što sve to znači: vrlo kratak uvod u filozofiju*. Zagreb: KruZak.
- Pešić, J. (2003). Kritičko mišljenje između pomodarstva i promišljanja: ka teorijskom utemeljenju koncepta. *Psihologija*, 36, 4, 411-423.
- Petrović, G. (1994). *Logika*. Zagreb: Element.
- Platon (2004). *Država*. Zagreb: Naklada Jurčić.
- Prijic-Samaržija, S. (2007). Spolne različitosti, spolna diskriminacija i programi afirmativne akcije. U: Baccarini, E., Prijic-Samaržija, S. (2007). *Praktična etika - ogledi iz liberalnoga pristupa nekim problemima praktične etike*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
- Reškovac, T. (2008). *Filozofija*. Zagreb: Profil.
- Russell, B. (1982). Vrijednost filozofije u: Brkić, J. (ur). *Čemu još filozofija?* Zagreb: Znaci.
- Schopenhauer, A. (2011). *O mudrosti života*. Zagreb: CID-NOVA.

- Silobrčić, V. (2003). *Kako sastaviti, objaviti i ocijeniti znanstveno djelo*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Steele, J., Meredith, K., Temple, C., Walter, S. (2001). *Čitanje i pisanje za kritičko mišljenje (vodič kroz projekt I)*. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.
- Šalaj, B. (2006). Političko obrazovanje i politička indoktrinacija. *Političko obrazovanje*, 2, 43-52.
- Šimleša, D. (2003). Podržava li biznis održivi razvoj? *Društvena istraživanja*, 12, 3-4, 403-426.
- Warburton, N. (1999). *Filozofija osnove*. Zagreb: KruZak.
- Wittgenstein, L. (1987). *Tractatus logico-philosophicus*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Zelenika, R. (2011). *Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela*. Rijeka: Ekonomski fakultet u Rijeci.
- Zorić, V. (2008). Sokratova dijaloška metoda. *Život i škola*, 20, 56, 27-40.
- Akademska solidarnost (2011). *Zašto štrajkamo?* Preuzeto 14. srpnja 2011. s <http://gss.srce.hr/pithos/rest/njovanovic@ffzg.hr/files/akadsolid/as-zastostrajkamo-ocr.pdf>
- Berčić, B. (2005). *Zašto 2+2=4?* Preuzeto 5. srpnja 2011. s http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=3981
- Cifrić, I.; Marinović Jerolimov, D. (2008). *Pobačaj kao bioetički izazov*. Preuzeto 5. srpnja 2011. s http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=32520
- Einstein, A. (1945). *I do not consider ...* U: Fairchild, M. (2007). Albert Einstein: Pacifism, the bomb, and the social responsibility of scientists Preuzeto 14. srpnja s <http://filebox.vt.edu/users/mdfairc/portfolio/Assessments/Assessment8/AlbertEinstein.pdf>
- Gandhi, M. (1942). *The Quit India speech*. Preuzeto 14. srpnja 2011. s http://www.famousquotes.me.uk/speeches/Mahatma_Gandhi/
- Gelo, J., Smolić, Š., Strmota, M. (2011). *Sociodemografske odrednice zaposlenosti žena u Hrvatskoj*. Preuzeto 5. srpnja 2011. s http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=97828
- Miliša, Z., Ćurko, B. (2010). Odgoj za kritičko mišljenje i medijska manipulacija. *Medianali - znanstveni časopis za medije, novinarstvo, masovno komuniciranje, odnose s javnošću i kulturu društva*, 4, 7, 57-72. Preuzeto 1. svibnja 2011. s http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=84138
- Petak, Z. (2009). Je li obrazovanje javno dobro? *Revija za socijalnu politiku*, 16, 2, 198-199 Preuzeto 2. svibnja 2011. s <http://www.rsp.hr/ojs2/index.php/rsp/article/view/877>
- Pritchard, M. (2009). *Philosophy for Children*. Preuzeto 1. svibnja 2011. s The Stanford Encyclopedia of Philosophy <http://plato.stanford.edu/archives/sum2009/entries/children/>
- Rodin, D. (2006). *Demokracija nije ni vladavina naroda, niti vladanje narodom?* Preuzeto 5. srpnja 2011. s <http://hrcak.srce.hr/file/32121>
- Russell, B. *On induction*. Preuzeto 6. srpnja 2011. s <http://www.personal.kent.edu/~rmuhamma/Philosophy/RBwritings/ProbPhiloBook/chap-VI.htm>
- Seattle (1854). *Pismo Georgu Washingtonu*. Preuzeto 11. srpnja 2011. s <http://www.kyphilom.com/www/seattle.html>
- Tomašević, et al. (2011). *Što to činite s vodama?* Preuzeto 17. srpnja 2011. s <http://www.zamirzine.net/spip.php?article10491>

KRITIKA

kritičko

mišljenje

Iako je razvoj kritičkog mišljenja jedan od važnih ciljeva odgoja i obrazovanja u našem se odgojno – obrazovnom sustavu poučavanje kritičkog mišljenja i njegova upotreba često zanemaruje. Stoga je pojavljivanje ovog priručnika neobično značajno za učenike i studente, ali i učitelje i nastavnike u osnovnim i srednjim školama te predavače i profesore na fakultetima, osobito onima koji školuju buduće prosvjetne djelatnike. Osobita vrijednost ovog priručnika proizlazi iz činjenice da je pisan na način koji čitatelju omogućava aktivno i samostalno učenje. Tekst osim iznošenja i obrazlaganja koncepata i definicija obiluje primjerima koji su jasni, sadržajno raznoliki, atraktivni i zanimljivi. Priručnik je napisan na najvišoj stručnoj razini, ali jezikom pristupačnim širokoj publici.

dr. sc. Vlatka Domović, red. prof., Učiteljski fakultet u Zagrebu

Smatram da Priručnik neće biti samo koristan budućim učiteljima, pedagozima i svima uključenima direktno u odgojno-obrazovni proces, već i svima onima koji smatraju da je kritički stav prema pojavama i sudovima prirodan način da se postavimo prema pojavama i svijetu općenito.

dr. sc. Majda Trobok, izv. prof., Filozofski fakultet u Rijeci

UNIVERSITAS

udruga za razvoj visokoga školstva